

KATALOG ZABYTKÓW SZTUKI W POLSCE

TOM XI

WOJEWÓDZTWO BYDGOSKIE

POD REDACJĄ

TADEUSZA CHRZANOWSKIEGO
I MARIANA KORNECKIEGO

ZESZYT 15

POWIAT ŚWIECKI

INWENTARYZACJĘ PRZEPROWADZILI

TADEUSZ CHRZANOWSKI I TERESA ŻURKOWSKA

INSTYTUT SZTUKI
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
PRACOWNIA INWENTARYZACJI ZABYTKÓW

Recenzenci:
MARIAN BISKUP
MARIA I EUGENIUSZ GĄSIOROWSCY

KATALOG ZABYTKÓW SZTUKI W POLSCE

Redaktor naczelny
JERZY Z. LOZINSKI

Zastępca redaktora
BARBARA WOLFF-LOZINSKA

Asystent redakcji: Maria Lewicka. Redakcja mieści się
w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa,
ul. Długa 28

WSTĘP

Powiat świecki leży w południowo-wschodniej części Pojezierza Pomorskiego. Rozciągnięty na znacznej przestrzeni z pd.-zach. ku pn.-wsch., wzdłuż lewego brzegu Wisły, dzieli się na dwie silnie zróżnicowane części. Pn.-zach. morenowa, odznacza się urozmaiconą rzeźbą terenu i zespołami jezior, z których największe, rynnowe, powiązane ze sobą korytem rzeki Wdy, ciągną się pomiędzy Tleniem a Drzycimem. Na terenie tym, o niezbyt urodzajnej glebie, ciągną się, zwłaszcza w części zach. i pn., znaczne obszary leśne, łączące się z Eorami Tucholskimi. Część drugą stanowi równinny i podmokły pas Żuław, leżący poniżej szkarpy pradoliny Wisły. Zasiedlenie obszaru wykazuje również dwie odrębne strefy: część wchodząca w skład Pojezierza zaludniona była, choć niezbyt gęsto, już we wczesnym średniowieczu, o czym świadczą zachowane stanowiska archeologiczne i grodziska; natomiast druga strefa, żyzna, lecz narażona na liczne wylewy Wisły, pozostawała przez długi czas niezasiedlona. Kolonizacja rozpoczęta w wieku XIV, przybrała na sile w 2. poł. w. XVI, gdy przez Żuławy Gdańskie przybyli tu osadnicy z północnych krajów europejskich, m. in. holenderscy mennonici, wypędzeni za różnowierstwo z własnego kraju.

Obszar obecnego powiatu wchodził w średniowieczu w skład Pomorza i znajdował się w posiadaniu książąt pomorskich; istniały tu wówczas kasztelanie w Nowem, Serocku i Świeciu, a w Sartowicach znajdował się warowny gród książęcy. Sukcesywnie ziemia ta opanowana została przez Zakon Krzyżacki: 1243 zdobywa on przejściowo gród w Sartowicach, 1309 zamek i miasto w Świeciu, a w r. 1313 wykupuje Nowe. W oparciu o dawne osady Krzyżacy lokują miasta w Świeciu (1338) i Nowem (1350), ponadto budują zamki w obu wymienionych miejscowościach oraz zameczki w Nowym Jasińcu i Laskowicach (śladów tego ostatniego

w postaci piwnic wzmiankowanych przez Heisego, nie udało się obecnie odnaleźć). Ośrodek władzy krzyżackiej — komturstwo — mieścił się w Świeciu, okolice Nowego należały zaś do wójtostwa tczewskiego.

Po pokoju toruńskim obszar włączony do Polski wchodził w skład województwa pomorskiego i obejmował starostwa w Świeciu, gdzie również mieściła się siedziba sejmików szlacheckich, w Nowem oraz niewielkie w Nowym Jasińcu. Obecny obszar powiatu pokrywa się w zasadzie z obszarem powiatu świeckiego w jego granicach z w. XVI; jedynie część pn. wchodziła w skład istniejącego wówczas odrębnego powiatu nowskiego.

Po pierwszym rozbiórce w r. 1772 cały powiat dostał się pod panowanie pruskie, wchodząc w skład utworzonej wówczas prowincji zwanej Prusami Zachodnimi, z siedzibą administracji w Kwidzynie. W r. 1818 utworzony został powiat z siedzibą w Świeciu; jego granice do dnia dzisiejszego nie uległy zasadniczej zmianie. Po odzyskaniu niepodległości powiat od r. 1920 wchodzi w skład województwa pomorskiego, a po r. 1945 włączony zostaje do województwa bydgoskiego. Od pn. graniczy z powiatami tczewskim i starogardzkim, należącymi do województwa gdańskiego, od zach. z tucholskim, od pd. z bydgoskim oraz od wsch. — poprzez Wisłę — z chełmińskim i grudziądzkim.

Należy zwrócić uwagę na położenie obu miast powiatu na szkarpie pradoliny Wisły, w stosunkowo bliskim sąsiedztwie miast leżących na prawym brzegu rzeki: Chełmna i Grudziądza. Położenie to determinowane było w wiekach średnich przeprawami przez Wisłę, stanowiącą wówczas główną arterię handlową kraju; obecnie dawne przeprawy zastąpiły mosty.

W ramach administracji kościelnej obszar powiatu należał od początku do r. 1818 do diecezji kujawsko-pomorskiej, następnie — w związku z przesunięciami granic — znalazł się w obrębie diecezji chełmińskiej.

Z dwóch miast powiatu Świecie, które na skutek częstych powodzi zostało w drugiej połowie w. XIX przeniesione na szkarpe pradoliny, zachowało nikielki relikty średniowiecznego założenia. Posiadało ono czworoboczny zarys z kwadratowym rynkiem pośrodku i farą w pd.-zach. narożniku, otoczone było murami i sąsiadowało z zamkiem. Analogiczny układ, mieszczący się w mniej regularnym obwodzie murów, zachowało do obecnych czasów Nowe; zasadniczą różnicą jest sytuacja zamku, który tu znalazł się w obrębie murów miejskich.

Zabytki średniowiecznej architektury powiatu wiążą się z obronną i lokacyjną działalnością Zakonu Krzyżackiego. Na czołowe miejsce wysuwają się ruiny zamku w Świeciu, wzniesionego na miejscu grodu pomorskiego w 2. ćwierci w. XIV. Zamek ten, realizujący typowy schemat kwadratu zabudowy z dziedzińcem wewnętrznym, od innych współcześnie wznoszonych budowli krzyżackich różnił się wprowadzeniem cylindrycznych baszt flankujących w narożach, przy czym w narożu pn.-zach. basztę zastąpiła znacznej wysokości wieża, nadbudowana w 2. połowie w. XV. Wśród dalszych założeń obronnych wymienić należy pozostałości zamku w Nowem (z charakterystyczną najwyższą kondygnacją śpichlerzową), oraz ruinę zameczku w Nowym Jasińcu, jeden z nielicznych, stosunkowo nieźle zachowanych przykładów krzyżackiego dworu obronnego z niewielkim prostokątnym budynkiem usytuowanym na umocnionym wzgórzu, oddzielonym fosą od przedzamcza.

W architekturze kościelnej na pierwsze miejsce wysuwają się kościoły w Nowem. Niestety dawny kościół franciszkański wzniesiony w 1. połowie w. XIV, po spaleniu w r. 1899 i odbudowie w latach 1902—3 uległ daleko idącym przekształceniom i razi schematycznymi formami pseudogotyckimi. Z pierwotnej budowli zachowała się najlepiej krypta (jej wczesna data wzniesienia — r. 1311 — budzi wątpliwości), która umiejętnym rozwiązaniem lekkich sklepień o trójkątnych przęsłach (przy rekonstrukcji pominięto żebra jarzmowe) wspartych na jednym filarze, nawiązuje do centralnych wnętrz kapitułarzy angielskich. Natomiast kościół parafialny, wzniesiony również w pierwszej połowie w. XIV, reprezentuje typowe rozwiązanie z trójnawowym korpusem halowym i wydłużonym, prostokątnym prezbiterium. Na uwagę zasługują szczególnie: szczyt nad prezbiterium z końca w. XV, dość silnie, ale wiernie rekonstruowany, w którego bogactwie dekoracji przejawiają się tendencje schyłkowego gotyku, oraz wieża usytuowana przy dawnym zach. narożu fasady, której wielokondygnacyjowy, masywny czworobok z krenelażem w zwieńczeniu, stanowi dominujący akcent zarówno bryły kościoła, jak i sylwety miasta. Ruina kościoła starofarnego w Świeciu, której odbudowa lub conajmniej trwale zabezpieczenie wydaje się sprawą nader pilną, reprezentuje kilka faz budowy. Najwcześniejsza przypada na 2. połowę XIV i być może początek w. XV i obejmuje: prezbiterium z zakrytą i dolną część wieży. Budowa przerwana wojnami XV wieku i podjęta w końcu tegoż stulecia (wówczas zapewne

wzniesiono filary międzynawowe), ukończona została dopiero po połowie w. XVI. W tym czasie odstąpiono od pierwotnej koncepcji trójnawowej hali, nawiązującej do rozwiązań kościołów toruńskich, na rzecz niższego od prezbiterium korpusu bazylikowego. Dało to łącznie z uzupełnieniami siedemnastowiecznymi oryginalną sylwetę budowli, w której średniowieczna bryła prezbiterium stapia się w całość z korpusem i wieżą o skromnych cechach późnorenansowych.

Zbudowany w latach 1590—3 wiejski kościół w Pieniążkowie jest jednolitym i prawie niezmienionym przykładem trwania tradycji gotyckich przez cały wiek XVI. Przejawiają się one zarówno w układzie przestrzennym, opracowaniu wątków, jak i repertuarze dekoracji blendowych, w których jedynie luk ostry zastąpiony zostaje pełnym lub koszowym.

Cennym przykładem prowincjonalnej architektury barokowej jest kościół parafialny w Topólnie, fundowany w latach 1691—3 jako klasztorny dla paulinów sprowadzonych z Częstochowy. Kontrastowanie nietynkowanych ścian zewnętrznych z tynkowanymi szczegółami jest typowe dla tradycyjnej architektury pomorskiej. Natomiast zaakcentowanie fasady parą wieżyczek nadbudowanych nad narożami nawiązuje do koncepcji częstej w polskiej architekturze sakralnej pierwszej połowy stulecia. Zespół kościoła i dawnego klasztoru bernardynów w Świeciu, wzniesiony w latach 1692—1720, stanowi dość typowy przykład barokowego budownictwa tego zakonu; jego bryłę wydatnie wzbogaciło przybudowanie krążankowego dziedzińca odpułstowego w r. 1741; dziedzińce takie występują na terenie całej Polski w architekturze klasztorów reguły franciszkańskiej.

Po zniszczeniu barokowego pałacu w Łowinku architektura świecka czasów nowożytnych nie wykazuje się żadnymi ciekawszymi rozwiązaniami. Natomiast interesująco prezentuje się budownictwo drewniane, które, zgodnie z podziałem geograficznym obszaru, rozpada się na dwie odrębne grupy. W warunkach lokalnych wykształcony typ budownictwa z pogranicza kociewsko-kaszubskiego utracił niestety na terenie powiatu świeckiego ciekawsze przykłady (jak do niedawna istniejący we wsi Miedzno ostatni szczytowy dom podcieniowy) i reprezentowany jest licznie zachowanymi chałupami, pozbawionymi bardziej interesujących rozwiązań i bogatszego opracowania ciesielskiego. Okazale prezentuje się natomiast druga grupa budynków,

zachowanych na terenie żuław nadwiślańskich, a nie będących już właściwie chałupami lecz domami drewnianymi. Budownictwo to wiąże się ściśle z zabudową Żuław Gdańskich, na których rozwinęło się osadnictwo tzw. holenderskie. Rozwiązania przestrzenne, cechy konstrukcyjne i dekoracja, w zasadzie przeniesione przez kolonistów z krajów północno-europejskich, z biegiem czasu wytworzyły własne odrębności, zarówno w konstrukcji, w której zrąb wypiera konstrukcję szkieletową, jak i w rozplanowaniu budynków. Najbardziej okazały dom posiadał zazwyczaj przy dłuższym boku wysunięte piętorko, najczęściej o przeznaczeniu gospodarczym, wsparte na słupach podcieniowych. Do najciekawszych obiektów tej grupy należą domy w Chrystkowie, Lubniu Wielkim, Mątawach i Zajączkowie.

Kościół parafialny w Nowem przechowuje bogaty zespół malowideł ściennych, odkrytych 1910, a w latach następnych częściowo zakonserwowanych, częściowo natomiast powtórnie zasłoniętych. Traktowane jako odrębne obrazy, pochodzą z różnych okresów i wykazują niejednorodność poziom artystyczny. Niedostępne obecnie (prawdopodobnie zatynkowane) są najciekawsze malowidła, zdobiące w kilku strefach wsch. ścianę prezbiterium; poza scenami z postaciami świętych na uwagę zasługiwało tu — znane z fotografii — trójosobowe przedstawienie Trójcy Św., powstałe prawdopodobnie wkrótce po połowie w. XIV. Z końca tegoż stulecia lub z początku następnego pochodzą sceny zachowane w nawie pd., natomiast malowidła na filarach powstały zapewne w drugiej połowie w. XV, niemniej ściślejsze datowanie utrudnione jest przez ich prymitywizm. Rzadki typ ikonograficzny reprezentuje Ukrzyżowany z Volto Santo w prezbiterium, ale również i w tym wypadku schematyzm kompozycji i znaczna rekonstrukcja konserwatorska uniemożliwiają dokładniejsze datowanie.

Z epoki późnego gotyku pochodzi zachowany w kaplicy św. Jerzego w Nowem kolisty witrażyk z Matką Boską z Dzieciątkiem. Niegdyś zapewne dość powszechne tzw. gabinetowe witrażyki należą obecnie do rzadkości, a ocalały egzemplarz świadczy o wysokim poziomie sztuki witrażownictwa w początku w. XVI, opierającej się na współczesnych pierwowzorach graficznych kręgu *Dürera*.

W r. 1800 powstała w kościele pobernardyńskim w Świeciu polichromia, która jest dziełem miejscowego zakonnika brata *Paschalisa*. Stanowi ona późny przykład kontynuacji tradycji barokowych i nie odznaczając się oryginalnością,

świadczy o biegłości tego skądinąd nieznanego malarza zakonnego. Scena przywiezienia do Świecia cudownego obrazu, znajdującą się nad tęczą, stała się ulubionym tematem dewocyjnego malarstwa najbliższych okolic, stojącego na pograniczu sztuki ludowej.

Wśród zabytków malarstwa sztalugowego, które w większości prezentuje dość przeciętny poziom, wyróżnia się kilka dzieł z 1. połowy i połowy w. XVII. Najwcześniejszy z nich, pochodzący z lat ok. 1600 obraz Sądu Ostatecznego w kościele parafialnym w Świeciu, wiązany z kręgiem *Antoniego Möllera*, należy do charakterystycznych przykładów malarstwa gdańskiego o widocznym oddziaływaniu manierystycznej sztuki niderlandzkiej poprzez grafikę. Warsztatowi *Hermana Hana* przypisano już dawniej Koronację Matki Boskiej w kościele w Jeżewie, wzorowaną na obrazie tego mistrza z ołtarza głównego katedry w Pelplinie, powstałym w latach 1623/5. W obrazie jezewskim, będącym dziełem ucznia lub naśladowcy *Hana*, na uwagę zasługują realistyczne portrety współczesnych dostojników świeckich i duchownych, zgrupowanych wokół postaci papieża Urbana VIII, cesarza Ferdynanda II i Zygmunta III Wazy. Natomiast niepublikowany dotąd obraz o tym samym temacie z Rykowiska-Błądzimia jest niemal identyczny z sygnowaną przez *Bartłomieja Strobla* Koronacją z Radzyna Chełmińskiego z r. 1643, co pozwala go uznać za dzieło tego samego malarza. Pędzel *Strobla* dostrzeżono też ostatnio w obrazie Madonny z Płochocina, z lat czterdziestych w. XVII, ustępującym coprawda charakterystycznym dziełom mistrza. Ciekawym przykładem przenikania tematyki polskiej do malarstwa okresu kontrreformacji są dwa obrazy z połowy stulecia, przedstawiające Komunię św. Stanisława Kostki: w Lubniu Wielkim oraz Przysiersku (ten drugi silnie przemalowany). Obraz z Lubnia, o niewątpliwych walorach artystycznych, pochodzi z Pelplina i fundowany był przez tamtejszego opata, Józefa Aleksandra Łosia.

Wśród kilku zabytków plastyki gotyckiej ponad przeciętny poziom warsztatowy wnoszą się właściwie tylko rzeźby Matki Boskiej Bolesnej i św. Jana Ewangelisty z dawnej grupy Ukrzyżowania w kościele parafialnym w Nowem, wykonane na przełomie w. XIV i XV i wiązane z kręgiem gdańskiego *Mistrza Pięknych Madonn*. Wśród pozostałych obiektów na wyróżnienie zasługuje nieznaną dotąd krucyfiks w Sartowicach z końca w. XIV oraz Matka Boska z Dzieciątkiem w pobernardyńskim zespole w Świeciu, z 1. połowy w. XV. Z rzeźb barokowych wymienić

trzeba posągi świętych umieszczone w ołtarzach w kościele w Topólnie, pochodzące z końca XVII i początku w. XVIII oraz powstałe w r. 1767 rzeźby ołtarza głównego w kościele pobernardyńskim w Świeciu. Zresztą cały wystrój wnętrza kościoła w Topólnie, wykonany w większości wkrótce po zakończeniu budowy kościoła w r. 1683, zaliczyć należy do najlepszych zespołów snycerskich, zachowanych na terenie powiatu po zniszczeniu bogatego i wartościowego wystroju kościoła starofarnego w Świeciu. Wśród pojedynczych zabytków snycerstwa na czoło wysuwa się wczesnobarokowy, znacznych rozmiarów ołtarz w Grucznie z połowy w. XVII. Z dzieł późniejszych wymienić należy ponadto: ołtarze boczne w kościele parafialnym w Nowem, główne w Płochocinie, Przysiersku, Lipinkach, Pieniążkowie, a zwłaszcza w kościele pobernardyńskim w Świeciu. Artystycznie niezbyt cenne, lecz powiększające nieliczny zasób zabytków gotyckiej stolarki, są fragmenty wtórnie wykorzystane w stallach kościoła w Topólnie.

Wśród plastyki nagrobnej czołowe i odosobnione miejsce zajmuje płyta nagrobna Jerzego i Zofii Oleskich z r. 1598 w Pieniążkowie, niewątpliwie wiążąc się z gdańskim warsztatem *Willema van dem Blocke* (za zwrócenie nam na te analogie uwagi dziękujemy dr L. Krzyżanowskiemu). Inne zabytki mogą interesować jako przykłady malarstwa sarmackiego; są to pojedyncze lub zestawiane w zespoły wraz z przedstawieniami heraldycznymi portrety trumienne w Pieniążkowie, Nowem i Płochocinie.

Wśród zabytków złotnictwa wyróżniają się trzy monstrancje wieżyczkowe, wszystkie jednak pochodzące już z w. XVII: w Grucznie, Niewieście i Serocku. Stosunkowo mniej licznie reprezentowany jest okres baroku drugiej połowy w. XVII, do którego należy kielich w Grucznie i monstrancja w Płochocinie, oba wyrobu toruńskiego; monstrancja z cechą *Krzysztofa Lützenbergera*, ponadto kielich w Przysiersku, dzieło gdańskiego złotnika *Piotra Rohde II*. Znacznie obficie prezentują się zabytki wieku XVIII, wśród których na czoło wysuwają się monstrancje: w Jezewie (złotnik toruński *Jakub Weintraub*), Topólnie (niesygnowana, z r. 1722), Drzycimiu (złotnik gdański *Jan Gotfryd Schlaubitz*) i Komorsku Wielkim (z r. 1744, złotnik gdański *Wawrzyniec Dietrich*), dalej kilka kielichów i okazały regencyjny relikwiarz Drzewa Krzyża Sw. w kościele parafialnym w Świeciu. Okres rokoka przynosi kilka nienotowanych w dotychczasowym opracowaniu dzieł

złotnika toruńskiego *Jana Letyńskiego*: monstrancje w Świeciu (1750), Przysiersku (1751) i Nowem oraz łódkę na kadzidło w Przysiersku. Indywidualnym i okazałym zabytkiem jest srebrny tron na monstrancję w Topólnie, wykonany około połowy w. XVIII przez *Jana Gotfryda Schlaubitza* w Gdańsku.

Wśród nielicznych zabytkowych paramentów na uwagę zasługuje haftowany ornat z r. 1728 znajdujący się w kościele parafialnym w Świeciu.

Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki

BAKOWO

SPICHLERZ FOLWARCZNY. Zbudowany 1. poł. w. XIX. O skromnych cechach klasycystycznych. Murowany z cegły, otynkowany. Jednokondygnacyjny, prostokątny, z wejściem pośrodku dłuższej elewacji. W ścianach prostokątne okna i wnęki. Naroża ujęte boniowaniem w tynku. W szczytach okna półkoliste, ćwierćkoliste i prostokątne. Dach siodłowy kryty dachówką.

BIECHOWO

CHAŁUPA nr 10. Zbudowana ok. poł. w. XIX. Usytuowana szczytowo. Drewniana, konstrukcji zrębowej, obrzucona gliną. Dwutraktowa, obejmująca część gospodarczą. Dach siodłowy kryty strzechą.

BRATWIN

CHAŁUPA nr 23. Zbudowana ok. poł. w. XIV. Usytuowana kalenicowo. Drewniana, konstrukcji zrębowej. Dwutraktowa, pięciosiowa, z sienią pośrodku. Szczyty szalowane poprzecznie. Dach siodłowy kryty strzechą.

BUKOWIEC

STODOŁA FOLWARCZNA. Zbudowana 1. poł. w. XIX. Drewniana, konstrukcji szkieletowej, otynkowana. Wzniesiona na rzucie wydłużonego prostokąta, z dachem siodłowym krytym strzechą.

BZOWO

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Małgorzaty. Do w. XVI wieś składała się z dwóch części: Główna i Bzowa; parafia w Głównie wzmiankowana 1325. W. XVI kościół zajęty

- przez protestantów, rekatolicyzowany 1577. Poprzedni zapewne drewniany, zbudowany 1703. Obecny wzniesiony 1768. Ostatnio odnawiany 1922. Wieża spalona 1930, następnie odbudowana. Późnobarokowy. Orientowany. Usytuowany pośrodku wsi, na wzniesieniu opadającym ku wsch. Murowany z cegły, otynkowany. Krótkie prezbiterium zamknięte trójbocznie, przy nim od pn. zakrystia. Szersza i nieco wyższa nawa trójprzęsłowa, z kwadratową wieżą od zach. W prezbiterium sklepienie krzyżowe, w nawie strop belkowany, ozdobiony kroksztykami u nasady belek. Tęcza zamknięta półkoliście. Ściany nawy dzielone wydatnymi lizenami. Okna i wejście do zakrystii zamknięte półkoliście. Na zewnątrz nawa opięta płaskimi pilastrami. Okna w obramieniach profilowanych. Dachy siodłowe kryte dachówką, dach prezbiterium z wielospadowym zamknięciem, przechodzący połącią na zakrystię. Wieża rozdzielona gzymsem na dwie kondygnacje, ujęta w narożach uproszczonymi pilastrami. W dolnej kondygnacji owalne płyciny, w górnej okna koliste i zamknięte półkoliście. Dach prowizoryczny płaski, w miejsce pierwotnego barokowego helmu z latarnią, spalonego 1930. — Ołtarz główny regencyjny 2. ćw. w. XVIII, z rzeźbami śś. Józefa i Jana Nepomucena oraz aniołków w zwieńczeniu. Ambona rokokowa po 1768
- 60 (fig. 60), z rzeźbą gołębicę w podniebiu baldachimu. Chrzcielnica rokokowa współczesna ambonie i symetrycznie
- 70 do niej ustawiona, w kształcie kielicha (fig. 70) z zapleciem i baldachimem, na którym rzeźby gołębicę, główka aniołka i kielich. Rzeźba N. P. Marii z Dzieciątkiem barokowo-ludowa koniec w. XVIII lub pocz. w. XIX. Monstrancja rokokowa (fig. 174) z cechą miejską Gdańska i imienną *I C D C W* (być może złotników *Jana Karola Dietricha*, czynnego 1725—80 i *Chrystiana Warmbiera*, czynnego 1755—61), trybowana, z postaciami Boga Ojca, gołębicą i aniołów na glorii. Kielich regencyjny ok. 1730. Pacyfikał rokokowy 3. ćw. w. XVIII, grawerowany, z nakładanym korpusem Chrystusa. Krzyż ołtarzowy mosiężny 2. poł. w.
- 180 XVIII (fig. 180). Pająk 1. poł. w. XIX, drewniany z kryształami.

CHRYSTKOWO

CHAŁUPY. W typie budownictwa holenderskiego na Żuławach. Drewniane, konstrukcji zrębowej, z dachami siodłowymi krytymi strzechą. Nr 18. Zbudowana ok. poł. w. XIX. Na nowszym podmurowaniu. Dwutrakowa, obejmują-

ca część gospodarczą. — Nr 21 (fig. 31). Zbudowana w. 31 XVIII. Prostokątna, pięcioosiowa, parterowa, z piętrową facjatą od frontu, wspartą na pięciu tralkowych słupach z ozdobnymi zastrzałami. Wnętrze dwutraktowe z sienią pośrodku; stropy belkowane, profilowane. Szczyty szalowane pionowo.

DOLSK

CHAŁUPA nr 3. Zbudowana ok. poł. w. XIX. Drewniana, konstrukcji zrębowej, na podmurówce z kamienia polnego. Trójosiowa z wejściem pośrodku. Dach naczółkowy kryty dachówką.

DRAGACZ

DOMY. W typie budownictwa holenderskiego na Żuławach. Drewniane, konstrukcji zrębowej, ze stropami belkowanymi w pomieszczeniach i dachami siodłowymi krytymi strzechą. — Nr 1. Zbudowany 1. poł. w. XIX. Na podmurowaniu kamiennym, z obmurowaną w nowszych czasach częścią gospodarczą. Prostokątny, dwutraktowy, z wejściem w dłuższym boku. Okna w obramieniach listwowych, zwieńczone niskimi szczycikami, z okiennicami. Naróża ujęte listwami o ozdobnych owalnych płycinach. Gzymsy koronujący profilowany. W wejściu w ścianie szczytowej drzwi o ozdobnych okuciach. Szczyty szalowane pionowo. — Nr 26. Zbudowany ok. poł. w. XIX. Powiększony o część gospodarczą murowaną z cegły. Prostokątny, dwutraktowy. Okna w obramieniach listwowych, z ozdobnie wycinanymi szczycikami i okiennicami. Szczyty szalowane poprzecznie, na jednym chorągiewka ozdobnie wycięta z blachy.

DRZYCIM

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. Oczyszczenia N. P. Marii i Wszystkich Świętych, dawniej p. w. śś. Piotra i Pawła (1583). Parafia wzmiankowana 1360, przytaczana w literaturze wzmianka 1266 niepewna. Poprzedni kościół drewniany z w. XVI. Obecny zbudowany 1863—5. Neoromański. Orientowany. Murowany z cegły. Krótkie prezbiterium zamknięte półkolistą apsydą z przybudówkami po bokach, mieszczącymi zakrystię i składzik oraz na piętrach empory. Szersza i wyższa nawa na rzucie wydłużonego prostokąta,

z transeptem oraz wieżą od zach. W prezbiterium sklepienie krzyżowe i hemisferyczne w apsydzie, w nawie strop belkowany z podciągami poprzecznymi, krzyżującymi się w transepcie. Okna zamknięte półkoliście, w apsydzie kolistę z ceglany mi rozetami. Dachy siodłowe kryte dachówką. Wieża do wysokości kalenicy dachu nawy kwadratowa, powyżej ośmioboczna, ujęta sterczynami, zwieńczona iglicą pobitą łupkiem. — Kropielnica kamienna być może średniowieczna. Obrazy późnobarokowe: 1. św. Izydor w. XVIII; 173 2. Ecce Homo pocz. XIX. Monstrancja (fig. 173) o stopie barokowej ok. 1690, z cechą miejską Gdańska oraz imienną P T., trybowana z dekoracją kwiatową, gloria rokokowa z cechą *Jana Gotfryda Schlaubitza* (między 1747—66), zwieńczona koroną podtrzymywaną przez anioły. Para dalmatyk białych z tkaniny w. XVIII/XIX.

OGRODZENIE KOŚCIOŁA. Kościół otoczony starym murem z kamienia polnego, w którym bramki o tradycjach barokowych, zapewne 1. poł. w XIX, od wsch. o trzech wejściach zamkniętych półkoliście, rozczłonkowana sześcioma słupami z niszami, pomiędzy którymi szczytami ze splywami; bramki od pd. i pn. analogiczne z pojedynczymi furtami.

STODOŁA PLEBAŃSKA. Zbudowana w. XVIII/XIX. Drewniana konstrukcji zrębowej, wzmocniona lisciami. Wzniesiona na rzucie wydłużonego prostokąta, z dachem siodłowym krytym strzechą.

Na domu nr 7 krucyfiks ludowy w. XIX.

GRABOWO

- 202 **KAPLICZKA** (fig. 202). Zbudowana wg tradycji 1616, z fundacji ksieni benedyktynek chełmińskich Magdaleny Mortęskiej. Murowana z cegły, otynkowana. Kwadratowa, sklepiona krzyżowo. Wejście zamknięte półkoliście z uskokiem. Naroża i kolistę okienko ujęte boniowaniem w tynku. Niski daszek namiotowy kryty dachówką, na nim aedycula z czterema kolumnkami dźwigającymi półkoliście zamknięte arkadki, zwieńczona gzymsem z esownicami i daszkiem siodłowym z krzyżem.

GRUCZNO

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Jana Chrzciciela. Kaplica wzmiankowana 1238. Poprzedni kościół zbudowany 1583. Obecny wzniesiony 1893—6. Murowany, neogotycki. — Ołtarz

główny barokowy ok. poł. w. XVII (fig. 39), dwukondygnacyjny z bramkami po bokach; w niszach między parami kolumn rzeźby śś. Piotra i Pawła, w drugiej kondygnacji śś. Wojciecha i Stanisława bpa oraz aniołów, ponadto w zwieńczeniu Głowa św. Jana Chrzciciela na misie, alabastrowa (?); na ościeżach bramek płaskorzeźbione profile głowy w koronach, wyrastające z ornamentów małżowinowych (fig. 75); w polu środkowym obraz Pietà w typie Matki Boskiej Chełmińskiej (fig. 114), barokowy 2. poł. w. XVIII, w sukience rokokowej, metalowej, trybowanej, z dwoma srebrnymi wotami trybowanymi w. XVIII; w górnej strefie obraz św. Jana Ewangelisty na Patmos (fig. 113), barokowy ok. poł. w. XVII. Ołtarze boczne neobarokowe 1879, w lewym obraz Chrystusa Ecce Homo, barokowy w. XVIII (fig. 117). Feretrony: 1. barokowy w. XVIII; 2. neobarokowy 3. ćw. w. XIX. Grupa Ukrzyżowania barokowa w. XVII/XVIII (fig. 140), zapewne pochodząca z dawnej tęczy. Płyta nagrobna 2. poł. w. XVI (?), w posadzce, kamienna, z ornamentem okuciowym i nieczytelnymi kartuszami herbowymi. Monstrancja wieżyczkowa 1606 (fig. 161), fundowana przez Michała z Gruczna, wikarego katedry fromborskiej, z sygnaturą być może wykonawcy „MIIDLO SCUL...” i gmerkiem z literą H, odnawiana po 1939, z figurkami świętych i aniołków. Kielich barokowy koniec w. XVII (fig. 175), z cechą miejską Torunia i imienną L L, trybowany, z plastycznymi główkami na nodusie. Dwa reflektory gdańskie, mosiężne, trybowane w. XVII/XVIII (fig. 189). Pająk kryształowy 1. poł. w. XIX.

GRODZISKO. W. XI—XIII istniał tu gród należący do kasztelanii świeckiej. Nad wsią, na szarpie dawnej pradoliny Wisły, zachowane grodzisko, objęte obecnie badaniami archeologicznymi.

SPICHLERZ FOLWARCZNY lub **MŁYŃSKI.** Zbudowany 1. poł. w. XIX. Drewniany, konstrukcji sumikowo-łatkowej, na podmurowaniu ceglanym. Prostokątny, dwukondygnacyjny, sześćoosiowy, z wejściem przy dłuższym boku, przesuniętym z osi, w nim drzwi klepkowe. Okna z okiennicami. Dach siodłowy kryty dachówką.

CHAŁUPY. Zbudowane 1. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej i sumikowo-łatkowej. Nr 3. Otynkowana. Dwutraktowa z sienią pośrodku. Ściany wzmocnione lisciami. Dach siodłowy kryty dachówką. — Nr 6. Analogiczna. — Nr 38. Jednotraktowa, z sienią przy dłuższym boku. Dach siodłowy kryty strzechą.

JASZCZ

SPICHLERZ FOLWARCZNY. Zbudowany 1. poł. w. XIX. Murowany z cegły, otynkowany. Jednokondygnacyjny, wzniesiony na rzucie prostokąta. Ściany rozczłonkowane uproszczonymi pilastrami, dźwigającymi odcinkowo zamknięte, ślepe arkady. Naroża ujęte boniowaniem w tynku. Dach siodłowy kryty dachówką.

PARK PODWORSKI. Założony zapewne 1. poł. w. XIX. Krajobrazowy. Położony częściowo na stoku wzniesienia, opadającego w stronę jeziora.

JEZIORKI

CHAŁUPA nr 41. Z w. XIX. Drewniana, konstrukcji zrębowej i słupowej. Okna w obramieniach listwowych z okiennicami. Dach siodłowy kryty strzechą.

JEŻEWO

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. Trójcy Św. Parafia wzmiankowana 1292. Z poprzedniego kościoła zbudowanego 1427, zachowane mury prezbiterium. Nawa i wieża zbudowana 1824, w miejsce poprzedniej drewnianej. 1925—8 gruntowna przebudowa, z dodaniem naw bocznych i podwyższeniem wieży. Bez wyraźnych cech stylowych. Orientowany. Murowany z cegły, otynkowany. Prezbiterium jednoprzęsłowe zamknięte trójbocznie, 1427. Korpus trójnawowy 1824, z wieżą od zach., obecnie wtopioną w bryłę. Prezbiterium nakryte stropem płaskim. Tęcza zamknięta łukiem ostrym, nad nią krucyfiks barokowy w. XVIII. Okna zamknięte półkoliście, w prezbiterium powiększone w nowszych czasach. Na zewnątrz w zamknięciu prezbiterium wnęki: od pd. dwułuczne, od wsch. zamknięte odcinkowym dwułuczem na konsolkach. Dachy siodłowe kryte dachówką. —

- 44 Ołtarz główny barokowy pocz. w. XVIII (fig. 44), wgłębiający się uskokowo, z rzeźbami śś. Wawrzyńca, Stanisława bpa, Jakuba St., Wojciecha oraz w zwieńczeniu pośrodku Trójcy Św., po bokach Barbary, Małgorzaty, Szczepana i Kazimierza Królewicza oraz czterech aniołów z kartuszami; w polu środkowym obraz N. P. Marii Niepokalanej Poczętej barokowy 2. poł. w. XVII (fig. 109) i na zasuwie św. Walentego w. XVIII. Dwa ołtarze boczne barokowe pocz. w. XVIII, zmniejszone o zwieńczenia, z kręco-

nymi kolumnami i dekoracją akantową oraz rzeźbami nierozpoznanych świętych i aniołów; w prawym obraz św. Józefa z Dzieciątkiem, barokowy zapewne w. XVIII, prze-malowany. Ambona barokowa pocz. w. XVIII (fig. 59), 59 z rzeźbami czterech ewangelistów, płaskorzeźbą św. Franciszka (?) w zaplecku i rzeźbą Chrystusa Zmartwychwsta-łego na baldachimie. Stalle ok. poł. w. XIX, z malowa-nymi na zapleckach postaciami śś. Andrzeja, Piotra, Pawła, Barbary, Bartłomieja i nierozpoznanego. Ława kolatorska barokowa pocz. w. XVIII (fig. 76), z kartuszami herbowy-mi Sas i Groty. Dwa zwieńczenia ołtarzy bocznych, wy-korzystane jako ramy nowszych obrazów, barokowe pocz. w. XVIII oraz trzecie regencyjne 2. ćw. w. XVIII. Dwa feretrony późnobarokowe w. XVIII, z obrazami współ-czesnymi Trójcy Św. (fig. 87) i N. P. Marii z Dzieciątkiem. 87 Obraz Koronacji N. P. Marii z adorującymi postaciami dostojników duchownych i świeckich, m. i. Urban VIII, cesarz Ferdynand II, Zygmunt III (fig. 103), mal. przez ucznia 103 lub naśladowcę *Hermana Hana* ok. 1625—30, odnawiany 1678 przez *Gabriela Jezierskiego*, 1871 przez *Stefana Le-wickiego* w Pelplinie, 1929 przez *Wojciecha Podlaszewskiego* z Torunia i 1952 w Muz. Nar. w Poznaniu. Rzeźby: 1—2. śś. Piotr i Paweł, barokowe 2. poł. w. XVII; 3. krucyfiks barokowy w. XVIII (fig. 155); 4—7. śś. Cecylia (fig. 156) 155, 156 Grzegorz, Piotr i Sebastian koniec w. XVIII lub 1. poł. w. XIX. Monstrancja barokowa (fig. 164), z cechą miejską 164 Torunia i imienną *Jakuba Weintrauba* (czynny 1698—1729), z figurkami śś. Piotra i Pawła na ramionach oraz anioła podtrzymującego glorię. Pasyjka barokowa w. XVIII (fig. 183), z podstawą na lwach. Lichtarze: 1—4. 183 barokowe w. XVIII, mosiężne (fig. 184, 185); 5—10. baro-184, 185 kowe w. XVIII, cynowe. Dzwony: 1. gotycki 1500 z napisem minuskułowym; 2. z 1701; 3. odlany 1750 przez *Mistrza Mikołaja*, fundowany przez Piotra Sila z Torunia, z pla-kietką z św. Piotrem.

KOMORSK MAŁY

CHAŁUPY. Zbudowane 1. poł. w. XIX. W typie budow-nictwa holenderskiego na Żuławach. Drewniane, konstruk-cji zrębowej, dwutraktowe. — Nr 2. Obejmująca część gospodarczą. Trójosiowa, z wejściem w dłuższym boku oraz w ścianie szczytowej. Okna w obramieniach listwo-wych, z okiennicami. Naroża ujęte wycinanymi z desek pilastrami. Dach siodłowy kryty strzechą. — Nr 5. Na wy-

sokiej podmurówce kamiennej. Siedmioosiowa, z wejściem w dłuższym boku, umieszczonym we wnęce. Od frontu nowszy ganek. Okna w obramieniach listwowych z niskimi szczycikami i okiennicami. Narożniki ujęte wycinanymi z desek boniami. Dach naczółkowy kryty dachówką.

KOMORSK WIELKI

- 10 KOSCIÓŁ PAR. p. w. św. Bartłomieja (fig. 10). Parafia założona 1295. W. XIV/XV budowa kościoła zapewne drewnianego. 1583 zbudowany kościół drewniany, być może z mурowaną wieżą, spalony 1683. Po odbudowie konsekrowany 1691. Obecny wzniesiony 1787—92, staraniem proboszcza Michała Pawłowskiego, z zachowaniem wieży z 1583 lub wcześniejszej. 1896 powiększony o nawy boczne i nowe prezbiterium. Barokowy, rozbudowany w charakterze neobarokowym, z wieżą o skromnych cechach gotycznych. Orientowany. Murowany z cegły, dolna kondygnacja wieży z kamienia narzutowego, otynkowany. Z kościoła 1787 zachowane dwa zach. przeszła nawy głównej, obudowane nawami bocznymi 1896, nakryte nowym stropem kasetonowym. Wewnętrzne i zewnętrzne podziały ścian pilastrami oraz szczyty 1896. Półszczyty nawy od zach. 1787, ze spływami, wtopione w wieżę. Wieża rozdzielona wcięciami fryzami opaskowymi na cztery kondygnacje. W kondygnacji dolnej od zach. i pn. po dwie wnęki zamknięte dwułuczem z konsolką; od pd. dwie wnęki zamknięte odcińkowo. W kondygnacji najwyższej pary okienek zamkniętych koszowo, w obramieniach opaskowych. Dachy korpusu siodłowe, kryte dachówką, nad nawą wieżyczka na sygnaturkę kształtu barokowego, być może 1787—92, z drewnianą latarnią i hełmem pobitym blachą. Na wieży dach namiotowy kryty dachówką, zwieńczony ośmioboczną latarnią z tarczami zegarowymi, zakończoną hełmem baniastym, łamanym, pobitym blachą; w zwieńczeniu choraławka z datą 1792. — Dwa ołtarze boczne rokokowo-klasycystyczne 4. ćw. w. XVIII, przekształcone ok. 1896, z rzeźbami w zwieńczeniach: w lewym grupa Przemienienia, w prawym Dzieciątko Jezus; predelle współczesne, malowane, ze scenami: w lewym Chrzt w Jordanie oraz śś. Stanisław i Kazimierz Królewicz, w prawym św. Michał Archanioł; w ołtarzach współczesne obrazy: w lewym w polu środkowym św. Józef z Dzieciątkiem, w sukienkach metalowych, rokokowych, trybowanych (fig. 115) oraz w górnej strefie św. Jan Nepomucen, w prawym w polu

środkowym Zwiastowanie, w sukience metalowej, rokokowej, trybowanej oraz w górnej strefie Matka Boska Różańcowa. Na obrazie św. Józefa wota trybowane i graferowane w. XVIII—XIX. Ambona rokokowa 4. ćw. w. XVIII (fig. 58), z zaplekiem ujętym draperią i baldachimem zwieńczonym rzeźbą św. Michała Archanioła. Chrzcielnica rokokowa 4. ćw. w. XVIII (fig. 69), w kształcie kielicha na trójnogu, na tle zaplecka z płaskorzeźbioną sceną Chrztu w Jordanie. Kropielnica (fig. 61) granitowa, 61 średniowieczna, z kolistą czarą rozczłonkowaną pasami, zapewne pierwotnie chrzcielnica. Trzy konfesjonały rokokowe. Dwie ławy kolatorskie rokokowe 4. ćw. w. XVIII (fig. 82). Ława w. XVIII/XIX z zaplekiem, na którym malowana scena Wskreszenia Piotrowina. Przed neobarokowym ołtarzem głównym balustrada 2. poł. w. XVIII, ażurowa, złożona z pięciu przęseł, w których kartusze o dekoracji rokokowej (fig. 80). Dwa feretrony: 1. regencyjny 2. 80 ćw. w. XVIII; 2. rokokowy 4. ćw. w. XVIII, w bogatych ramach z nowszymi obrazami. Rzeźbiona grupa Ukrzyżowania barokowo-ludowa, być może pierwotnie z łuku tęczy. Dwa krucyfiksy: barokowy w. XVIII (fig. 154) i rokokowy 2. poł. w. XVIII, na ozdobnej konsoli. Monstrancja regencyjno-rokokowa 1744 (fig. 172), fundowana przez 172 Andrzeja Ksawerego Robakowskiego miejscowego proboszcza, kanonika kruszwickiego i dziekana nowskiego, z cechą miejską Gdańską i imienną *Wawrzyńca Dietricha* oraz drugą nieczytelną. Kielich fundowany 1646 przez Mikołaja Wojciecha z Oleksowa Gniewosza bpa kujawskiego, z cechą miejską Gdańską, gładki. Świeczniki mosiężne klasycystyczne ok. 1800: 1. dwudziestoramienny; 2—3. dwunastoramienne. Ornat biały (fig. 199) z haftem w. XVIII, uzupełnionym 2. poł. w. XIX wyobrażeniem kielicha. Dwa 199 dzwony odlane 1831 w Berlinie.

OTOCZENIE KOŚCIOŁA. Kościół otoczony murem częściowo starym, z kamienia polnego; w nim trzy kapliczki z w. XVIII, barokowe, murowane, otynkowane, prostokątne, z wnękami uskokowymi zamkniętymi odcinkowo, w których rzeźby barokowe w. XVIII: śś. Jan Nepomucen i Wawrzyniec. W narożniku pd.-wsch. kostnica koniec w. XVIII, murowana, otynkowana, kwadratowa, nakryta stropem belkowanym. Dach namiotowy kryty dachówką, zwieńczony metalową glorią z monogramem Maria.

PLEBANIA. Zbudowana 1. poł. w. XIX. O skromnych cechach klasycystycznych. Murowana z cegły, otynkowa-

na. Parterowa z mieszkalnym poddaszem, częściowo podpiwniczona. Prostokątna, z nowszą przybudówką przy elewacji tylnej. Dwutraktowa, z sienią pośrodku. Pięcioosiowa z oknami i wejściem zamkniętym odcinkowo. Zachowane resztki stolarki klasycystycznej z ozdobnymi kowalskimi zawiasami. Dach naczółkowy kryty dachówką.

CHAŁUPY. Wzniesione przeważnie 1. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Dwutraktowe, obejmujące obmurowane części gospodarcze, z dachami siodłowymi krytymi strzechą. Nr 3. Czteroosiowa, z oknami w obramieniach listwowych. W wejściu w ścianie szczytowej drzwi klepkowe z okuciami. — Nr 5. Pięcioosiowa, z oknami w obramieniach listwowych z okiennicami. — Nr 14. Analogiczna, pięcioosiowa. — Nr 15. Analogiczna, sześćosiowa. — Nr 17 i 24. Analogiczne, trójosiowe. Na drzwiach nru 17 data 1798. — Nr 27. Analogiczna. Wejście zamknięte odcinkowo.

KONOPAT POLSKI

DWÓR. Zbudowany ok. poł. w. XIX. Bez wyraźnych cech stylowych. Murowany z cegły, otynkowany. Piętrowy, częściowo podpiwniczony. Pierwotny budynek prostokątny, z ryzalitem zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem na osi frontu i dwutraktowym układem wewnątrz, z sienią na przestrzał. Powiększony 2. poł. w. XIX przez dobudowę przy narożniku pn.-zach. parterowego skrzydła na rzucie litery L, ujmującego niewielki, otwarty dziedziniec. Okna w obramieniach profilowanych. Dachy siodłowe kryte dachówką.

SPICHLERZ DWORSKI. Zbudowany ok. poł. w. XIX. Murowany z cegły, otynkowany. Dwukondygnacyjny, pięcioosiowy. Okienka zamknięte odcinkowo, w obramieniach opaskowych. Podziały ścian ramowe w tynku. Dach siodłowy kryty dachówką.

PARK. W otoczeniu dworu park krajobrazowy, założony ok. poł. w. XIX, z kępami drzew i aleją starych lip.

KOSOWO

DOMY. W typie budownictwa holenderskiego na Żulawach. Zbudowane 1. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej, na podmurowaniach. — Nr 19. Zbudowany 1839 przez majstra ciesielskiego *Dibbrenera*, dla Jerzego

Scheidlera. Klasycystyczny. Parterowy, prostokątny, dwutraktowy, z sienią na osi. W pomieszczeniach stropy belkowane. Elewacja frontowa pięcioosiowa, z wejściem poprzedzonym nowszym gankiem. W wejściu, w nadprożu którego napis fundacyjny i data, drzwi dwuskrzydłowe, rzeźbione z dekoracją roślinną i lwami (fig. 37). Gzyms 37 koronujący profilowany. Dach naczółkowy, kryty dachówką. — Obok stodoła współczesna, drewniana, konstrukcji słupowej, z dachem siodłowym krytym strzechą. — Dom bez nru, w sąsiedztwie poprzedniego. Dwutraktowy, z sienią przy krótszym boku. Wysoki dach siodłowy kryty dachówką.

KRUSZE

CHAŁUPY. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Dwutraktowe, z dachami siodłowymi, krytymi strzechą. — Nr 1. Czteroosiowa, z wejściem w krótszym boku. — Nr 3. Dwuosiowa, połączona z częścią gospodarczą, obmurowaną. — Nr 4. Czteroosiowa. Okna w ozdobnych obramieniach listwowych z okiennicami. W szczycie okna prostokątne i półkoliste. — Nr 6. Czteroosiowa, obejmująca część gospodarczą. Okna w obramieniach listwowych z okiennicami. Gzyms koronujący profilowany.

LASKOWICE

BUDYNEK FOLWARCZNY. Zbudowany 1844. O cechach neoromańskich. Murowany z cegły. Piętrowy, częściowo podpiwniczony. Prostokątny, o dwutraktowym układzie wewnątrz. Pięcioosiowy, z wejściem pośrodku i fryzem z cegieł kładzionych rębem skośnym między kondygnacjami. Okna zamknięte półkoliście. Dach siodłowy kryty dachówką. Na kalenicy wieża kwadratowa, podzielona gzymsami na trzy kondygnacje; w dolnej wnęki koliste, w środkowej po trzy, w górnej po dwa okna zamknięte półkoliście. Dach namiotowy kryty dachówką, zwieńczony chórągiewką z datą budowy.

PARK. Wokół ruin palacu zniszczonego 1945, obszerny park krajobrazowy, założony 1. poł. w. XIX. Usytuowany na zboczu opadającym w stronę jeziora, silnie zdewastowany. Zachowane urozmaicone okazy krzewów i starodrzewu.

LIPINKI

- KOŚCIÓŁ PAR. p. w. Matki Boskiej Wspomożenia Wiernych. Zbudowany 1904. Murowany, neogotycki. —
 54 Ołtarz główny rokokowy 2. poł. w. XVIII (fig. 54), przeniesiony z kościoła w Płochocinie, z rzeźbami śś. Piotra
 149 i Pawła (fig. 149) oraz płaskorzeźbą N. P. Marii Wspomożenia Wiernych w polu środkowym; w zwieńczeniu popiersie Boga Ojca i dwa anioły; tabernakulum współczesne.

LNIANEK

DWÓR. Zbudowany 1. poł. w. XIX. 1960 przekształcony z niemal całkowitym zatarciem cech stylowych. Murowany z cegły, na podmurowaniu kamiennym, otynkowany. Parterowy, częściowo podpiwniczony. Dwutraktowy. Dziewięciosiowy, z wejściem pośrodku. Dach siodłowy, z nowszą wystawką, kryty dachówką.

LNIANO

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. Matki Boskiej. Tymczasowy, przekształcony 1922 z dawnej karczmy. Murowany. — Chrzcielnica ok. poł. w. XIX, ludowa, w kształcie kielicha o spiralnym żłobkowaniu. Feretron w. XVIII/XIX, barokowo-ludowy, z obrazami Św. Rodziny i św. Alojzego.

LUBIEŃ WIELKI

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Jakuba Ap. Parafia wzmiankowana 1398. W. XVI kościół zajęty czasowo przez mennonitów. Obecny zbudowany ok. 1680. Ok. poł. w. XIX powiększony przez dodanie prezbiterium. Bez wyraźnych cech stylowych. Orientowany. Murowany z cegły, otynkowany. Krótkie prezbiterium zamknięte trójbocznie, przy nim od pn. zakrystia. Szersza i wyższa nawa trójprzęsłowa, z kruchtą w. XIX od zach. W prezbiterium sufit, w nawie otwarte, neogotyckie wiązanie dachowe z profilowanymi belkami, w kruchcie strop belkowany. Okna zamknięte łukiem ostrym. Wejścia zamknięte odcinkowo. Chór muzyczny w. XIX, drewniany, wsparty na dwóch słupach, z parapetem wkleśło-wypukłym. Na zewnątrz opięty w narożach niskimi szkarpami o jednym uskoku. Między prezb-

terium a nawą szczyt konstrukcji szkieletowej. Dachy siodłowe kryte dachówką. — Ołtarz główny barokowy ok. poł. w. XVIII, pochodzący z katedry pelplińskiej, ze współczesnymi rzeźbami śś. Piotra i Pawła. Dwa ołtarze boczne o cechach barokowych w. XVIII (?), w prawym obraz Pokłonu Trzech Króli, barokowy-ludowy, przemalowany. Obraz Komunii św. Stanisława Kostki barokowy ok. poł. w. XVII (fig. 105), fundowany do kościoła klasztorowego w Pelplinie przez Józefa Aleksandra Łosia opata cysterskiego, z herbem Dąbrowa i literami ALL AP. Monstrancja barokowa 2. poł. w. XVII (fig. 166), z cechą miejską Torunia i imienną G S, być może *Gotfryda Schmidta* (czynnego 1663—79), lub *Gotfryda Schuberta* (czynnego 1661—89), z plakietą Ukrzyżowania na stopie. Kielich barokowy 1736, fundowany przez ks. Andrzeja Ksawerego Robakowskiego z Bzowa. Sześć lichtarzy cynowych koniec w. XVIII.

DOMY. W typie budownictwa holenderskiego na Żuławach. Zbudowane w. XVIII i 1. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej, w większości na podmurówkach z kamienia polnego. Dwutraktowe. Z dachami siodłowymi, w większości krytymi strzechą. — Nr 1. Obejmujący część gospodarczą. Z wejściami w dłuższym boku oraz w ścianie szczytowej, w tym ostatnim drzwi klepkowe ćwiekowane. — Nr 3. W przedłużeniu części mieszkalnej część gospodarcza, do której poprzecznie dobudowana stodoła. Okna z okiennicami. — Nr 4. Wg tradycji zbudowany 1744. Obejmujący część gospodarczą. Okna w obramieniach listwowych z niskimi szczycikami i okiennicami. — Nr 5. Analogiczny, z częścią gospodarczą na rzucie litery L. Naroża części mieszkalnej ujęte wycinanymi z desek pilastrami. — Nr 6. Analogiczny, połączony ze stodołą przybudowaną poprzecznie. — Nr 7 (fig. 32). Połączony z obmurowanym budynkiem gospodarczym oraz stodołą przybudowaną poprzecznie. Przy dłuższym boku pięterko wysunięte do przodu, wsparte na pięciu słupach z półkolistymi zastrzałami, tworzącymi podcień. Przy krótszym boku późniejsza przybudówka. Obramienia okien listwowe z niskimi szczycikami i okiennicami. Naroża ujęte kanelowanymi listwami. Gzyms koronujący profilowany. Szczyty szalowane poprzecznie. — Nr 9. Parterowy z mieszkalnym poddaszem, częściowo podpiwniczony. Prostokątny, dwutraktowy, obejmujący nowszą, obmurowaną część gospodarczą. Siedmioosiowy, z oknami w obramieniach listwowych z okiennicami. Dach kryty eternitem. — Nr 11. Zbudowany

1833 dla Jana Dobrau przez mistrza ciesielskiego *Jakuba Kehlera*. Pierwotnie obejmujący rozebraną obecnie część gospodarczą. Okna z okiennicami. W nadprożu dawnego wejścia data budowy i inskrypcja. — Nr 13. Podmurowany i częściowo przekształcony 1877. Połączony z budynkiem gospodarczym. Dwutraktowy, prostokątny, z wejściem pośrodku dłuższego boku oraz drugim w ścianie szczytowej. Okna w obramieniach listwowych. — Nr 19. Zbudowany 1804. Częściowo obmurowany w nowszych czasach. Analogiczny do poprzedniego, z wiatrowskazem w kształcie głowy smoka, z literami H V i datą budowy. — Nr 21. Analogiczny do poprzednich, z gzymsem koronującym profilowanym.

LUSZKOWO

DWÓR. Zbudowany 1850 (?). Zwrócony frontem ku pd. Drewniany, konstrukcji zrębowej, obrzucony gliną i w znacznej mierze obmurowany. Parterowy, z piwnicą pod częścią środkową. Prostokątny, z nowszymi gospodarczymi przybudówkami przy elewacji tylnej. Dwutraktowy, z częściowym zniekształceniem układu pomieszczeń. Dziewięćoosiowy, z wejściem przesuniętym z osi. Piwnice sklepione kolebkowo, z okienkami zamkniętymi odcinkowo. W pomieszczeniach sufity. Dach naczółkowy, kryty dachówką.

W otoczeniu dworu niewielki park krajobrazowy z kolistym podjazdem obsadzonym kasztanami i aleją dojazdową.

ŁASZEWO

DWÓR. Zbudowany 1. poł. w. XIX. Klasycystyczny. Murowany z cegły, otynkowany. Parterowy, częściowo podpiwniczony. Dwutraktowy, z sienią na przestrzał pośrodku. Elewacja frontowa pięćoosiowa, z osią środkową znacznie szerszą, ożywioną pasami w tynku, mieszczącą wejście z dwoma wąskimi okienkami po bokach, poprzedzoną gankiem wspartym na czterech kolumnach, zwieńczoną niskim, trójkątnym przyczółkiem. Okna w obramieniach profilowanych. Przy krótszym boku nowsza, neogotycka przybudówka. Dach naczółkowy kryty dachówką.

LOWINEK

RUINA DWORU. Ze zbudowanego w. XVIII dworu rokokowo-klasycystycznego, rozebranego 1965 zachowane rumowisko ceglane oraz sklepione piwnice.

W otoczeniu resztki parku krajobrazowego z kilkoma okazami starych cisów.

MATAWY

DOMY. W typie budownictwa holenderskiego na Żuławach. Zbudowane 1. poł. w. XIX. Drewniane konstrukcji zrębowej, w większości na podmurowaniach kamiennych lub ceglanych. — Nr 5. Usytuowany kalenicowo. Pięciosiowy. Okna z okiennicami. Dach siodłowy kryty dachówką. — Nr 17 (fig. 34). Zbudowany 1837 przez budowniczego *Franciszka Bohme* dla Kornela Wiecherta. Parterowy, z mieszkalnym pięterkiem, częściowo podpiwniczony. Dwutraktowy, siedmioosiowy, z gzymsem koronującym profilowanym i ozdobnymi kroksztynkami. W narożach wycinane z desek bonie. Od frontu nieznacznie wysunięte mieszkalne pięterko, wsparte na czterech kolumnach. W szczycie pięterka okna prostokątne i półkolistę; szczyty boczne zwieńczone ozdobnie wycinanymi deskami. W wejściu drzwi z ozdobnymi okuciami klasycystycznymi, w nadprożu inskrypcja dotycząca budowy. Dach siodłowy kryty dachówką. — Nr 20 (fig. 35). Zbudowany 1835 przez budowniczego *Franciszka Behnke* dla Stanisława Kerbera. Parterowy, obejmujący obmurowaną w nowszych czasach część gospodarczą. Dwutraktowy, z sienią przy dłuższym boku i stropami belkowanymi w pomieszczeniach. Ściany częściowo otynkowane, naroża ujęte wycinanymi z desek boniami. Belki stropowe pod okapem ozdobnie wyrzynane. Gzyms koronujący profilowany. Okna z okiennicami o pływicznej i palmetowej dekoracji. Dach siodłowy kryty dachówką.

MIEDZNO

CHAŁUPY. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Dwutraktowe. Okna w ozdobnych obramieniach listwowych z okiennicami. Dachy siodłowe, kryte przeważnie strzechą. — Nr 19. Na wysokiej podmurówce, z dachem krytym eternitem. — Nr 30. Kalenicowa, trójosiowa, z wnęką pośrodku mieszczącą wejście; w za-

mknięciu wnętrza ozdobnie wycięta listwa. — Nr 35 i 36. Kalenicowe, trójosiowe.

KAPLICZKA. Neogotycka z 2. poł. w. XIX. Murowana w kształcie słupa. — Rzeźby ludowe w. XIX: 1. Chrystus Bolesny; 2. św. Wojciech.

MILEWO

DWÓR. Zbudowany 1. poł. w. XIX. Przebudowany w. XIX—XX, z niemal całkowitym zatarciem cech stylowych. Murowany z cegły, otynkowany. Parterowy z piętrową facją, częściowo podpiwniczony. Wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, z dwoma nieznacznymi ryzalitami po bokach dwuosiowej części środkowej. Przy elewacji tylnej nowsza przybudówka. Układ wnętrza dwutraktowy, z wejściami w ryzalitach. Elewacja frontowa ośmioosiowa, z jednoosiową facją pośrodku, zwieńczoną trójkątnym przyczółkiem z oknem półkolistym. Resztki podziałów pasami boniowań w narożach i części środkowej. Dach naczółkowy kryty dachówką.

W otoczeniu, na stokach wzniesienia, resztki niewielkiego parku krajobrazowego. Przed frontem dworu kolista klomb z dwiema starymi lipami.

MORGI

DOM nr 4. Zbudowany ok. poł. w. XIX. Dwurodzinny. Drewniany, konstrukcji zrębowej. Parterowy, na rzucie wydłużonego prostokąta. Układ wnętrza dwutraktowy, z dwoma wejściami i sieniami przy dłuższych bokach. Dziesięcioosiowy. Okap wsparty na ozdobnie wyciętych belkach stropowych. Dach siodłowy kryty dachówką.

CHAŁUPY. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Prostokątne, dwutraktowe, z dachami siodłowymi krytymi strzechą. — Bez nru. Połączona z częścią gospodarczą konstrukcji słupowej. Czterooosiowa, z wejściem poprzedzonym nowszym gankiem. — Nr 9. Dwuosiowa, obejmująca część gospodarczą. Wejścia w dłuższym boku i w ścianie szczytowej. — Nr 14 i 16. Analogiczne, z nich nr 14 pięcioosiowa.

NIEDŹWIEDŹ

DOM nr 4. W typie budownictwa holenderskiego na Żuławach. Wg tradycji wzniesiony 1800. Drewniany, konstrukcji zrębowej, połączony z częścią gospodarczą kon-

strukcji sumikowo-łatkowej. Wzniesiony na podmurowaniu z kamienia polnego i cegły. Parterowy, częściowo podpiwniczony. Dwutraktowy, z wejściem i sienią pośrodku dłuższego boku. W pomieszczeniach stropy belkowane. Okna z ozdobnymi nadokiennikami i płycinowymi okiennicami. Naroża ujęte kanelowanymi listwami imitującymi pilastry. Szczyty szalowane poziomo, w szczycie od ulicy okna półkoliste i ćwierćkoliste o dekoracji promienistej. Dach siodłowy kryty strzechą.

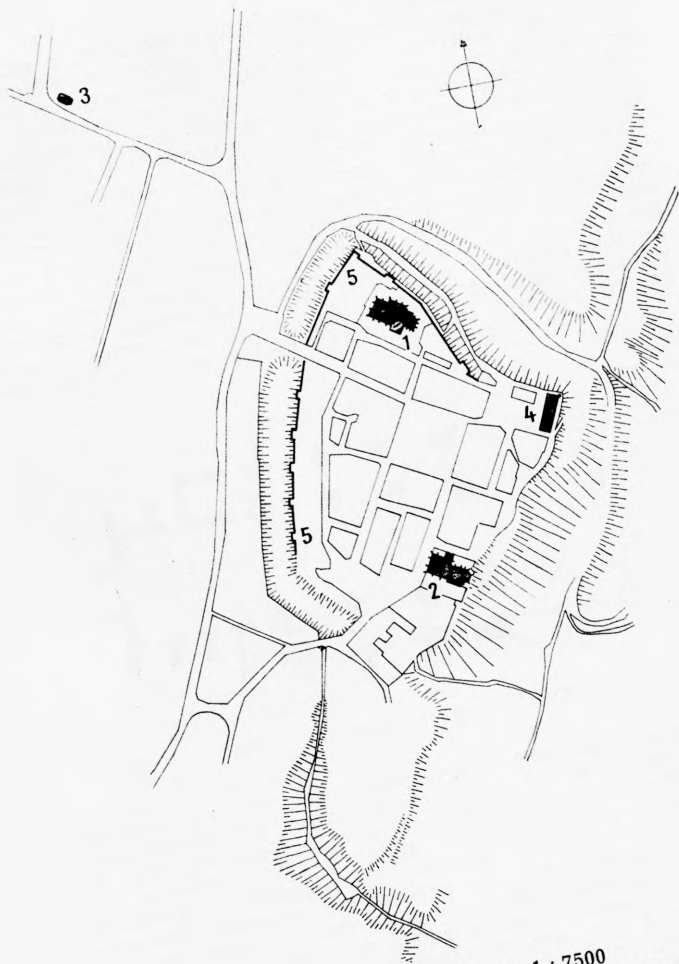
NIEWIEŚCIN

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Jakuba St. Wieś wzmiankowana 1302, parafia wzmiankowana 1390. Kościół obecny zbudowany 1865—6 wg projektu arch. *Luchterhanda* ze Świecia, w miejsce poprzedniego, drewnianego z w. XVI. Neogotycki. Murowany z cegły. Krótkie prezbiterium zamknięte trójbocznie z przybudówkami po bokach, szersza nawa czteroprzęsłowa, z kruchtą od zach. W prezbiterium sklepienie gwiaździste, w nawie strop belkowany. Tęcza i okna zamknięte łukiem ostrym. Na zewnątrz szczyty schodkowe, ożywione ostrołukowymi blendami. Dach siodłowy kryty dachówką. — Ołtarz główny barokowy ok. 1700 (fig. 42), z rzeźbami śś. Rocha i Sebastiana oraz obrazami 2. poł. w. XIX; w polu środkowym Chrystusa Ukrzyżowanego i w zwieńczeniu św. Jakuba St. Dwa ołtarze boczne barokowe 3. ćw. w. XVII, pochodzące z kościoła w Grucznie, przekształcone w. XIX w trakcie przenoszenia; lewy (fig. 40) z rzeźbami śś. Marii Magdaleny i Katarzyny 40 oraz w zwieńczeniu Matki Boskiej Bolesnej i czterech aniołów; prawy z rzeźbami 1. poł. w. XVIII: śś. Grzegorza (fig. 153) i Jana Nepomucena (fig. 151) oraz w zwieńczeniu 153, 151 Chrystusa Zmartwychwstałego i czterech aniołów. Chrzcielnica barokowa w. XVII/XVIII, w kształcie anioła dźwigającego kolistą czarę. Konfesjonał rokokowy koniec w. XVIII. Feretron rokokowy 2. poł. w. XVIII (fig. 91) ze współczesnymi obrazami Pietà oraz nierozpoznanego świętego. Monstrancja wieżyczkowa ok. 1600 (fig. 162) z figurkami śś. 162 Wojciecha, Stanisława, Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz grupy Ukrzyżowania w zwieńczeniu; stopa 1752, z cechą miejską Torunia oraz imienną *M G. Ornaty*: 1. czerwony (fig. 196) z haftem w. XVII/XVIII na kolumnie, przeniesionym na nowe tło; 2. czarny (fig. 198) ze srebrnym haftem 196 198 1. poł. w. XVIII na kolumnie, przeniesionym na nowe tło; 3. czarny z tkaniny rokokowej 2. poł. w. XVIII; 4. zielony z tkaniny w. XVIII/XIX.

DZWONNICA. Prowizoryczna, w kształcie krosna. Dzwon-
 193 ny: 1. z 1640 (fig. 193), z plakietkami z Ukrzyżowaniem
 i Matką Boską z Dzieciątkiem; 2. odlany 1822 przez Jana
 194 Meyera z Gdańska, z plakietką Ukrzyżowania (fig. 194).

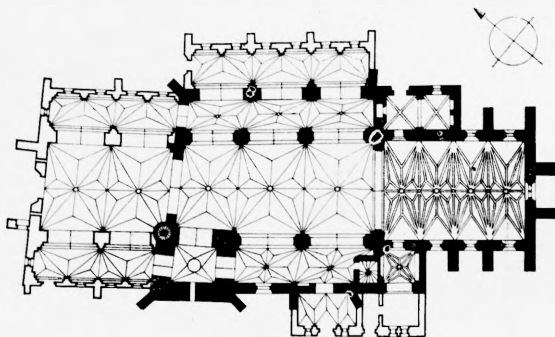
NOWE

- 1 MIASTO (fig. 1). Stara osada pomorska wzmiankowana 1185, usytuowana na szkarpie pradoliny Wisły w sąsiedztwie grodu, za czasów księcia Świętopełka siedziby kasztelanów. W. XIII ważny punkt obronny w walce księcia pomorskiego Mszczuja II z Krzyżakami. 1282 sprowadzenie zakonu franciszkanów. 1301 Wacław II król Czech i Polski nadaje miasto Piotrowi Święcy zarządcy Pomorza Gdańskiego. 1302 utworzenie gminy sądowej. 1313 wykupione przez Krzyżaków z rąk Święców. 1350 nadanie nowego prawa miejskiego przez wielkiego mistrza Henryka Tusemera. 1440 miasto przystępuje do Związku Pruskiego i opowiada się po stronie polskiej. 1454 zajęte przez wojska Kazimierza Jagiellończyka. 1458 zdobyte przez Krzyżaków, którzy bronią go następnie jako ważnego punktu strategicznego na trakcie łączącym Brandenburgię z Pomorzem; kapituluje 1465. Po pokoju toruńskim staje się siedzibą starostwa. W. XVI i pocz. w. XVII okres rozwoju, w związku z handlem wiślanym. 1626 i 1655 zdobyte i plądrowane oraz częściowo spalone przez wojska szwedzkie; w następstwie wojen szwedzkich regresja gospodarcza. Kilkakrotnie niszczone pożarami, ostatnio 1899. — Położone na lewym brzegu Wisły, w pobliżu ujścia jej dopływu Mątawy, na wysokim cyplu stromo ku wsch. opadającej szkarpy, przy drodze z Gdańska do Bydgoszczy. Pierwotnie miasto założone na rzucie nieregularnym, zbliżonym do trójkąta wydłużonego z pd. ku pn. Ośrodkiem czworoboczny rynek, z ulicami wybiegającymi z narożników. W pn. części miasta kościół par., w pd. dawny kościół franciszkanów. W narożu wsch. pozostałości dawnego zamku krzyżackiego. Na pn.-zach., poza obrębem starego miasta cmentarz z kaplicą p. w. św. Jerzego.
- 5 KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Mateusza (fig. 5). Proboszcz wzmiankowany 1290, parafia 1325. Obecny kościół zbudowany ok. poł. w. XIV. W końcu w. XV wzniesienie szczytu nad prezbiterium. W. XVI przejściowo w rękach ewangelików. 1862 gruntowne odnowienie. 1910—12 powiększony wg projektu arch. *Baeckera* z Berlina przez dodanie części zach. i nawy bocznej od pn.; w tym czasie założenie sklepień

Nowe, plan miasta 1 : 7500
1. kościół par., 2. kościół pofranciszkański, 3. kaplica cmentarna
św. Jerzego, 4. zamek, 5. mury obronne

w korpusie nawowym i podwyższenie posadzki o ok. pół metra. 1913 konserwacja odkrytych gotyckich malowideł ściennych. Gotycki. Orientowany. Murowany z cegły o układzie gotyckim. Prezbiterium czteroprzęsłowe zamknięte ścianą prostą; przy jego części zach. przybudówki: od pn. dawna zakrystia, obecnie składzik, od pd. obecna zakrystia powiększona zapewne z dawnej kruchty o nową część wraz z przedsionkiem 1912. Korpus trójnawowy, halowy, o nawie głównej równej szerokości z prezbiterium; pierwotnie trójprzęsłowy, przedłużony o dwuprzęsłową część zach. 1910—12 oraz w tymże czasie powiększony o dodatkową nawę boczną od pn. Od pd. nowsza kruchta (na miejscu dawnej z w. XVIII). Wieża wbudowana w dawny pd.-zach. narożnik korpusu, obejmująca zach. przęsło nawy pd.; w pn.-zach. narożu wieży klatka schodowa (obecnie

Kościół par. w Nowem 1 : 750

niedostępna) półkoliście występująca do wnętrza nowszej części nawy. W pd.-wsch. narożu nawy pd. wbudowana 6 wieżyczka schodowa o ściętym narożu. Wewnątrz (fig. 6) sklepienia: w prezbiterium późnogotyckie, zapewne w. XIV/XV, sieciowe z gładkimi zwornikami i krótkimi słupkami, wpływającymi na wsporniki o dekoracji maswerkowej; w korpusie, nakrytym pierwotnie stropem, sklepienie 1910—12, wzorowane na sklepieniu prezbiterium; w starej zakrystii dwa przęsła sklepień krzyżowych z żebrami o prostokątnym przekroju, w zakrystii jedno przęsło pierwotnego sklepienia gwiaździstego (dawnej kruchty) uzupełnione w nowszej części sklepieniem 1912. Tęcza za-

mknięta łukiem ostrym w obramieniu z podwójnym wałkiem, w niej krucyfiks barokowy w. XVII (?). Arkady międzynałowe ostrołukowe, wsparte na masywnych, ośmiobocznych filarach, z łukami o bogatym profilowaniu z formowanej cegły. W ścianach tarczowych zach. prześła nawy pd., stanowiącego podstawę wieży, ostrołukowe, sfazowane wnęki arkadowe. Część nowsza nawy oddzielona szeroką ostrołukową arkadą, wzorowaną na łuku tęczowym. Okna ostrołukowe, w nawach bocznych częściowo zamurowane, z laskowaniem rozszczepiającym się w zwieńczeniu. Portal do dawnej zakrystii (fig. 12) ostrołukowy, bogato profilowany, z potrójnym uskokiem i wałkami. W nowej zakrystii portal analogiczny, od strony prezbiterium umieszczony w płytkiej, odcinkowo zamkniętej wnęce. W kruchcie pd. portal ostrołukowy, w obramieniu profilowanym z wałkiem. Wejście do wieżyczki schodowej w pd. nawie bocznej zamknięte odcinkowo; okienka wieżyczki szczelinowe. Na zewnątrz prezbiterium opięte wydatnymi szkarpami dwuuskokowymi z wałkami w narożach; na wysokości ław okiennych kamienny gzyms kapnikowy, obiegający szkarpy, w znacznej mierze zrekonstruowany. Ościeża okien bogato profilowane. W zwieńczeniu ścian fryz opaskowy, otynkowany. Szczyt wsch. późnogotycki koniec w. XV, odnowiony i częściowo zrekonstruowany 1862, pierwotnie schodkowy, obecnie trójkątny ze sterczynami, trójstrefowy, rozczłonkowany parzystymi półkolumnkami z formowanej cegły, dźwigającymi fryzy arkadowe z trójlistnymi maswerkami, wysunięte trójbocznie na osiach kolumnienek; zwieńczenie schodkowe z blendą zamkniętą dwułuczem ostrym. Korpus opięty dwuuskokowymi szkarpami. Szczyt między prezbiterium a nawą schodkowy, częściowo zrekonstruowany koniec w. XIX, z krenelażami, rozczłonkowany trzema strefami wnęk ostrołukowych, mieszczących blendy zamknięte dwułuczami; w zwieńczeniu wieżyczka z okienkami zamkniętymi odcinkowo, krenelażem i murowaną piramidką. Szczyt zach. schodkowy, rozczłonkowany przekątnie ustawionymi, kwadratowymi sterczynami, ujętymi w narożach wałkiem, z trzema strefami blend ostrołukowych; w zwieńczeniach uskoków trójkątne szczytiki z kolistymi przeźrocami. Wieża (fig. 2) opięta niskimi szkarpami o jednym usoku, 2 rozdzielona fryzami opaskowymi na cztery kondygnacje. W trzech dolnych trójki blend ostrołukowych, w kondygnacji najwyższej pary blend dwułucznych oraz ponad nimi okna zamknięte odcinkowo, z krzyżowym, ceglany lasko-

waniem. W zwieńczeniu fryz z cegieł kładzonych rębem skośnym i krenelaż. Od pd., poniżej krenelażu, dwa kamienne rzygacze. Dachy siodłowe, nad przybudówkami pulpitowe, na wieży namiotowy, kryte dachówką. Na wieży choraławka z datą 1882.

- Polichromie. We wnętrzu odsłonięte częściowo i konserwowane 1910—13 malowidła gotyckie: 1. na pd. ścianie prezbiterium przedstawienie Ukrzyżowanego z Volto Santo w. XIV—XV (fig. 97) 2. we wsch. zamknięciu nawy pd., w prostokątnych obramieniach przedstawienia Trójcy 92, 93 Św. jako „Tronu Łaski” (fig. 92) oraz Biczowania (fig. 93), w. XIV/XV; 3. na filarach międzynawowych postacie świętych i sceny w obramieniach arkadowych o zwieńczeniach w „ośli grzbiet” ozdobionych listkami, 2. poł. w. XV (?): 94 na filarze środkowym pd. (fig. 94) św. Helena i Walenty oraz scena Naigrawania z postaciami trzymającymi instrumenty muzyczne, na filarze środkowym pn. (fig. 95) Trójca Św. jako „Tron Łaski”, św. Brygida (lub Klara) i Elżbieta Turzyńska, ponadto na filarze wsch. od pd. (za amboną) św. 96 Florian (fig. 96) oraz niedostępne lub zabilone: Ukrzyżowany w typie Volto Santo i św. Sebastian; 4. dekoracja sklepienia prezbiterium w. XIV—XV o motywach gwiazd, rozet oraz na żebrach geometryczno-roślinna, na zworniku napis odnoszący się do odnowienia 1913.

- Ołtarz główny i dwa boczne neobarokowe 1919—20, wyk. Rosner w Elblągu. Ołtarze boczne w nawie: 1. przy tarczy 48 lewy (fig. 48), barokowy 1720, odnawiany 1919 przez Rosnera w Elblągu, z rzeźbami św. Stanisława i Wojciecha w drugiej kondygnacji oraz anioła w zwieńczeniu; 2. przy tarczy 46 prawy barokowy 1707 (fig. 46), o bogatych naddatkach 143 akantowych z rzeźbami św. Barbary (fig. 143) i Bartłomieja 144 (fig. 144), ponadto rzeźby aniołków oraz N. P. Marii w zwieńczeniu; w nim współczesne obrazy: w polu środkowym 108 N. P. Marii Niepokalanie Poczętej (fig. 108) oraz w zwieńczeniu N. P. Marii Różańcowej (przemalowany); 3. przy pierwszym od pd. filarze, rokokowy 2. poł. w. XVIII, pochodzący z kościoła franciszkanów, w kształcie ramy, pierwotnie o charakterze tryptyku (odłączone skrzydła zawieszane w nawie pn.), ze współczesnymi obrazami: w predelli Trzy Marie u grobu, w polu środkowym N. P. Maria Bolesna, w zwieńczeniu św. Maria Magdalena; 4. przy drugim filarze od pn., barokowy 1721, z rzeźbami aniołów i Oka Opatrzności w zwieńczeniu. Ambona barokowa 1715 57 (fig. 57), fundowana przez Rezmerową i Jana Skrobiwiórka, polichromowana 1726, odnawiana 1919, z korpusem wspar-

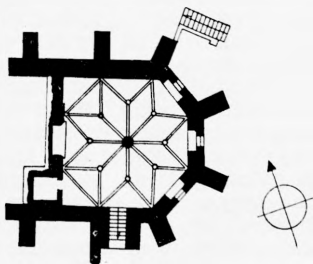
tym na rzeźbie anioła, rzeźbami czterech ewangelistów na parapecie, malowaną postacią św. Jana Nepomucena w za-
 plecku i rzeźbą nierozpoznanego świętego franciszkańskiego
 na baldachimie. Chór muzyczny przekształcony ok. 1912,
 po przeniesieniu do nowszej części nawy, z wykorzystaniem
 fragmentów w. XVII/XVIII, pochodzących z bocznego
 chóru muzycznego; drewniany, wsparty na czterech słu-
 pach, z parapetem dzielonym kręconym kolumnkami
 i szyszkami. Chrzcielnica gotycka zapewne w. XIV (fig.
 63), granitowa, z czarą dzieloną pasami i sześcioboczną 63
 podstawą; pokrywa mosiężna nowa. Kropielnica gotycka
 zapewne w. XIV (fig. 64), granitowa, analogiczna jak 64
 chrzcielnica. Konfesjonał rokokowy 2. poł. w. XVIII. Ła-
 wy: 1—4. barokowe 1. ćw. w. XVIII, z płaskorzeźbioną de-
 koracją akantową; 5—8. rokokowe 2. poł. w. XVIII (fig.
 79); 9. ławka - klęcznik, rokokowa 2. poł. w. XVIII. Fere- 79
 trony: 1. barokowy 1694 (fig. 85), z bogatą ramą i współ- 85
 czesnymi, przemalowanymi obrazami N. P. Marii z Dzie-
 ciątkiem i N. P. Marii Niepokalanie Poczętej; 2. ok. poł. w.
 XIX, w tradycjach barokowych, ze współczesnym obrazem
 N. P. Marii z Dzieciątkiem. Obrazy: 1. Matka Boska Ró-
 żańcowa, barokowy 1. poł. w. XVIII; 2. św. Józef Kalasanty,
 barokowy w. XVIII; 3—4. dwa skrzydła pocho-
 dzące z ołtarza bocznego, z malowanymi scenami Biczowa-
 nia, Złożenia do grobu, Upadku pod krzyżem i Ogrojca,
 rokokowe 2. poł. w. XVIII; 5. św. Barbara w. XVIII/XIX,
 w tradycjach barokowych. Rzeźby: 1—3. grupa Ukrzyżo-
 wania z dawnej tęczy, obejmująca krucyfiks późnogotycki
 pocz. w. XVI (fig. 132) oraz rzeźby Matki Boskiej Bolesnej 132
 (fig. 128) i św. Jana Ewangelisty (fig. 127), gotyckie w. 128, 127
 XIV/XV; 4. Pietà gotycka 1. poł. w. XV (fig. 131), po- 131
 chodząca z dawnej bramy miejskiej, silnie zniszczona; 5.
 Pietà późnogotycka pocz. w. XVI (fig. 133); 6. płaskorzeźba 133
 Boga Ojca Tronującego w. XVI/XVII (fig. 136); 7. krucyfiks 136
 1. poł. w. XVII (fig. 139); 8. krucyfiks barokowy w. XVII 139
 (na strychu); 9—10. krucyfiksy barokowo-ludowe w.
 XVIII—XIX. Epitafium Mikołaja Konojadzkiego sędziego
 ziemskiego tczewskiego, dworzanina królewskiego (zm. 1697)
 (fig. 124), barokowe, złożone z dwu blach trumiennych: 124
 z portretem zmarłego z inskrypcją, oraz z herbami Praw-
 dzic, Glaubicz (?), nieodczytanym i Leszczyc. Monstrancja
 rokokowa ok. 1750 (fig. 171), z cechą imienną 171
Jana Letyńskiego złotnika toruńskiego, pochodząca
 zapewne z kościoła pofranciszkańskiego, z figurkami anio-
 łów na ramionach oraz Matki Boskiej i Boga Ojca na

- glorii. Kielich rokokowy ok. 1760, ze spiralną dekoracją stopy i koszyczka (fig. 176). Krzyż ołtarzowy zapewne w. XVII, srebrny z nowszą stopą. Lichtarze: 1—4. mosiężne barokowe w. XVII—XVIII, na trójbocznych podstawach; 5—8. mosiężne, koliste w. XVII; 9—12. cynowe w. XVII/XVIII. Ornaty: 1. czarny 1751, z haftem wypukłym, datą i literami W O B C N; 2. fioletowy (fig. 200) z tkaniny 2. poł. w. XVIII. Kapa neogotycka 2. poł. w. XIX, czarna, z haftem.

W otoczeniu kościoła mur neogotycki 1930, w nim od pd.-wsch. brama barokowa w. XVIII, murowana z cegły, otynkowana, zamknięta półkoliście, zwieńczona trójkątnym szczykiem, w którym wnęka ostrołukowa.

- 3 DAWNY KOŚCIÓŁ FRANCISZKANÓW (fig. 3). Ok. 1282 książę Mszczuj II sprowadza do Nowego franciszkanów z prowincji saskiej, którzy wnoszą kościół i klasztor. Obecny kościół wzniesiony 1. poł. w. XIV, z kryptą rzekomo z 1311. W. XV kościół i klasztor przejęte przez bernardynów. 1542 kościół zajęty przez ewangelików, rekatolizowany 1604 staraniem Jerzego Konopackiego kasztelana chełmińskiego, który przekazuje go bernardynom prowincji polskiej; staraniem tegoż 1604—7 odnowienie kościoła. Spalony w czasie wojen szwedzkich. 1658 nakrycie prezbiterium ozdobnym stropem kasetonowym. 1663 gruntowny remont całego budynku. 1779 przebudowa korpusu na trójnawową halę barokową. Po kasacie klasztoru 1810 i wymarcu ostatnich zakonników do 1835, przekazany 1846 gminie ewangelickiej. 1842 rozebranie budynków klasztornych. Kościół zniszczony pożarem 1899. 1902—3 odbudowa i rekonstrukcja w duchu neogotyckim. Po 1945 przekształcony na magazyn. — Gotycki, przekształcony w neogotyku. Orientowany. Usytuowany na spadku terenu, nad szkarpą wiślaną, z kryptą pod zamknięciem prezbiterium, wykorzystującą różnicę poziomów terenu. Murowany z cegły o układzie gotyckim. Wydłużone prezbiterium czteroprzęsłowe, zamknięte trójbocznie, z zakrytą od pd. oraz wieżą neogotycką 1902—3, wbudowaną w narożnik prezbiterium i korpusu, od pn. w narożu wieloboczna wieżyczka schodowa. Korpus trójprzęsłowy, trójnawowy, halowy; przy nim od pn., przy pierwszym przęśle od wsch., wysoka przybudówka mieszcząca kruchtę i emporę, wzniesiona zapewne w. XVII z częściowym wykorzystaniem murów kruchty gotyckiej. Wnętrze nakryte neogotyckim sklepieniem sieciowym 1902—3. Łuk tęczy, arkady międzynawowe i okna zamknięte łukiem ostrym. Filary międzynawowe

ośmioboczne, pomiędzy nimi wbudowane od pn. i zach. empory oraz chór muzyczny, drewniane, neogotyckie. Krypta (fig. 4) zbliżona do kwadratu, z trójbocznym zamknięciem od wsch.; dostępna z zewnątrz od pd. Wnętrze nakryte sklepieniem o trójkątnych przęsłach trójdzielnych z żebrami (przy rekonstrukcji sklepienia pominięto żebra jarzmowe) spływającymi na sześcioboczny granitowy filar

Krypta kościoła pofranciszkańskiego w Nowem 1:500

pośrodku oraz przyścienne lizeny; żebra ceglane o przekroju profilowanego wałka, z kolistymi zwornikami i wspornikami z uskokami. Okna zamknięte odcinkowo. — Na zewnątrz kościół opięty szarpami, przy prezbiterium o jednym uskoku. W zwieńczeniu ścian podwójny fryz opaskowy, tynkowany. Elewacja zach. silnie przekształcona 1902—3, z ostrołukowym, profilowanym portalem na osi, neogotyckim lub silnie zrekonstruowanym; ponad nim blenda ostrołukowa z neogotyckim maswerkiem oraz po jej bokach niewielkie ostrołukowe wnęki. Szczyty nawy: od wsch. trójkątny ze sterczynami, od zach. schodkowy z trójkątnymi szczycikami, neogotyckie 1902—3. Dachu siodłowe, na wieży namiotowy, kryte dachówką. Na pd. ścianie nawy widoczne ślady przylegających pierwotnie budynków klasztornych. — Płyta nagrobna wzgl. epitafium Jerzego Konopackiego kasztelana chełmińskiego (zm. 1608) (obecnie niedostępna). Epitafia w krypcie kamienne, inskrypcyjne (obecnie niedostępne).

KAPLICA CMENTARNA p. w. św. Jerzego (fig. 14). **14**
Zbudowana ok. poł. w. XIV jako szpitalna. Pocz. w. XIX pozbawiona szarp i zakrystii. Usytuowana na skraju

cmentarza miejskiego. Gotycka. Orientowana. Murowana z cegły o układzie gotyckim. Wzniesiona na rzucie ośmioboku wydłużonego na osi wsch.-zach. Wnętrze nakryte stropem płaskim, z dwoma wzdłużnymi podciągami, wspartymi na ośmiu sfazowanych słupach z ozdobnie wycinanymi mieczowaniami. Okna ostrołukowe; poniżej w ścianach wnętrza wnęki, od pd. zamknięte ostrołukowo, od pn. łukiem odcinkowym. W ścianie pn.-wsch. zamurowany portal do zakrystii, ostrołukowy z podwójnym uskokiem. Na zewnątrz na narożach ślady zniesionych szkarp w formie zaokrąglonych, otynkowanych występów. Okna umieszczone we wnękach zamkniętych łukiem odcinkowym

- 13 z uskokiem. Portal od pd. (fig. 13) ostrołukowy z uskokiem i wałkiem, z formowanej cegły. Przy ścianie pn.-wsch. widoczny zarys zburzonej zakrystii. Dach siodłowy wielopłocaciowy, kryty dachówką, na kalenicy czworoboczna drewniana wieżyczka na sygnaturkę, z daszkiem namiotowym zwieńczonym chorągiewką z datą 1707. — Ołtarz główny barokowy ok. 1700 w kształcie ramy z rzeźbami dwóch śś. zakonników w zwieńczeniu; w polu środkowym współczesny obraz św. Cecylii. Ołtarz boczny rokokowy 2. poł. w. XVIII, pochodzący z kościoła pofranciszkańskiego, w kształcie ramy ze współczesną menzą i tabernakulum. Obraz Przywiezienia cudownego obrazu N. P. Marii do Świecia, w tradycjach barokowych w. XVIII/XIX (fig. 119). W oknie pd.-wsch. witrażyk kolisty z półpostacią Matki Boskiej z Dzieciątkiem, późnogotycki 98 pocz. w. XVI (fig. 98).

W sąsiedztwie kaplicy na cmentarzu kapliczka neogotycka ok. poł. w. XIX, murowana z cegły, w kształcie 134 słupa. We wnękach rzeźby: św. Jan Ewangelista (fig. 134) i orantka, barokowe, prymitywne, zapewne w. XVII.

- 27 DAWNY ZAMEK (fig. 27). Zamek krzyżacki wzniesiony ok. poł. w. XIV, być może w miejscu dawnego grodu pomorskiego. 1787 z nakazu króla pruskiego Fryderyka II częściowe rozebranie, zwłaszcza obwarowań i budynków gospodarczych, następnie przekazanie budynku mieszkalnego gminie ewangelickiej z przeznaczeniem na kaplicę, czynną do 1844. Później przekształcony na magazyn i remizę strażacką. Gotycki, ze znacznym zatarciem cech stylowych. Usytuowany w pn.-wsch. narożniku miasta, nad urwistą szkarpą wiślana. Zachowany prostokątny budynek, pierwotnie główny budynek mieszkalny. Murowany z cegły o układzie gotyckim, na podmurówce z kamienia polnego. Wzniesiony na rzucie prostokąta wydłużonego na osi pn.-

-pd. Pierwotnie dwukondygnacyjny, z trzecią kondygnacją w poddaszu, mieszcząca spichlerz i ganek obronny. Kondygnacja przyziemia pierwotnie sklepiona. W kondygnacjach górnych stropy belkowane. Obecnie wewnątrz całkowicie przekształcone na kaplicę, częściowo piętrowe, częściowo jednokondygnacyjne. Nowsze stropy belkowane. Na zewnątrz w ścianach półkoliście zamknięte wneki po zamurowanych oknach z w. XVIII. W zwieńczeniu ścian rząd okienek strzelniczych zamkniętych odcinkowo. Narożnik pn.-wsch. wzmocniony szkarpą. Dach czterospadowy kryty dachówką. — Wzdłuż ul. Spacerowej fragment muru gotyckiego, stanowiącego zapewne pozostałości obwarowań zamku.

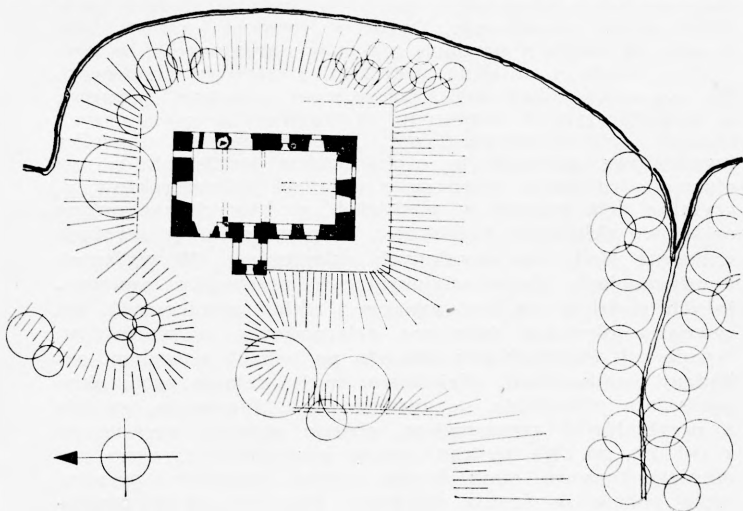
MURY MIEJSKIE (fig. 29). 1336 wzmiankowana palisada otaczająca miasto. Mury wzniesione po nadaniu przywileju miejskiego 1350, wzmiankowane 1365. Pierwotnie wzmocnione szesnastoma basztami, posiadały cztery bramy: Grudziądzką od pd., Wodną od pn., Rybacką od wsch. i Gdańską od zach.; w tej ostatniej mieściła się kaplica Św. Krzyża. Podczas rozbiórki ok. poł. w. XIX zniesiona część murów, Brama Gdańska rozebrana 1870. Murowane w dolnych częściach z kamienia polnego, w górnych z cegły o układzie gotyckim. Baszty prostokątne, pierwotnie od strony wewnętrznej obwodu murów otwarte. Zachowane w znacznych fragmentach w zach. oraz pn. części miasta, łącznie z pozostałościami siedmiu baszt, z których pięć w zach. ciągu murów i trzy w pn. narożu obwodu. — Baszta od pn., obecnie w obrębie zabudowań plebańskich, kwadratowa, z górną kondygnacją nadbudowaną pocz. w. XIX. Zachowane dwie głęboko od wewnątrz rozglifione strzelnice. Z fos otaczających miasto (z wyjątkiem strony wsch. opartej o szkarpę wiślaną), zniwelowanych w. XIX, widoczne pozostałości w pn.-zach. części miasta; od pd.-zach. w miejsce fos założone skwery.

DOMY. Zbudowane przeważnie 1. poł. w. XIX. Murowane z cegły, otynkowane. W większości piętrowe, o dachach siodłowych, krytych dachówką. Rynek nr 9. Wzniesiony być może w. XVIII. O skromnych cechach barokowych. Szczytowy, trójosiowy. Szczyt ujęty falistymi spływami, zwieńczony półkolistym przyczółkiem z uskokiem, filowanych. — Nr 14 i 15. Szczytowe, dwuosiove, nr 15 Dwupiętrowe, trójosiowe, zwieńczone attykami o charakterze ślepej balustrady. W nr 10 okna w obramieniach profilowanych. — Nr 14 i 15. Szczytowe, dwuosiove, nr 15 dwupiętrowy. Naroża ujęte uproszczonymi pilastrami. Okna

- zamknięte odcinkowo. — Nr 19. Szczytowy, dwupiętrowy, trójosiowy. Naroża ujęte lizenami. Zwieńczony gzymsem kostkowym. Okna zamknięte odcinkowo, na piętrze w obramieniach profilowanych. — Nr 20. Szczytowy, trójosiowy. Ujęty po bokach lizenami, sięgającymi do połowy wysokości szczytu. Okna piętra zamknięte odcinkowo w obramieniach profilowanych, w trójkątym szczycie okna analogiczne oraz półkoliste. — Nr 22. Usytuowany kalenicowo, trójosiowy. Okna w obramieniach profilowanych. Wysoki dach siodłowy. — Nr 24. Szczytowy, trójosiowy. Okna piętra w obramieniach uszatyh. Szczyt trójkątny, wydzielony zdwojonym gzymsem. z oknem prostokątnym i dwoma półkolistymi. — Nr 30. Usytuowany kalenicowo, trójosiowy. Przyziemie przekształcone w. XX. Na piętrze podziały uproszczonymi pilastrami. W zwieńczeniu dwustrefowa attyka o podziałach ramowych i płycinowych. — Nr 32. Szczytowy, dwupiętrowy, trójosiowy. Elewacja o podziałach uproszczonymi pilastrami w wielkim porządku, zwieńczona odcinkiem prostej attyki. — Ul. Długa nr 14. Usytuowany kalenicowo. Czteroosiowy z wejściem w osi skrajnej. Piętro konstrukcji szkieletowej, otynkowane. — Ul. Gdańska Nr 15. Narożny, szczytowy, trójosiowy. Podziały ścian ramowe. W zwieńczeniu attyka zakończona niskim, trójkątnym przyczółkiem. — Nr 17. Narożny, trójosiowy, z dachem naczółkowym. — Nr 18. Szczytowy, trójosiowy. Szczyt o urozmaiconym wykroju, zwieńczony odcinkowo. — Nr 28 i 30. Szczytowe, trójosiowe. Przyziemia przekształcone. Szczyty schodkowe. — Ul. Marchlewskiego nr 10. Usytuowany kalenicowo. Parterowy, siedmioosiowy. Wejście na osi, w nim drzwi klasycystyczne o płaskorzeźbionej dekoracji z główkami puttów (fig. 38). — Ul. Pierwszej Armii nr 5. Szczytowy, trójosiowy. Okna w obramieniach profilowanych z rautowymi kluczami. W zwieńczeniu attyka zakończona niskim, trójkątnym przyczółkiem. — Ul. Pod murami nr 1. Kalenicowy, parterowy, czteroosiowy, z bramą wjazdową w osi skrajnej. — Pl. Św. Rocha nr 3. Parterowy, trójosiowy, z nieregularnym układem osi. Dach naczółkowy. W półszczytach okna w obramieniach profilowanych i okienka koliste. — Ul. Tylna nr 11. Kalenicowy, parterowy, czteroosiowy, z nieregularnym układem osi i wejściem w osi skrajnej.

NOWY JASINIEC

RUINY ZAMECZKU (fig. 28). Pierwotnie gród graniczny 28 przy drodze handlowej z Polski do Pomezanii; 1264 wzmiankowany jako gród „Syrock”, był siedzibą kasztelana serockiego. 1305 Piotr z Nowego otrzymuje dobra serockie, a 1306 odstępuje je Gerwardowi biskupowi kujawsko-pomorskiemu. 1. poł. w. XIV przechodzą, być może drogą kupna, w ręce Zakonu Krzyżackiego i 1349 zostają włączone w obszar Pomorza, wchodząc w skład komturstwa w Świeciu. W tym czasie być może budowa lub przebudowa istniejącego wcześniej budynku kamiennego. Zapewne 1377—92 gruntowna przebudowa, z podwyższeniem murów w cegle. 1410 przejściowo zajęty przez wojska polskie; ponownie zdobyty i spalony 1414. 1420 przekazany Krzyżakom, znajduje się w stanie bliskim ruinie. 1433 zdobyty i spalony przez wojska polskie, 1436 ponownie oddany Krzyżakom, jeszcze 1445 wzmiankowany jako ruina. 1449 rozpoczęcie odbudowy. 1454 powraca w granice Polski; dobra włączone do królewskich stają się niewiel-

Ruiny zamczku w Nowym Jasińcu 1 : 1000

kim starostwem, nadanym przez Kazimierza Jagiellończyka Janowi Kościeleckiemu, późniejszemu wojewodzie inowrocławskiemu. Prawdopodobnie za jego rządów ukończenie podjętej przez Krzyżaków, lub przeprowadzenie ponownej odbudowy zameczku, określanego wówczas jako „wieża”. W rękach Kościeleckich starostwo do 1534. W latach 1540—65 starostwo w posiadaniu Adama Walewskiego podkomorzego sochaczewskiego i starosty osieckiego, w tym okresie podjęta renesansowa przebudowa zameczku. Następnie starostwo w posiadaniu różnych rodów pomorskich, od 1682 do rozbiorów w rękach rodziny Tuchołków. Po zniesieniu starostwa rząd pruski sprowadza 1773 do Serocka i Nowego Jasińca osadników niemieckich, dla których potrzeb zameczek od tegoż roku użytkowany jako kościół ewangelicki. Po 1846 opuszczony popada w ruinę. 1907—8 pierwsze prace konserwatorskie zabezpieczające mury, kontynuowane 1929—30 (ruina odgruzowana). — Gotycki, ze znacznym zatarciem cech stylowych. Usytuowany na półwyspie w pd.-zach. części jeziora Zamkowego. Pierwotnie na zach. od zameczku przedzamcze na nieregularnej platformie ziemnej. Zameczek od przedzamcza oddzielony fosą, której zbocze umocnione kamiennym obmurowaniem ze śladami podstawy mostu zwodzonego. Zwrócony frontem ku zach. Murowany w dolnych partiach z gładów narzutowych, w górnych z cegły o układzie gotyckim, z użyciem zendrówki. Na wysokich piwnicach, początkowo zapewne piętrowy z gospodarczym i obronnym poddaszem, w późniejszych czasach czterokondygnacyjny. Prostokątny, z niewielką kwadratową przybudówką o charakterze przedsionka na osi elewacji frontowej. Wnętrza o układzie półoratraktowym, czytelne dziś jedynie w piwnicach, w których zachowane częściowo sklepienia kolebkowe. W przyziemiu w narożach widoczne ślady po zawalonych sklepieniach. W wyższych kondygnacjach ślady wielokrotnych przebudów zmieniających podziały na kondygnacje i układ pomieszczeń. Na zewnątrz elewacja frontowa czteroosiowa, o nierównym rytmie osi. Przybudówka otwarta po bokach nowszymi arkadami zamkniętymi odcinkowo; w jej ścianie zach. okno zamknięte półkoliście, o nowszym licu. Pierwotne wejście z przybudówki zamurowane, obecne nowsze, przesunięte z osi ku pn. Na piętrze, ponad przybudówką, okno zamknięte koszowo, obok drugie, węższe, częściowo przesłonięte późniejszą ścianą działową. Pozostałe okna prostokątne, ze śladami przemurowań poprzednich węższych otworów. Elewacje krótszych boków dwuosiove. W ele-

wacji pd. w przyziemiu dwa okna zamknięte odcinkowo ze sfazowanymi uskokami, na wysokości piętra okna prostokątne, przemurowane. Elewacja wsch. czteroosiowa, ze znacznych rozmiarów wylomem muru. W elewacji pn. zachowany półszczyt, być może pozostałość dawnego trójkątnego szczytu gotyckiego, zniesionego zapewne w. XVIII, w związku z położeniem dachu naczółkowego. Pod koroną murów od wnętrza widoczne ślady wąskich wnęk z okienkami, zapewne pozostałości stanowisk strzelniczych.

OSIE

KOŚCIÓŁ PÁR. p. w. Podwyższenia Krzyża Św. Parafia założona w średniowieczu, wzmiankowana 1415. 1597 p. w. św. Bartłomieja. 1821 wzniesiony kościół konstrukcji szkieletowej w miejsce drewnianego z 1715. 1901 budowa neogotyckiego prezbiterium wg projektu *Sägerta*. 1921—3 rozbudowany, obmurowany i całkowicie przekształcony. Bez cech stylowych, z zachowanym obwodem ścian poprzedniego budynku w transepcie.

CHAŁUPY. Ul. Szkołna nr 6 i przy drodze do Miedzna nr 25 i 27. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Usytuowane kalenicowo. Trójosiowe, z wejściem pośrodku. Okna z okiennicami. Dachy siodłowe kryte strzechą.

OSIEK

CHAŁUPY. Zbudowane ok. poł. w. XIX. W tradycjach budownictwa holenderskiego na Żuławach. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Dachy siodłowe kryte strzechą. — Nr 1. Usytuowana kalenicowo. Dwutraktowa, pięcioosiowa, łącząca się pod kątem prostym z budynkiem gospodarczym. Okna w obramieniach listwowych z okiennicami. Gzszym koronujący profilowany. Przy wjeździe na podwórze lamus konstrukcji słupowej, oszalowany, prostokątny, dwukondygnacyjny. — Nr 6. Parterowa z mieszkalnym poddaszem, na podmurowaniu kamiennym. Dwutraktowa, sześciosiowa. Naroża ujęte ozdobnymi listwami. W dachu trójosiowa wystawka. W szczycie okna prostokątne i półkoliste. Dach kryty eternitem. Obok stodoła konstrukcji słupowej, oszalowana. — Nr 10. Dwutraktowa, trójosiowa, z częścią gospodarczą obmurowaną. Na podmurowaniu kamiennym. Wejście w dłuższym boku oraz w ścianie szczytowej, w tym ostatnim stare drzwi klepkowe. Okna

w obramieniach listwowych z okiennicami. — Nr 11. Zbudowana 1845. Dwutraktowa czteroosiowa, połączona z częścią gospodarczą. Wejścia w dłuższym i krótszym boku. Okna w obramieniach listwowych z okiennicami. Szczyty szalowane pionowo, zwieńczone ozdobnymi pазdurami.

OSTROWITE

SPICHLERZ DWORSKI. Zbudowany 1. poł. w. XIX. Murowany z cegły, otynkowany, na podmurówce z kamienia polnego. Parterowy, wysoko podpiwniczony. Wewnątrz strop belkowany, wsparty na dwóch rzędach słupów z zastrzałami. Okna zamknięte odcinkowo oraz okienka kwadratowe. W narożach boniowania w tynku. W ścianie szczytowej fryz z poprzecznie ustawionych cegieł. Gzyms koronujący profilowany. Dach naczółkowy kryty dachówką.

PARK. Wokół ruin dworu stanowiącego w. XVIII własność Dąbskich, zniszczonego 1945, park krajobrazowy założony na szkarpie opadającej w stronę jeziora, silnie zdezastowany, z resztkami starodrzewu.

PIASKI

CHAŁUPY. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Dwutraktowe, z dachami siodłowymi krytymi strzechą. — Nr 5. Trójosiowa, połączona z częścią gospodarczą. — Nr 16. Dwuosiowa, z wejściem w ścianie szczytowej.

PIENIAŻKOWO

- 11 KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Jana Chrzciciela (fig. 11). Wzmiankowany 1398. Obecny w miejsce poprzedniego, również murowanego, zbudowany 1590—3 z fundacji Jana Oleskiego, późniejszego podkomorzego pomorskiego i koronnego, oraz Hieronima Rozrażewskiego bpa kujawsko-pomorskiego. Gruntownie odnawiany 1879 i 1902. Nowa zakrystia dobudowana 1848. Późnogotycki. Orientowany, usytuowany na wzniesieniu ponad drogą. Murowany z cegły. Prezbiterium zamknięte trójbocznie z zakrystią od pn. Szersza nawa z kruchtą od pd. i kwadratową wieżą od zach. Wnętrze nakryte sufitem lekko wysklepionym; w zakrystii neogotyckie sklepienie kryształowe. Tęcza zamknię-

ta półkuliście, ze sfazowanym łukiem; okna i wejścia zamknięte analogicznie. Na zewnątrz prezbiterium opięte w zamknięciu szkarpami o jednym uskoku. Ściany ożywione tynkowanymi blendami o odcinkowych dwułuczach; pośrodku dłuższych ścian nawy blendy zamknięte trójuczami. Okna umieszczone we wnękach zamkniętych odcinkowo. Kruchta z wejściem zamkniętym półkuliście z uskokiem, zwieńczona szczytem neogotyckim zapewne 1879. Szczyt między prezbiterium a nawą schodkowy, ze sterczynami, rozczłonkowany blendami zamkniętymi półkuliście, ponad którymi odcinki fryzu z cegieł kładzionych rębem skośnym. Szczyt zach. nawy analogiczny, wtopiony w wieżę. Dachy siodłowe kryte dachówką. Wieża o czterech kondygnacjach rozdzielonych nieznacznymi uskokami i fryzami opaskowymi. Wejście zach. zamknięte odcinkowo z uskokiem, ponad nim dwie analogicznie zamknięte blendy mieszczące okna oraz pomiędzy nimi krzyż w kolistej płycinie. W górnych kondygnacjach pary blend zamkniętych dwułuczami, w nich niewielkie okienka zamknięte półkuliście i odcinkowo. Szczyt od wsch. i zach. schodkowe, ze zrekonstruowanymi sterczynami, ożywione blendami zamkniętymi półkuliście i kolistą pośrodku. Daszek siodłowy, kryty dachówką. Na kalenicach dachów prezbiterium i wieży ozdobne chorągiewki z herbem Grzymała Oleskich i literami J O Z G (?) oraz datą 1590. — Ołtarz główny rokokowy 4. ćw. w. XVIII (fig. 52), z bramkami po bokach, rzeźbami śś. Jana Nepomucena, Ignacego Loyli (fig. 152) oraz ażurowym zwieńczeniem z gołębicą; w polu środkowym rzeźbiona grupa Chrztu w Jordanii; tabernakulum współczesne z płaskorzeźbą kielicha na drzwiczkach. Ambona barokowa w. XVIII, pochodząca z kościoła w Mrocznie (pow. lubawski), z malowanymi postaciami ewangelistów na parapecie. Chrzcielnica barokowa ok. poł. w. XVII (fig. 66), kamienna, z kolistą czarą ozdobioną główkami puttów i podstawą dekorowaną liśćmi akantu; pokrywa drewniana z ornamentem okuciowym 1. poł. w. XVII. Kropielnica granitowa, zapewne średniowieczna. Szafki na oleje z drzwiczkami okutymi skośną kratą. Dwa feretrony w bogatych ramach 1. poł. w. XVIII, z obrazami w. XIX/XX. Rzeźby: 1. krucyfiks gotycki ok. 1400, z dodanymi w nowszych czasach rękami i przerzeźbioną głową; 2. Chrystus Zmartwychwstały, barokowy w. XVII, uszkodzony; 3. krucyfiks barokowy w. XVII (fig. 137). Płyta nagrobna Jerzego Oleskiego kasztelana chełmińskiego (zm. 1567) i jego żony Zo-

52

152

66

137

- 160 fii z Konopackich (zm. 1593) (fig. 160), fundowana przez Jana Oleskiego 1598, wykonana zapewne w warsztacie *Willem van den Blocke* w Gdańsku, marmurowa z płasko-rzeźbionymi postaciami zmarłych i kartuszami w narożach, z herbami: Grzymała, Konopacki, Kotwicz i Topacz. Epitafium Zygmunta Samuela Oleskiego (zm. 1677) (fig. 125), złożone z sześciu blach trumiennych: z portretem zmarłego, z kartuszami herbowymi Grzymała, Prawdzic, Nowina i Lubicz oraz z inskrypcją. Portret trumienny Krzysztofa z Pawłowa Pawłowskiego (zm. 1677) (fig. 123). Malowany kartusz z herbem Doliwa i inskrypcją dotyczącą konsekracji kościoła 1593 przez bpa Hieronima Rozrażewskiego, przemalowany 1842. Kielich gładki ok. 1681—93, z cechą miejską Gdańska i imienną *H I* lub *H T* oraz literami *C I O E P T* i herbem Łódzia, odnoszącymi się do fundatora Kazimierza Jana Opalińskiego biskupa chełmińskiego. Sześć lichtarzy mosiężnych w. XVII/XVIII. Osiem lichtarzy cynowych w. XVIII.

PŁOCHOCIN

- KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Wawrzyńca (pierwotnie św. Jana Chrzyciciela). Parafia wzmankowana 1398—1400. Obecny kościół zbudowany 1891 w miejsce poprzedniego, konstrukcji szkieletowej, wzniesionego 1700 kosztem Aleksandra Czapskiego, podkomorzego malborskiego. Murowany, neogotycki. — Ołtarz główny rokokowy 2. poł. w. XVIII (fig. 53), z bramkami po bokach i rzeźbami śś. Ambrożego (?) i Augustyna oraz św. Kazimierza i nierozpoznanego świętego w górnej kondygnacji; w polu środkowym obraz N. P. Marii z Dzieciątkiem (Łaskawej), barokowy
- 107 164[.] (fig. 107), mal. być może przez *Bartłomieja Strobla*, zapewne na pozostałościach obrazu z 2. poł. w. XVI, przemalowany w. XVIII i XIX/XX, konserwowany 1961—2 przez *Leśtawę Szolginie* w Świeciu; w górnej kondygnacji ołtarza obraz św. Katarzyny barokowy w. XVIII i *Veraicon* w. XIX. Dwa ołtarze boczne regencyjne 1. poł. w. XVIII, w lewym w zwieńczeniu współczesny ołtarzowi obraz św. Barbary i rzeźba Michała Archaniola, w prawym obraz św. Rocha 1892 oraz w zwieńczeniu rzeźby barokowe śś. Antoniego Padewskiego, Franciszka i Anioła Stróża. Kropielnica granitowa, wieloboczna, zapewne średniowieczna. Dwie kropielnice przyścienne w. XVIII. Dwa konfesjonały rokokowe 2. poł. w. XVIII. Feretrony: 1. barokowy 1. poł. w. XVIII, w bogatej ramie z obrazem św. Barbary mal. na desce; 2. rokokowy koniec w. XVIII, z nowszymi

obrazami; 3. ok. 1800, z obrazem Matki Boskiej Bolesnej (Chełmińskiej). Rzeźby: 1. krucyfiks barokowy w. XVII (?), w tęczy; 2. krucyfiks procesyjny, barokowy koniec w. XVII; 3. krucyfiks barokowy w. XVIII; 4. Chrystus Zmartwychwstały, barokowo-ludowa w. XVIII; 4. krucyfiks procesyjny ludowy w. XIX. Epitafium Franciszka Jasińskiego (zm. 1731) (fig. 122), barokowe, z portretem trumiennym mal. na blasze, w bogatej ramie z panopliami i kartuszami herbowymi, odnawiane 1893 przez *Jana Piotrowicza* w Chełmnie. Monstrancja barokowa ok. poł. w. XVII (fig. 165), z cechą miejską Torunia i słabo czytelną 122
imienną, być może *Krzysztofa Lützenbergera*, z figurkami 165
śś. Piotra i Pawła na ramionach i Ukrzyżowania w zwieńczeniu; gloria z dodaną w. XIX/XX dekoracją roślinną. Krzyże ołtarzowe: 1. cynowy, barokowy w. XVIII; 2. drewniany, rokokowy 2. poł. w. XVIII (fig. 179) z podstawą 179
rzeźbioną w kształcie grobu Adama. Relikwiarz rokokowy 2. poł. w. XVIII w kształcie zasklonej skrzynki. Korony metalowe w. XVIII i sukienka w. XVIII/XIX, pochodząca z obrazu Matki Boskiej z Dzieciątkiem w ołtarzu głównym. Cztery lichtarze cynowe w. XVIII. Ornaty: 1. czerwony z tkaniny w. XVIII, ze starymi galonami; 2. czerwony w. XVIII (fig. 197), z kolumną haftowaną; 3. biały 197
w. XVIII, z bokami z tkaniny broszowanej; 4. biały, z bokami z tkaniny w. XVIII.

POLSKIE ŁĄKIE

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Bartłomieja. Parafia założona po 1277, wzmiankowana 1398. Kościół obecny zbudowany 1864—5. Neoromański. Orientowany. Murowany z cegły. Krótkie prezbiterium zamknięte trójbocznie z przybudówkami po bokach. Szersza i wyższa nawa czteroprzęsłowa, z wieżą od zach. W prezbiterium sklepienie krzyżowe na gurcie, w nawie otwarte wiązanie dachowe. Okna zamknięte półkoliście. Wieża częściowo wtopiona w korpus, z górną kondygnacją węższą, przeprutą półkoliście zamkniętymi przeźrociami. Dachy siodłowe kryte dachówką, na wieży ostrosłupowy, pobity blachą. — Dzwon 1588 z napisem majuskułowym.

PRUSZCZ

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. Narodzenia N. P. Marii. Obecny zbudowany 1921, w miejsce poprzedniego z 1790. Murowany, bezstyłowy. — Mensa ołtarzowa regencyjna 2. ćw. w.

- XVIII, sarkofagowa, z płaskorzeźbioną dekoracją cegową.
 65 Chrzcielnica barokowa l. poł. w. XVII (fig. 65), ośmioboczna, opięta esownicami zakończonymi głowami lwów.

PRZYSIERSK

- KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Wawrzyńca. Parafia założona w. XIII, wzmiankowana 1325. Obecny kościół zbudowany w miejsce poprzedniego drewnianego 1822—3. O skromnych cechach neogotyckich. Orientowany. Usytuowany na wzniesieniu ponad wsią. Murowany z kamienia, z wieżą i obramieniami okien otynkowanymi. Prezbiterium jednoprzęsłowe, zamknięte trójbocznie, przy nim od pn. zakrystia. Szerza nawa prostokątna, trójprzęsłowa, z wieżą od zach. Wnętrze nakryte stropem płaskim. W kruchcie pod wieżą strop belkowany, profilowany, być może z w. XVI, przeniesiony z poprzedniego kościoła. Tęcza zamknięta półkoliście. Na zewnątrz ostrołukowe okna umieszczone we wnękach uskokowych przedłużonych do ziemi. W zwieńczeniu ścian fryz z cegieł kładzionych rębem skośnym i profilowany gzyms. Dachy siodłowe kryte dachówką. Wieża o trzech kondygnacjach, rozdzielonych ogzymsowanymi uskokami. Od zach. ostrołukowa, dwuuskokowa wnęka sięgająca do połowy drugiej kondygnacji, mieszcząca wejście zamknięte odcinkowo. W ścianach bocznych po dwie analogiczne wnęki przechodzące przez dwie dolne kondygnacje, mieszcząca u dołu trójlistnie zamknięte blendy, u góry okna ostrołukowe. W kondygnacji najwyższej po trzy ostrołukowe wnęki. Dach namiotowy kryty dachówką, zwieńczony wiatrowskazem w kształcie smoka. — Ołtarz
- 50 główny barokowy l. ćw. w. XVIII (fig. 50), połączony bramkami, z dwoma ołtarzami bocznymi barokowymi 3. ćw. w. XVII; w ołtarzu rzeźby dwóch nierozpoznanych śś. diakonów i dwóch aniołów, na bramkach śś. Stanisława i Wojciecha; w polu środkowym rzeźba Matki Boskiej
- 135 z Dzieciątkiem, późnogotycka l. ćw. w. XVI (fig. 135). Ołtarze boczne: 1—2. w prezbiterium, połączone z ołtarzem głównym, w nich obrazy: w lewym św. Kazimierz, barokowy ok. poł. w. XIX, w prawym Komunia św. Stanisława
- 110 Kostki, barokowy ok. poł. w. XVII (fig. 110) oraz w zwieńczeniu św. Piotr, współczesny ołtarzowi, przemalowany; 3—4. w nawie przy tęczy, barokowe ok. 1700, w lewym obraz św. Anny nauczającej Marię, w tradycjach barokowych pocz. w. XIX, w prawym Św. Trójca, barokowy ok.
- 120 1700 (fig. 120) oraz w zwieńczeniu św. Jan Nepomucen, lu-

dowy; 5. przy pn. ścianie nawy, barokowy 1. poł. w. XVIII, pochodzący z kaplicy dworskiej w Bukowcu, w kształcie rami z rzeźbami aniołków, w nim współczesny obraz Oplakiwania. Ambona późnobarokowa 2. poł. w. XVIII. Chrzcielnica barokowa zapewne 2. poł. w. XVII. Chór muzyczny ok. 1823, drewniany, wsparty na sześciu słupach z prostym parapetem, w części środkowej ażurowym. Dwie kropielnice przyścienne, kamienne, puklowane, w. XVIII—XIX. Dwa stoliki - skarby pocz. w. XIX (fig. 83). Feretrony: 83 1. barokowy w. XVIII (fig. 88), ze współczesnymi obrazami 88 Matki Boskiej Różańcowej z adorującą grupą świętych i duchowieństwa oraz Dzieciątka Jezus, w sukienkach rokokowych; 2. w tradycjach barokowych 1. poł. w. XIX (fig. 89), z współczesnymi obrazami śś. Wawrzyńca i Kazimie- 89 rza Królewicza. Obraz św. Wawrzyńca w. XVIII. Grupa Ukrzyżowania, pochodząca zapewne z tęczy poprzedniego kościoła, barokowa w. XVII (?). Pasyjka ludowa 1. poł. w. XIX (fig. 158). Krzyż ołtarzowy z relikwiarzową hermą 158 nieoznaczonego świętego jako podstawą i nowszym korpusem Chrystusa, barokowy w. XVIII. Monstrancja rokokowa 1751 (fig. 170), z cechą miejską Torunia i imienną 170 *Jana Letyńskiego*, z figurkami śś. Stanisława i Wojciecha na ramionach i dwustronną trybowaną postacią N. P. Marii z Dzieciątkiem w mandorli u podstawy glorii. Kielich barokowy (fig. 177) z cechą miejską Gdańska i imienną *Pio- 177 tra Rohde II* (czynnego 1654—89). Łódka na kadzidło rokokowa ok. poł. w. XVIII, z cechą miejską Torunia i imienną *Jana Letyńskiego*. Cztery lichtarze cynowe, klasycystyczne ok. 1800. Dzwony: 1. odlany 1647 przez *Jerzego Benningka* w Gdańsku, z herbami Ostoja z literami F N D K I M i Nałęcz z literami B N Ż D oraz plaketką z św. Wawrzyńcem; 2. z 1843.

FIGURA. Z 2. poł. w. XIX. Murowana z cegły, w kształcie słupa. — Rzeźba św. Wawrzyńca ludowa w. XVIII.

RULEWO

DWÓR. Zbudowany 3. ćw. w. XIX. Murowany, otynkowany. Piętrowy, na wysokich piwnicach. Prostokątny, z nowszą przybudówką przy elewacji bocznej. Dwutraktowy z sienią pośrodku. Dziewięcioosiowy, z trójosiowym, nieznacznym ryzalitem pośrodku, zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem. Okna na piętrze w ryzalicie zamknięte półkoliście. Przed frontem balkon wsparty na czterech filarach i dwóch kolumnach, poprzedzony schodami z balu-

stradą tralkową. Dach siodłowy kryty dachówką.

PARK. W otoczeniu obszerny park krajobrazowy z 1. poł. w. XIX, założony na wzniesieniu, z wykorzystaniem nierówności terenu. Zachowane okazy starodrzewu. W otoczeniu reszty kanału obecnie osuszonego.

CZWORAKI. Cztery, zbudowane ok. poł. w. XIX. Murowane, otynkowane. Parterowe, częściowo podpiwniczone, dwutraktowe. Na rzutach wydłużonych prostokątów, z dachami siodłowymi krytymi dachówką.

RYKOWISKO-BŁĄDZIM

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Rocha. Zbudowany 1923. Murowany, bezstylowy. — Ołtarz barokowy 1. poł. w. XVIII, w nim obrazy: w polu środkowym Koronacja N. P. Marii (fig. 104), mal. *Bartłomiej Strobel* zapewne ok. 1640, ucięty u dołu, konserwowany 1962 przez *Lesława Szolginę* w Świeciu; w zwieńczeniu ołtarza Ukrzyżowanie, barokowy w. XVIII. Dzwon 1830 odlany w Berlinie.

CHAŁUPA (bez nru). Zbudowana ok. poł. w. XIX. Drewniana, konstrukcji zrębowej, na podmurówce z kamienia polnego. Usytuowana szczytowo. Jednotraktowa, dwuosiowa. Dach siodłowy kryty strzechą.

KAPLICZKA. Murowana, nowa. Wewnątrz rzeźba św. Rocha barokowo-ludowa w. XVIII.

SARTOWICE

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Barbary. 1243 wzmiankowana kaplica p. w. św. Barbary na zamku Świętopełka II. Prawdopodobnie od średniowiecza istniała stale kaplica w Sartowicach, należąca do parafii Święte. Obecny kościół wzniesiony jako kaplica dworska 1858, konstrukcji szkieletowej. Gruntownie przebudowany i obmurowany z zatarciem cech stylowych pocz. w. XX. Orientowany. Usytuowany na wysokiej szkarpie wiślanej. — Dwa ołtarze boczne rokokowe 2. poł. w. XVIII; w lewym obraz 116 N. P. Marii Niepokalanie Poczętej 1773 (fig. 116), fundowany przez Szymona i Mariannę Grzycińskich, z dodatkami metalowymi: węże i półksiężycem; w prawym rzeźby śś. Anny z N. P. Marią i Franciszka. Ambona rokokowo-ludowa. Chrzcielnica późnobarokowa 2. poł. w. XVIII 68 (fig. 68), w kształcie czary podtrzymywanej przez anioła. Kropielnica granitowa, gotycka, z czarą kolistą ujętą pa-

sami. Feretron 1858 z obrazem św. Barbary. Cztery obrazy owalne pochodzące z feretronów, barokowo-ludowe w. XVIII—XIX, uszkodzone: 1. św. Anna Samotrzec; 2. Dzieciątko Jezus na monogramie IHS; 3. Matka Boska Różańcowa; 4. Chrystus Zmartwychwstały. Krucyfiks gotycki koniec w. XIV (fig. 130). Monstrancja późnobarokowa 1749 **130** (fig. 168), z trybowanymi przedstawieniami Matki Boskiej **168** z Dzieciątkiem, św. Antoniego i św. Stanisława Kostki (?) na stopie. Lichtarze cynowe: 1—2. barokowe w. XVII/XVIII (fig. 186), z bogatą dekoracją, na podstawach **186** w kształcie leżących lwów; 3—4. w. XVIII/XIX.

KAPLICZKA-DZWONNICA. W sąsiedztwie kościoła neogotycka kapliczka 2. poł. w. XIX, murowana z cegły, w kształcie słupa, 1966 obniżona i w górnej kondygnacji przekształcona na dzwonnice. — Rzeźba św. Barbary barokowa w. XVIII. Dzwony: 1. odlany 1707 przez *Heintzego*, fundowany przez Jana Fryderyka v. Schierstett; 2. odlany 1651, przelany 1875 przez *Józefa Blocka*.

PAŁAC. Pierwotny zamek, zapewne drewniany, wzniesiony przez księcia Świętopelka II przed 1242, na miejscu obecnego kościoła. Zdobyty i całkowicie zniszczony przez Krzyżaków 1243. Dobra od w. XVI w posiadaniu rodzin: Czapskich, Bąkowskich, Wierzbowskich, Szczuków i Potockich, przechodzą 1792 w ręce Ernesta Sartoriusa de Schwanenfeld, który w tymże roku rozpoczyna budowę obecnego pałacu, w miejsce poprzedniego, spalonego 1750. 1947 dobudowa skrzydła od pn. Odnowiony 1963—4, z niemal całkowitym zatarciem cech stylowych. Zwrócony frontem ku zach. Murowany z cegły, otynkowany. Piętrowy, na wysokich piwnicach sklepionych kolebkowo. Wzniesiony na rzucie prostokąta, z niewielką przybudówką 1947 przy elewacji bocznej od pn. Układ wewnątrz dwutraktowy. Na osi sień mieszcząca klasycystyczną, zabiegową klatkę schodową. W pomieszczeniach sufity. Elewacja frontowa siedmioosiowa z trójosiową częścią środkową, wydzieloną pionowymi, wciętymi pasami. Między kondygnacjami gzymsy opaskowy. W elewacji ogrodowej na osi nieznaczny ryzalit, zwieńczony trójkątnym przyczółkiem, poprzedzony balkonem na czterech kolumnach. Dach czterospadowy z półkolistymi okienkami strychowymi, kryty dachówką.

PARK. Na wsch. i pd. od pałacu obszerny park krajobrazowy, założony lub rozwinięty z wcześniejszego w. XVIII/XIX. Obejmujący częściowo szkarpe wiślańską, z licznymi urozmaiconymi okazami starodrzewu oraz drzew i krzewów egzotycznych.

SEROCK

- KOŚCIÓŁ PAR. p. w. Przemienienia Pańskiego. Zbudowany 1873 jako ewangelicki, od 1945 katolicki. Murowany, neogotycki. Ze starego kościoła (zob. dalej) przeniesione po 1945 chrzcielnica późnobarokowa koniec w. XVIII (fig. 67), z czarą podtrzymywaną przez klęczącego anioła i rzeźbioną grupą Chrztu w Jordanie na pokrywie. Organy barokowe w. XVIII, pochodzące z kościoła w Świętem. Rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego ludowa w. XVIII—XIX (fig. 159). Monstrancja wieżyczkowa ok. 163 poł. w. XVII (fig. 163), z figurkami Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz śś. Piotra i Pawła i sześciolistną stopą z trybowanymi Arma Christi. Plakietka wotywna srebrna koniec w. XVIII lub pocz. w. XIX, fundowana przez Grzegorza Schlawonowskiego, z rytem Matki Boskiej z Dzieciątkiem.

STARY KOŚCIÓŁ p. w. Niepokalanego Poczęcia N. P. Marii, 1583 p. w. śś. Szymona i Judy. Parafia wzmiankowana 1292. Poprzedni drewniany fundowany 1689 przez starostę jasińskiego Jana Tuchołę, spalony 1789. Obecny wzniesiony 1791—2. Odnawiany 1858, 1880 i 1964—6. O skromnych cechach klasycystycznych. Orientowany. Murowany z cegły, otynkowany. Salowy, prostokątny, z niewielką zakrystią od pd., kruchtą od pn. i płytką wnęką ołtarzową w ścianie wsch. Wnętrze podzielone czterema filarami na trzy nawy, nakryte sufitami, w nawach bocznych nieco niższymi, z nowszą pozorną, ośmiodzielną kopułą pośrodku nawy głównej. Filary opięte uproszczonymi pilastrami jońskimi. Pośrodku ściany pn. i pd. płytkie nisze. Okna i wejścia umieszczone we wnękach zamkniętych odcinkowo. Na zewnątrz pośrodku ścian pn. i pd. nieznaczne występy. Na pd. i wsch. ścianie pary nietynkowanych nisz. Kruchta pn. wieloboczna, opięta pilastrami w typie jońskich, z rokokowym kartuszem nad wejściem, w którym data 1791. Nad wejściem od zach. płycina kamienna z datą 1792 i monogram IHS. Dach czterospadowy, kryty dachówką, na kalenicy ozdobny krzyż żelazny z datą 1801. Kruchta pn. nakryta spłaszczoną kopułą. — Ołtarz w tradycjach barokowych ok. 1800, z obrazem Matki Boskiej Różańcowej w drewnianej sukience, z widokiem miejscowego kościoła, ofiarowany 1800 przez Józefa Prądyńskiego, z inskrypcją dotyczącą bractwa różańcowego założonego 1686. Ambona klasycystyczna koniec w. XVIII, z nowszymi malowidłami na parapecie. Chór muzyczny koniec w. XVIII, drewniany,

wsparty na dwóch słupach, z prostym parapetem o podziałach płycinowych. Portret Jana Tuchołki, starosty jasińskiego (zm. 1713). Rzeźba Chrystusa Frasobliwego 1. poł. w. XIX (fig. 157).

157

Na prowizorycznej dzwonnicy przy kościele dzwonn zapewne 1735, pochodzący z Zalesia.

SIEROSŁAW

CHAŁUPY nr 63, 64 i 95. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej. Jednotraktowe, trójosiowe, z dachami siodłowymi krytymi strzechą. Obok chałupy nr 63 stodoła konstrukcji słupowej, oszalowana.

STWOLNO WIELKIE

CHAŁUPY. W typie budownictwa holenderskiego na Żuławach. Wzniesione 1. poł. i ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej, z dachami siodłowymi, krytymi strzechą. Nr 3. Dwutraktowa, pięcioosiowa. W wejściu drzwi płycinowe. Okna z okiennicami. Dach kryty dachówką. — Nr 4. Obejmująca część gospodarczą. W wejściu drzwi płycinowe. Okna z okiennicami. — Nr 18 b. Obejmująca część gospodarczą, z częścią mieszkalną półotraktową. W wejściu w ścianie szczytowej drzwi klepkowe, ćwiekowane, z ozdobnymi okuciami. Okna z okiennicami. — Nr 20. Otynkowana i opięta lisicami. Obejmująca część gospodarczą. Część mieszkalna dwutraktowa. Okna w obramieniach klasycystycznych z okiennicami.

SULNÓWKO

CHAŁUPA nr 4. Zbudowana ok. poł. w. XIX. Drewniana, konstrukcji zrębowej, na podmurowaniu kamiennym. Usytuowana kalenicowo. Półotraktowa, trójosiowa. Okna w ozdobnych obramieniach listwowych. Dach siodłowy kryty strzechą.

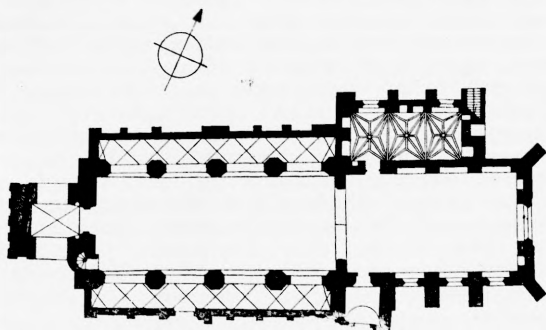
ŚWIECIE

MIASTO POWIATOWE. Badania archeologiczne wykazują ślady osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza, niewątpliwie w związku z przechodzącym tędy szlakiem handlowym z pd. ku Bałtykowi. W średniowieczu jeden

z ważniejszych ośrodków Pomorza Gdańskiego, w. XIII staje się przez pewien czas stolicą udzielnego księstwa. Pierwotnie zamek i osada usytuowane na wzniesieniu szkarpy wiślanej; 1189 erygowano tu kościół. 1245 książę Świętopełk II, w związku ze zdobyciem przez Krzyżaków pobliskiego zamku w Sartowicach, przenosi gród w widły rzek Wisły i Wdy, gdzie już poprzednio zapewne istniała osada. 1309 zdobycie grodu przez Krzyżaków, którzy niszczą go wraz z otaczającym osiedlem. Wkrótce po tym rozpoczęcie budowy zamku, który staje się siedzibą komturów. 1338 nadanie miastu prawa chełmińskiego; w tym czasie usytuowane jeszcze na szkarpie wiślanej. Ok. 1375 przeniesione na Ostrów położony między Wdą i Wisłą i wówczas na nowo wytyczone. Po bitwie pod Grunwaldem miasto zajęte czasowo przez wojska polskie. W początkach wojny trzynastoletniej miasto i zamek zajęte przez wojska polskie; 1455 miasto zdobyte i spalone przez Krzyżaków, 1460 zdobycie zamku, odzyskanego 1461. Po pokoju toruńskim staje się siedzibą starostwa niegrodowego. 1461—1520 połowa zamku i dóbr należących do starostwa, trzymane jako zastaw przez Toruń, w zamian za sumy pożyczone na prowadzenie wojny i za współudział mieszczan przy zdobyciu zamku 1461. W związku ze znacznymi zniszczeniami w okresie wojny trzynastoletniej otrzymuje znaczne ulgi podatkowe 1484 i ponownie 1545. Po okresie pomyślnego rozwoju, związanego z handlem wiślanym, miasto i zamek zdobyte i spalone przez Szwedów 1655. Po pierwszym rozbiórce i zniesieniu starostwa, początkowo miasto należąca administracyjnie do Kwidzyna, 1818 staje się siedzibą nowoutworzonego powiatu. Często niszczone powodziami; po jednej z większych, która uszkodziła prawie wszystkie budynki, 1854 podjęcie decyzji o przeniesieniu miasta na szkarpe wiślaną. Przenoszone etapami w latach 1858—63 oraz 1872—85. W tym czasie pierwsze inwestycje przemysłowe wpływają na szybki rozwój miasta. — Położone przy dawnym trakcie handlowym, zwanym „szlakiem bursztynowym”, w pobliżu Wisły, która do w. XX stanowiła ważną arterię spławną; pomiędzy Świeciem, Chełmem i Grudziądem z tym szlakiem handlowym, wiodącym z pd. ku pn., krzyżował się szlak handlowy wiążący Pomorze Zachodnie z Mazurami, Warmią i Litwą. Ośrodkiem obecnego miasta czworoboczny rynek, z ulicami wybiegającymi z narożników. W pn.-wsch. części miasta dawny zespół klasztoru bernardynów. Z pierwotnego miasta, usytuowanego pomiędzy korytami Wisły i Wdy, założonego na rzucie zbliżonym do czworoboku, i posiadającego układ sza-

chownicy z rynkiem pośrodku, zachowane: ruiny kościoła starofarnego i znaczny odcinek murów miejskich w narożu pn.-zach. dawnego obwodu oraz ruiny zamku, sąsiadujące pierwotnie z narożnikiem pn.-wsch. miasta.

RUINA KOŚCIOŁA STAROFARNEGO p. w. św. Stanisława bpa (fig. 7, 8, 9). 1198 wzmiankowany kościół grodowy p. w. N. P. Marii. Kościół miejski wzmiankowany 1338. Rozpoczęcie budowy obecnego w 2. poł. w. XIV; do wybuchu wielkiej wojny z Zakonem Krzyżackim zrealizowane prezbiterium z zakrystią oraz podbudowa wieży zach. Między 1470—80 podjęcie budowy korpusu, jakoby z fundacji Jerzego Konopackiego starosty świeckiego (?) oraz urzędników zamkowych i patrycjatu toruńskiego; w tym czasie zapewne wzniesienie filarów międzynawowych i wieży do wysokości trzeciej kondygnacji. Po poł. w. XVI ukończenie budowy korpusu i wieży oraz kruchty pd. przy prezbiterium; w trakcie budowy zarzucono koncepcję systemu halowego na rzecz układu bazylikowego, 7, 8, 9

1 Kościół starofarny w Świeciu 1:750

znacznie węższego od pierwotnie zamierzonej szerokości korpusu. Po zniszczeniach w czasie wojen szwedzkich odnawiany lub odbudowany 2. poł. w. XVII (po 1656); z tego czasu szczyty wieży, sklepienia naw bocznych i strop drewniany w prezbiterium. Odnawiany 1904. Silnie uszkodzony w czasie działań wojennych 1945, następnie zdewastowany i pozostawiony w ruinie. Z gotyckim prezbiterium i renesansowym korpusem oraz wieżą. Orientowany.

Murowany z cegły, w partiach z w. XIV i XV o układzie gotyckim. Prezbiterium czteroprzęsłowe, zamknięte ścianą prostą, przy nim od pn. trójprzęsłowa zakrystia z emporą na piętrze, od pd. przy prześle zach. kruchta wbudowana między szkarpy ok. poł. w. XVI. Korpus trójnawowy, bazylikowy, czteroprzęsłowy, z nawą główną tej samej szerokości co prezbiterium i niskimi nawami bocznymi, oraz z kwadratową wieżą od zach. W prezbiterium resztki stropu belkowanego, polichromowanego, po 1658 (pierwotnie cykl scen pasyjnych i dekoracja splotami roślinnymi). Podziały ścian pn. i pd. wysokimi, płytkimi, ostrołukowymi wnękami, utworzonymi pomiędzy profilowanymi lizenami. Okna ostrołukowe o ościeżach z profilowanej cegły z resztami laskowań i maswerków; w ścianie wsch. okno czterdzielne, w ścianie pd. trójdzielne. Empora otwarta do prezbiterium trzema półkoliście zamkniętymi arkadami. W zakrystii sklepienie gwiaździste z profilowanymi żebami, płaskimi zwornikami i uskokowymi wspornikami w. XIV/XV. W emporze sklepienie krzyżowo-żebrowe w. XIV/XV. W kruchcie przy prezbiterium sklepienie kolebkowe ze stiukowymi krzyżującymi się pasami ok. poł. w. XVI. Smukły otwór tęczy zamknięty łukiem ostrym, ujęty profilowaniem z formowanej cegły. W nawie głównej pierwotnie strop, zniszczony 1945. Ściany rozczłonkowane trójbocznymi występami ośmiobocznych filarów międzynawowych z ok. 1480, połączonych po poł. w. XVI murem. Między filarami płytkie, wysokie, odcinkowo zamknięte wnęki, przeprute dołem niskimi, półkoliście zamkniętymi arkadami do naw bocznych, górą oknami zakończonymi odcinkowo, z resztkami ceglanych laskowań. W nawach bocznych sklepienia kolebkowo-krzyżowe o łuku silnie obniżonym, po 1658. Pod wieżą sklepienie krzyżowe ok. poł. w. XVI. Wejście do zakrystii zamknięte koszowo, w obramieniu z wałkiem, umieszczone we wnęce ostrołukowej o analogicznym obramieniu. Wejście z nawy głównej do wieży zamknięte koszowo. W kruchcie przy prezbiterium portal ostrołukowy z formowanej cegły, bogato profilowany, w. XIV/XV. Na zewnątrz prezbiterium opięte wydatnymi, dwuuskokowymi szkarpami, w zwieńczeniu których czworoboczne pinakle. Na wysokości dolnego uskoku szkarp gzyms kapnikowy. W zwieńczeniu ścian fryz opaskowy i profilowany

15 gzyms. W ścianie wsch. w dolnej strefie (fig. 15) trzy półkoliście zamknięte wnęki, w jednej z nich krucyfiks ludowy w. XIX; powyżej okno ostrołukowe flankowane po bokach takimiż blendami w profilowanych obramieniach.

Szczyt wsch. prezbiterium w. XIV/XV, znacznie uszkodzony w czasie działań wojennych 1945, schodkowy, dzielony ośmiobocznymi sterczynami z wałkami w narożach, pomiędzy którymi ścianki z ostrołukowymi blendami dzielonymi laskowaniem, zwieńczone trójkątnymi szczycikami. Zakrystia opięta w narożach prostymi szkarpami zwieńczonymi pinaklami. Okna zamknięte półkoliście, umieszczone w ostrołukowych wnękach. Zakrystia od wsch. zwieńczona silnie zniszczonym 1945 półszczytem, utworzonym z prostokątnych sterczyn, pomiędzy którymi ostrołukowe blendy. Nawa główna powyżej naw bocznych dzielona lizenami utworzonymi z obmurowanych filarów międzynawowych, połączonymi górą odcinkowymi przesklepkami. Nawy boczne opięte prostymi szkarpami. Ponad nawą główną i bocznymi od zach. półszczyty ze spływami po 1658, wtopione w wieżę. Dachy kryte dachówką: nad prezbiterium i wieżą oraz niezachowany nad nawą główną siodłowe, nad nawami bocznymi, zakrystią i kruchtą od pd. pulpitarne, odbudowane po zniszczeniach 1945 (dach nawy głównej był znacznie niższy od dachu prezbiterium). Wieża rozdzielona fryzami opaskowymi na pięć kondygnacji, z dolną otwartą od pd. i pn. arkadami o łukach półkolistych, ożywioną dwiema strefami blend zamkniętych odcinkowo. W górnych kondygnacjach analogicznie zamknięte okna. Kondygnacja najwyższa, niska, z rzędami czterech okienek. Dach ujęty od wsch. i zach. w szczyty po 1658, dzielone gzymsami i pilasterkami, ujęte spływami ze sterczynkami. W narożniku pd.-zach. między nawą i wieżą cylindryczna wieżyczka schodowa. Kruchta pd. z wejściem zamkniętym półkoliście, ujętym wydatnymi pilastrami dźwigającymi gzyms. — Na ścianach resztki polichromii barokowej zapewne 2. poł. w. XVII: 1. w emporze dekoracja o motywach roślinnych; 2. w nawie głównej zacheuszki. W prezbiterium na ścianie wsch. malowana dekoracja architektoniczna, stanowiąca pierwotnie tło zniszczonego ołtarza głównego, rokokowa 2. poł. w. XVIII. Kropielnica (fig. 62) granitowa, średniowieczna, z kolistą czarą dzieloną pionowymi pasami. Kilka rzeźb barokowych znacznie uszkodzonych. Płyty nagrobne: 1. Jerzego Konopackiego starosty świeckiego i wojewody pomorskiego (zm. 1543), lub Macieja Konopackiego wojewody pomorskiego (zm. 1540), kamienna, z płaskorzeźbioną postacią rycerza i czterema kartuszami herbowymi, silnie zatarta i pęknięta; 2. kamienna, z nieczytelnym kartuszem herbowym w kolistym otoku, zapewne 1. poł. w. XVII.

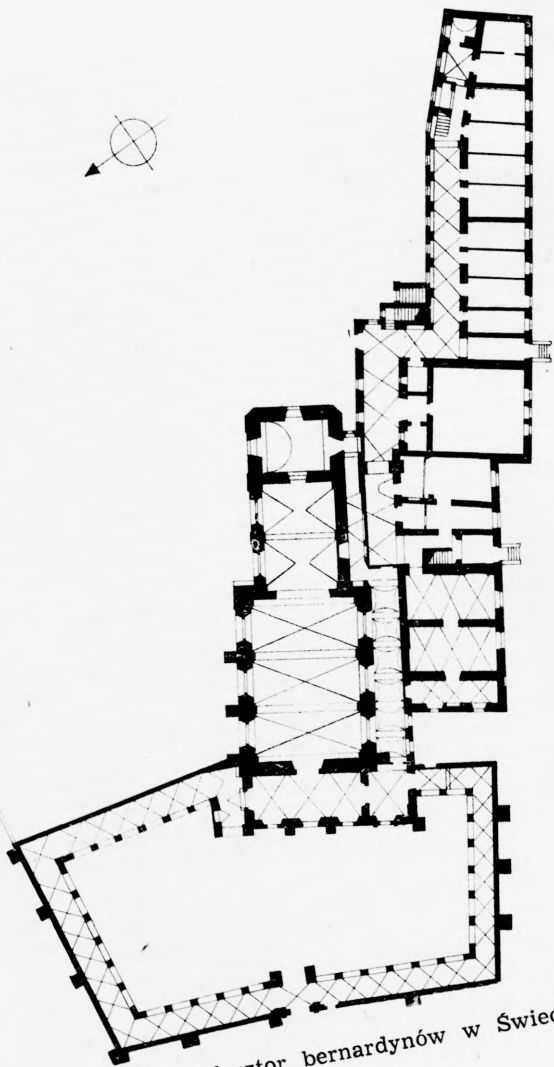
201 FIGURA (fig. 201). W sąsiedztwie kościoła od pd. Barokowa ok. poł. w. XVIII. Kamienna. Posąg św. Jana Nepomucena na tralkowym postumencie, na którym płasko-rzeźbiona scena zrzucenia świętego z mostu do Wełtawy oraz symbol tajemnicy spowiedzi.

KOŚCIÓŁ PAR. p. w. św. Andrzeja Boboli. Zbudowany jako ewangelicki pocz. w. XX. Od 1945 katolicki. Neogotycki, murywany. — Zabytki przeniesione po 1945 z kościoła starofarnego (rzeźby i przedmioty uszkodzone złożone w pomieszczeniu na piętrze wieży). Tabernakulum barokowe pocz. w. XVIII, uszkodzone. Feretrony: 1. barokowy pocz. w. XVIII (fig. 86), odnowiony 1850 (?), z obrazami współczesnymi św. Anny Samotrzcę i N. P. Marii Szkaplerznej w sukience metalowej; 2. barokowy 1. poł. w. XVIII, ze współczesnymi obrazami mal. na blasze, św. Franciszka i Antoniego; 3. rokokowy 2. poł. w. XVIII (fig. 90) z obrazami św. Barbary i Wawrzyńca; 4. rokokowy 2. poł. w. XVIII ze współczesnymi obrazami Trójcy Św. i św. Anny Samotrzcę. Obrazy: 1. Sąd Ostateczny oparty o miedzioryt *J. Sadelera wg Krzysztofa Schwartz*, manierystyczny w. XVI/XVII (fig. 102), warsztat gdański, wiązany z kręgiem *Antoniego Möllera*, restaurowany 1929 przez *Konitzera* z Bydgoszczy; 2. Ukrzyżowanie, barokowy w. XVII (uszkodzony); 3. Przywiezienie cudownego obrazu N. P. Marii do Świecia, barokowo-ludowy w. XVIII/XIX (fig. 118), mal. na blasze; 4. chorągiew 1. poł. w. XIX z malowanymi postaciami św. Wojciecha i przedstawicieli wszystkich stanów (uszkodzona); ponadto kilka obrazów w. XVIII i XIX, silnie uszkodzonych. Kilkanaście rzeźb renesansowych i barokowych, silnie uszkodzonych, m. i. korpus Chrystusa Ukrzyżowanego 2. poł. w. XVI, przełamany; św. Piotr (?) w. XVII; św. Stanisław bp 1. poł. w. XVII; Chrystus Ukrzyżowany w. XVII. Monstrancja późnobarokowa 1770 (fig. 169), wykonana przez *Jana Letyńskiego* złotnika toruńskiego, z glorią wspartą na figurce N. P. Marii Niepokalanie Poczętej, adorowanej przez aniołki na ramionach, z grupą Trójcy Św. w zwieńczeniu i licznymi kamieniami półszlachetnymi w obramieniu puszki. Relikwiarz Krzyża 1783. regencyjny ok. 1730 (fig. 178). Ornat czerwony z kolumną haftowaną z datą 1728 i monogramami Chrystusa, N. P. Marii i św. Anny (fig. 195).

KOŚCIÓŁ I DAWNY KLASZTOR BERNARDYNÓW 18, 19 (fig. 18, 19). 1624 burmistrz świecki Jerzy Kapel funduje klasztor i kościół bernardynów na tzw. Nowym Mieście, na miejscu, gdzie wg tradycji znajdował się gród książąt

pomorskich. Pierwotny kościół drewniany spalony w końcu w. XVII. 1692 rozpoczęcie budowy obecnego, ukończonej 1720. 1718 wzniesienie murowanego budynku klasztoru. 1741 budowa krużganku otaczającego dziedziniec przed kościołem oraz wieży bramnej. 1816 kasata klasztoru.

A. KOŚCIÓŁ p. w. Niepokalanego Poczęcia N. P. Marii (fig. 22, 23). Barokowy. Orientowany. Murowany z cegły, 22, 23 otynkowany. Prezbiterium dwuprzęsłowe, z trzecim przęsłem od wsch. mieszczącym w przyziemiu zakrystię oraz w górnej kondygnacji dawny chór zakonny. Szersza i wyższa nawa trójprzęsłowa, poprzedzona na całej szerokości kruchtą, przedłużoną ku pd., łączącą się po bokach z ramionami arkadowego krużganka przed fasadą kościoła oraz z korytarzem klasztorным biegnącym wzdłuż pd. ściany kościoła. W prezbiterium sklepienie kolebkowe z lunetami, w nawie kolebkowo-krzyżowe na gurtach. W zakrystii sklepienie żaglaste, w kruchcie kolebkowo-krzyżowe. Podziały ścian prezbiterium zdwojonymi, w nawie zwielokrotnionymi pilastrami; pilastry w połowie bocznych ścian prezbiterium podcięte, nadwieszane na uskokowych konsolkach. Nad pilastrami uproszczony fryz i wydatny, profilowany gzyms. Tęcza oraz okna, umieszczone ponad gzymsem, zamknięte półkoliście; okna w czasach nowszych przedzielone, bliźnię. Wejście zach. zamknięte półkoliście z uskokiem. Na zewnątrz ściany nawy oszkarpowane, naroża wsch. prezbiterium ścięte. Podziały ścian prezbiterium ramowe. Szczyt pomiędzy prezbiterium a nawą trójkątny, o podziałach ramowych, ujęty po bokach dwiema masywnymi sterczynami w kształcie piramidek, zwieńczony wieżyczką na sygnaturkę w kształcie ścianki z trójkątnym przyczółkiem, przeprutej dwiema arkadami zamkniętymi odcinkowo. Elewacja zach. poprzedzona niską przybudówką kruchty łączącej się z krużgankami, rozczłonkowanej jednouskokowymi szkarpami oraz dwoma pilastrami; trójdzielna, z półkoliście zamkniętą wnęką okienną pośrodku i dwiema niszami po bokach, w których rzeźby dwóch nierozpoznanych biskupów, barokowe w. XVIII. Naroża ujęte boniowaniem, wzmocnione szkarpami. Szczyt dwustrefowy, dzielony belkowaniem i zdwojonymi pilastrami, w dolnej toskańskimi, w górnej jońskimi, ujęty splywami wolutowymi z piramidkami i kulami, zwieńczony niskim, trójkątnym przyczółkiem z ozdobnym żelaznym krzyżem; w strefie dolnej wnęka zamknięta koszowo z rzeźbą Chrystusa Ukrzyżowanego w. XVII (?), uszkodzona; po bokach nisze z rzeźbami św. Antoniego i nieoznaczonego świętego,

Kościół i klasztor bernardynów w Świeciu 1:750

barokowymi w. XVIII. Dachy siodłowe, nad prezbiterium ze skośną połacią od wsch., nad kruchtą pulpitu, kryte dachówką; nad prezbiterium wieżyczka na sygnaturkę sześcioboczna z latarnią, zwieńczoną baniastą, pobita blachą. — Polichromia. Późnobarokowa 1800, wyk. przez brata *Paschalisa*, bernardyna. W prezbiterium na sklepieniu anioły adorujące Oko Opatrzności, monogram Maria i dekalog oraz symbole z litanii maryjnej; na ścianie tarcowej tęczy Dzieciątka Jezus pomiędzy alegorycznymi postaciami Wiary i Miłości. W podłuczcu tęczy herb miasta Świecia. W nawie na sklepieniu anioły z symbolami maryjnymi, w lunetach postacie apostołów, na splywach sceny z życia Chrystusa i przedstawienia symboliczne. Na ścianach postacie ewangelistów (fig. 101), alegorie Kościoła 101
Walczącego, Triumfującego, Odkupienia, Zmartwychwstania Ciał i Zycia Wiecznego oraz malowane niszowe w tle ołtarzy. Na ścianie nad tęczą (fig. 99) scena przywiezienia 99
do Świecia cudownego obrazu N. P. Marii oraz śś. Piotr i Andrzej. Na ścianie zach. dwa muzykujące anioły. W zakrystii na sklepieniu cztery aniołki z symbolami kapłaństwa (fig. 100). — Ołtarz główny rokokowy 1767 (fig. 51) 100, 51
wypełniający całe prezbiterium, wklęsły, z bramkami po bokach; w nim rzeźby św. Elżbiety i Zachariasza (?) oraz nad bramkami Sybilli (?) (fig. 148) i Aarona (fig. 150) 148, 150
w zwieńczeniu gołębicą Ducha Św. w glorii w otoczeniu aniołków; w polu środkowym kopia spalonego ok. 1909 obrazu tzw. Matki Boskiej Świeckiej, opartego na pierwotnym wzorze włoskim; tabernakulum współczesne w kształcie baldachimu: antependium (fig. 81) płaskorzeźbione z nie- 81
rozpoznanym herbem (Sas?), literami F Ł S T i datą 1767; na ołtarzu dwa relikwiarze skrzynkowe, współczesne. Ołtarze boczne wyk. ok. 1800 wg projektu brata *Paschalisa*, klasycystyczne: 1—2. przy tęczy, lewy z herbami Dołęga i Półkozic oraz literami J W i B P, w polu środkowym obraz św. Franciszka Serafickiego w sukience metalowej z monogramem SS (fig. 112), barokowy 1. poł. w. XVIII, w zwieńczeniu 112
nierozpoznana św. zakonnica ok. 1800; prawy z herbami Brochwicz III i nierozpoznanym oraz literami D L i C L, w polu środkowym współczesny obraz św. Antoniego Padewskiego w sukience metalowej oraz w zwieńczeniu św. Jan od Krzyża (?); 3—4. w nawie przy ścianach bocznych, w lewym w zwieńczeniu współczesny obraz św. Jana Nepomucena, w prawym w zwieńczeniu św. Barbara; 5. w kruchcie, barokowy 3. ćw. w. XVII (fig. 41), z rzeźbami 41
dwóch nierozpoznanych świętych i obrazem św. Rocha 1839. Ambona barokowa w. XVII/XVIII (fig. 55), z rzeźbami 55

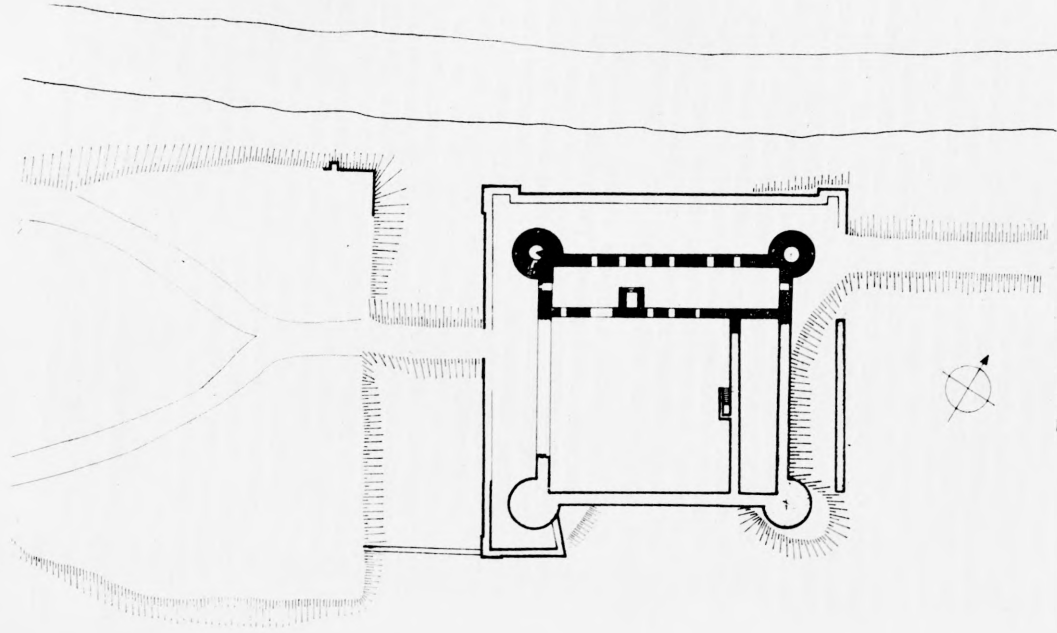
- Chrystusa Salwatora i pięciu świętych na parapecie oraz św. Wojciecha na baldachimie; w zplecku herb Doliwa i litery K K. Chór muzyczny drewniany 2. poł. w. XVIII, wsparty na dwóch zdobionych zaciosami słupach, z prostą balustradą dzieloną płaskimi tralkami. Prospekt organowy ok. poł. w. XIX. Konfesjonał 1. poł. w. XVIII. Dwie komody zakrystyjne regencyjno-rokokowe ok. poł. w. XVIII (fig. 77), z lusterkami, intarsjami i płaskorzeźbioną dekoracją grzebykową. Kropielnica przyścienna, marmurowa, z czarą puklowaną na tralkowej podstawie, barokowa 1. poł. w. XVIII. Obraz św. Katarzyny barokowy w. XVIII, z metalową sukienką w. XVIII/XIX, pochodzący zapewne z kościoła starofarnego. Portrety: 1. Jerzego Kapela burmistrza świeckiego, fundatora klasztoru, z gmerkiem mieszczańskim, barokowy 1. poł. w. XVII (fig. 126), konserwowany 1966 przez *Leśława Szolginie*; 2. Józefa Kalickiego miejscowego proboszcza (zm. 1849). Płyta marmurowa z inskrypcją dotyczącą poświęcenia kościoła 1771. Dawna meluzyna z głową jelenia i herbem Wolność lub Wiernik 1730 (fig. 190). Krzyż ołtarzowy cynowy w. XVIII. Haft z ornatu z kościoła starofarnego, z postacią N. P. Marii, barokowy w. XVIII.

- B. DZIEDZINIEC KRUŻGANKOWY I WIEŻA BRAMNA** (fig. 20). Założone 1741. Barokowe, murowane z cegły, otynkowane. Pięcioboczny, nieregularny dziedziniec przed kościołem od zach., wydłużony ku pn., otoczony z czterech stron arkadowym krużgankiem, w którym od frontu, na osi wieża bramna. Krużganek z arkadami filarowymi zamkniętymi łukami półkolistymi, sklepiony kolebkowo-krzyżowo (fig. 21). Ściany wewnętrzne krużganku z wnękami arkadowymi, zewnętrzne opięte szkarpami o jednym uskoku. Dach siodłowy kryty dachówką. Wieża bramna kwadratowa, dwukondygnacyjowa. Brama zamknięta półkoliście, obok w murze krużganku analogicznie zamknięta furta. Zewnętrzna elewacja wieży ujęta w narożach uproszczonymi lizenami. W górnej kondygnacji elewacji zewnętrznej i dziedzińcowej wnęki oraz prostokątne okna; we wnęcie od dziedzińca rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem gotycka 1. poł. w. XV (fig. 129); we wnęcie elewacji zewnętrznej rzeźba N. P. Marii Niepokalanie Poczętej barokowa 2. ćw. w. XVIII, powyżej monogram IHS i data 1741. Helm baniasty z ośmioboczną latarnią, pobity blachą, zakończony chorągiewką z datą 1892. W obrębie dziedzińca kilka starych lip. — W krużganku we wnękach obrazy ze scenami z życia Chrystusa: 1—13. mal. 1792 przez brata *Linka*, bernardyna, rokokowe, silnie zniszczone, z nich je-

den ze sceną Umycia nóg (fig. 121), konserwowany 1964 121
przez L. Szolginie; 15—18. mal. koniec w. XIX i pocz. w.
XX w miejsce pierwotnych, zniszczonych i usuniętych.
Dzwon 1549 lub 1579 (fig. 191), z kościoła starofarnego. 191

C. DAWNY KLASZTOR. Zbudowany 1718. 1855 umieszczenie w budynku poklasztorным szpitala dla umysłowo chorych i zapewne w tym czasie przebudowa. Spalony 1902 i następnie odbudowany oraz powiększony. Bez wyraźnych cech stylowych. Murowany z cegły, otynkowany. Przylegający do kościoła od pd. za pośrednictwem parterowego korytarza. Piętrowy. Złożony z dwóch prostokątnych, wydłużonych budynków, rozciągniętych od zach. ku wsch., o osi lekko załamanej. W ich styku krótkie poprzeczne skrzydło wysunięte ryzalitowo ku pn. i łączące się z prezbiterium. Układ wewnątrz jednotraktowy, silnie przekształcony, z korytarzem od pn. Pomieszczenia w części zach. (starszej) i korytarzu sklepione kolebkowo-krzyżowo. Elementacja frontowa części zach. sześciosiowa, w części wsch., przedłużonej po 1855 lub po 1902, czternastoosiowa. Przy uskoku trójosiowe skrzydło poprzeczne zwieńczone niskim, trójkątnym szczytem, w którym monogram Maria i data 1718. Ściany ożywione boniowaniem w tynku. Nad krótszym bokiem od zach. szczyt ujęty uproszczonymi pilastrami i esownicowymi spływami, zakończony niskim, trójkątnym przyczółkiem. Dachy siodłowe kryte dachówką.

RUINY ZAMKU (fig. 24, 26). Pierwotny gród książąt 24, 26
pomorskich usytuowany na wysokim brzegu Wisły. Ok. poł.
w. XIII (po 1242) przeniesiony na obecne miejsce przez
Świętopełka księcia pomorskiego. Zapewne wówczas powstały kamienne fragmenty fortyfikacji. Od 1309 w rękach krzyżackich. Obecny zamek wzniesiony w 2. ćw. w. XIV, rozpoczęty w okresie rządów komtura Konrada v. Brunningsheim i Wielkiego Mistrza v. Altenburg, być może z wykorzystaniem umocnień grodu. Ukończony ok. 1350. W końcu w. XIV (1392) kontynuowane prace budowlane. 1410 zamek przejściowo w rękach polskich. Po zdobyciu 1461 użytkowany częściowo przez Radę Miejską Torunia do 1502. W 2. poł. w. XV (1463?) podwyższenie wieży strażniczej w narożniku pn.-zach. i zwieńczenie jej krenelażem. Odnowiony w latach 1549—50 przez Jerzego Konopackiego starostę świeckiego. Spalony i częściowo zniszczony w okresie wojen szwedzkich 1655, od tego czasu popada w ruinę. W końcu w. XVIII rozbiórka części zamku, reszta zamieniona na magazyn. Skrzydło pd. do 1825 pod dachem, następnie rozebrane. 1843 wstrzymanie rozbiórki i odnowie-

Zamek w Świeciu 1 : 1500

nie wieży w narożniku pn.-wsch. Konserwacje przeprowadzane: 1859, 1878, 1898, 1902 i przed 1930. Gotycki. Usytuowany na niewielkim wzniesieniu, otoczony fosą łączącą się z korytem Wdy, przepływającej wzdłuż skrzydła pn. oraz, poprzez odnogę, z korytem Wisły, które w. XIX zmieniło przebieg oddalając się od zamku. Od zach. pierwotnie przedzamcze, oddzielone fosą międzymurza, łączące się mostem zwodzonym z zamkiem. W fosach zachowane fragmenty zewnętrznego obmurowania z kamienia polnego. Gotycki. Murowany z cegły o wiązaniu gotyckim oraz z kamienia polnego w kondygnacji piwnicznej; w ścianach zewnętrznych użyta zendrówka, w niektórych częściach ścian ułożona w romby. Układ zamku regularny, być może pierwotnie murowane tylko dwa skrzydła — pn. i wsch., w. XIV—XV w całości murowany, zbliżony do kwadratu, z wewnętrznym dziedzińcem i czterema cylindrycznymi basztami; w narożu pn.-wsch. znacznie większa i wyższa wieża strażnicza, osłaniająca pierwotnie bramę i wjazd, umieszczony we wsch. skrzydle zamku. Budynek główny od pn., zachowany niemal do wysokości pierwotnej korony murów. Trójkondygnacyjny, prostokątny, jednotraktowy, obejmujący w dwóch dolnych kondygnacjach pomieszczenia piwnic, gospodarcze oraz dormitoria, w górnej kapitularz i kaplicę. W kondygnacji dolnej reszty sklepień krzyżowych oraz kolebkowych, częściowo zrekonstruowane w. XIX, w wyższych kondygnacjach ślady zawalonych sklepień. Przy ścianie pd. w kondygnacji piwnicznej zachowana reszta prostokątnego pieca znacznych rozmiarów. W drugiej kondygnacji pierwotnie ciąg pomieszczeń sklepionych kolebkowo i na gurtach; zachowane kilka przęseł, w znacznym stopniu zrekonstruowanych i oblicowanych nową cegłą. Niewielkie okna zamknięte półkoliście, umieszczone w głębokich wnękach przesklepionych odcinkowo. W trzeciej kondygnacji od wsch. kaplica z pozostałościami trzech głęboko do wnętrza rozglifionych okien oraz zarysami splywów sklepiennych. W ścianie pd. ostrołukowa wnęka, zapewne na sedilium, z zachowanymi nikłymi resztkami polichromii, zapewne ok. poł. w. XIV, o motywach rombów w ościeżach i figuralnych w tle (fragment głowy z nimbem i tronu ze sterczynami). W narożniku pn.-wsch. klatka schodowa w grubości muru. Elewacja od strony dziedzińca (fig. 25) wylicowana cegłą koniec w. XIX, 25 ze zrekonstruowanymi ostrołukowymi otworami i wejściami zamkniętymi odcinkowo lub półkoliście. Elewacja pn. (zewnętrzna) z resztkami okien kaplicy w części wsch.

i nieco niżej posadowionymi zarysami mniejszych okien kapitularza w części zach. W narożu pn.-wsch. cylindryczna baszta zachowana do wysokości korony murów budynku głównego. Wieża w narożu pn.-zach. cylindryczna, pokryta w dolnej części siatką rombowa z zendrówki, z licznymi otworami maculcowymi, okienkami szcelinowymi oraz wyjściem na dawny ganek w trzeciej kondygnacji od pd. Na ścianach uszkodzenia lica od pocisków 1945. W zwieńczeniu nadwieszona galeria z machikułami, o półkoliście zamkniętych arkadach wspartych na granitowych, zdwojonych kroksztynach, zwieńczona zrekonstruowanym częściami 1843 krenelażem. — Skrzydło wsch. zachowane w kondygnacji piwnic, nakrytych sklepieniem kolebkowym o łuku obniżonym. W części pn., u styku z sąsiednim skrzydłem, sala rozdzielona pośrodku filarem, dźwigającym dwie arkady zamknięte półkoliście, komunikując się z sąsiednimi pomieszczeniami przez obszerne, ostrołukowe przejścia. Baszta w narożu pd.-wsch. zachowana do wysokości kondygnacji piwnic. Z pozostałych skrzydeł zachowany zarys murów obwodowych oraz fundamenty baszty w pd.-zach. narożniku.

- 30 MURY MIEJSKIE (fig. 30). Wzniesione 1375—92. Naprawiane i rozbudowywane po 1410. Ponownie naprawiane po zniszczeniach w czasie wojny trzynastoletniej oraz po wojnach szwedzkich. W znacznej mierze rozebrane w. XVIII/XIX. Pierwotnie w obwodzie murów o narysie zbliżonym do prostokąta liczne baszty i cztery bramy: Chełmińska od zach., Wiślna od pd., Zamkowa od wsch. i Mostowa od pn. Gotyckie. Murowane z cegły o wiązaniu wendyjskim, na podmurowaniu z kamienia polnego; baszty z cegły o wiązaniu gotyckim. Zachowany pn.-zach. narożnik oskrzydlający ruinę kościoła starofarnego, z pozostałościami sześciu czworobocznie występujących, otwartych do wnętrza baszt, wzniesionych zapewne w. XV. W ciągu zach. zachowane reszty bramy Chełmińskiej, z dolnymi częściami ościeży, od strony zewnętrznej w obramieniu kamiennym z uskokiem. Po bokach przejazdu ślady dwóch pomieszczeń.

DOMY. Murowane z cegły, otynkowane. Z dachami krytymi dachówką. — Ul. Klasztorna nr 20. Zbudowany w. XVIII/XIX. Parterowy, na rzucie wydłużonego prostokąta, siedmioosiowy. Dwutraktowy z sienią pośrodku. Okna w obramieniach opaskowych. Dach siodłowy kryty dachówką. — Ul. Mickiewicza nr 9. Zbudowany ok. poł. w. XIX. Parterowy, wysoko podpiwniczony. Prostokątny. Dwu-

traktowy, sześćoosiowy, z wejściem w dłuższym boku. Obramienia wejścia i okien profilowane, z gzymsikami. Dach siodłowy z powieką. — Ul. Wodna nr 29 (fig. 36). 36
 Dawny spichlerz. Zbudowany pocz. w. XIX, w. XIX/XX przekształcony na cele mieszkalne. Klasycystyczny. Wolnostojący, usytuowany kalenicowo. Piętrowy, prostokątny, na cokole kamiennym. Układ wewnątrz dwutraktowy z sienią na osi. Dziewięcioosiowy, z częścią środkową wysuniętą nieznacznie przed lico muru, mieszczącą wejście, nad którym półkolista płycina. Okna przyziemia kwadratowe, piętra prostokątne, poziome. Wysoki dach czterospadowy o wypukłych połaciach bocznych.

DAWNY MŁYN. Na przedmieściu Przechowo. Zbudowany ok. poł. w. XIX. W XIX/XX, po wzniesieniu w sąsiedztwie nowego, murowanego budynku, zamieniony na magazyn. W dolnej kondygnacji murowany z cegły, w górnej konstrukcji szkieletowej, z tynkowanymi wypełnieniami. Dwukondygnacyjny, z trzecią kondygnacją w poddaszu. Usytuowany szczytowo, prostokątny. Dach siodłowy z półkolistymi wystawkami, kryty dachówką.

ŚWIEKATOWO

KAPLICA CMENTARNA. Parafia wzmiankowana 1325. Poprzednie kościoły, drewniane, spalone 1802 i 1850. Obecna kaplica zbudowana jako kościół par. p. w. św. Marcina 1852. O skromnych cechach neogotyckich. Murowana z cegły, otynkowana. Orientowana. Wzniesiona na rzucie prostokąta, pięcioprzęsłowa. W przeszle wsch. prezbiterium, wydzielone wbudowanymi do wnętrza pomieszczeniami zakrystii i składziku, z łóżami na piętrach. Korpus podzielony dziesięcioma słupami na trzy nawy. Wewnątrz sufit z dwoma ozdobnie oszalowanymi podciągami wzdłużnymi, wspartymi na słupach. Chór muzyczny drewniany, z prostym parapetem wspartym na dwóch kolumnach. Na zewnątrz podziały ścian lizenami. W zwieńczeniu fryz opaskowy. Okna i wejścia ostrołukowe z uskokiem. Szczyty trójkątne, z ostrołukowymi okienkami. Dach siodłowy, kryty dachówką, na nim chorągiewka z datą budowy. — Rzeźba św. Wojciecha barokowa w. XVII/XVIII. Rzeźba nieoznaczonej świętej, barokowa w. XVIII, uszkodzona. Dzwon odlany 1695 przez *H. Wredena* w Toruniu.

TOPÓLNO

16, 17 16, 17). Wzniesienie pierwszego kościoła 1583 (erygowany 1588), z fundacji Samuela Konarskiego chorążego pomorskiego i jego żony Heleny z Konopackich, drewnianego, usytuowanego na innym miejscu. Obecny zbudowany 1681—3 z fundacji Adama Konarskiego proboszcza fromborskiego, kanonika plockiego i sekretarza królewskiego. Do kasaty 1811 w posiadaniu paulinów, sprowadzonych 1649 z Częstochowy. Gruntownie odnowiony 1912. Barokowy. Orientowany. Murowany z cegły, z kruchtami, szczytami, gzymsami i obramieniami otworów tynkowanymi. Prezbiterium dwuprzęsłowe, zamknięte trójbocznie, przy nim od pn. zakrystia. Szersza i wyższa nawa czteroprzęsłowa, z kruchtami od zach. i pd. Pod wsch. częścią nawy krypta. Prezbiterium nakryte sklepieniem kolebkowo-krzyżowym o łuku obniżonym, z wydobytymi szwami. W zakrystii sklepienie krzyżowe. W nawie strop płaski, zaokrąglony po bokach, w kruchtach sufity. Tęcza zamknięta łukiem koszowym. Okna i wejścia zamknięte analogicznie, głęboko rozglifione do wnętrza; w wejściu do zakrystii stare drzwi klepkowe z okuciami. Na zewnątrz narożniki zaakcentowane wydatnymi lizenami, prezbiterium opięte szkarpami o jednym uskoku. Okna w obramieniach opaskowych z kluczami. W zwieńczeniu ścian prosty fryz i profilowany gzyms. Fasada z kruchtą na osi, zwieńczona szczytem dwustrefowym z okulusem i wnęką zamkniętą odcinkowo w strefie dolnej, w górnej części trójkątny szczyt flankowany sterczynami z kulami, zakończony nastawą w formie odcinka gzymsu, na którym szczytek, sterczynka i kula. Szczyt ujęty po bokach wieżyczkami nadbudowanymi nad zach. narożami korpusu, w dolnej kondygnacji kwadratowymi, w górnej, wydzielonej gzymsem, ośmiobocznymi. W zwieńczeniu wieżyczek hełmy baniaste z latarniami, pobite łupkiem i blachą, zakończone chorągiewkami z datami 1681 i literami A S K P V C P (Adama Konarskiego). Kruchta wzmocniona w narożach szkarpami, z wejściem od pn. zamkniętym koszowo, ponad którym okno owalne; szczyt trójkątny, z okulusem, ujęty i zwieńczony sterczynami z kulami. Kruchta przy nawie od pd. prostokątna, ze szczytem trójkątnym, zwieńczonym wyciętą z blachy postacią N. P. Marii w glorii. Szczyt między prezbiterium i nawą trójkątny, z uproszczonymi esownicami, flankowany sterczynami; na szczycie plakietka z datą 1681.

Nad zakrystią od wsch. półszczyt zakończony esownicą i sterczyną. Dachy siodłowe kryte dachówką, dach prezbiterium przechodzący połącią nad zakrystię. Nad nawą wieżyczka na sygnaturkę ośmioboczna z latarnią, zwieńczona baniasto, pobita blachą. Nad prezbiterium krzyż żelazny ozdobny. — Ołtarz główny barokowy po 1681 (fig. 43), 43 gruntownie odnowiony 1854, z bramkami po bokach i rzeźbami: w strefie dolnej św. Paweł Pustelnik z modelem kościoła w Topólni i nierozpoznany święty (fig. 141) oraz św. 141 Augustyn i Kazimierz Królewicz (fig. 142); w strefie gór- 142 nej dwóch nierozpoznanych świętych paulińskich, św. pustelnik i król Dawid; w polu środkowym obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w typie Częstochowskiej (fig. 106), 106 wg tradycji przywieziony z Gdańska 1583, konserwowany przez *Leśtawę Szolginę* w Świeciu 1965, w bogato trybowanej srebrnej sukience barokowej 1. poł. w. XVIII (fig. 187), z koroną wykonaną ze starej biżuterii; w otoczeniu 187 plakietki wotywnie: 1. trybowana, z Matką Boską z Dzieciątkiem, cechą miejską Gdańska i imienną *Jana Jakuba Haase* (czynnego 1730—75); 2. owalna, rytowana, z zakonnikami przed krucyfiksem, w. XVIII (fig. 188); 3. owalna, 188 trybowana, z Matką Boską z Dzieciątkiem w. XVIII/XIX; 4. z 1807, grawerowana, z Matką Boską i fundatorami; 5—6. z w. XIX; ponadto ryngraf rokokowy z grawerowaną i malowaną Matką Boską Częstochowską oraz malowaną postacią św. Andrzeja na rewersie; w zwieńczeniu ołtarza obraz Boga Ojca, zapewne współczesny ołtarzowi, cztero- listny; tabernakulum współczesne, pięcioboczne, z rzeźbami ojców Kościoła i św. Bernarda (?). Ołtarze boczne: 1—2. przy tęczy, barokowe koniec w. XVII, lewy z rzeźbami św. Pawła Pustelnika oraz dwóch świętych paulińskich (fig. 147), w zwieńczeniu obraz św. Józefa z Dzieciątkiem w. 147 XVIII; prawy z rzeźbami św. Jana Nepomucena, Jana Kantego, Jana Chrzyciciela i Jana Ewangelisty, w nim współczesny ołtarzowi obraz św. Józefa z Dzieciątkiem i Aniołem Stróżem oraz w zwieńczeniu Boże Narodzenie w. XVIII; 3. w nawie, pierwszy od pn., barokowy koniec w. XVII (fig. 47), z Arma Christi umocowanymi na kolum- 47 nach, w polu środkowym współczesny ołtarzowi krucyfiks oraz rzeźby M. B. Bolesnej i św. Jana Ew. w. XVIII (fig. 138), 138 po bokach rzeźby św. Wojciecha (fig. 145), Stanisława bpa 145 i aniołów; w górnej strefie współczesny obraz św. Katarzyny Sieneńskiej; 4. w nawie (fig. 49), drugi od pn., ba- 49 rokowy koniec w. XVII, z rzeźbami dwóch archaniołów (fig. 146) i dwóch aniołów, obrazy współczesne: w polu 146

- środkowym Anioł Stróż, w zwieńczeniu Zwiastowanie; 5. w nawie, pierwszy od pd., rokokowy 2. poł. w. XVIII, z rzeźbami śś. Piotra, Pawła i dwóch nierozpoznanych apostołów; obrazy współczesne: w polu środkowym Cudowne Rozmnożenie Chleba, ze srebrną sukienką nałożoną na postać Chrystusa, w zwieńczeniu Chrystus pod krzyżem; 6.
- 45 w nawie, drugi od pd., barokowy koniec w. XVII (fig. 45) z rzeźbami śś. Jacka, Kazimierza Królewicza, Jana Chrzciciela i nierozpoznanego oraz Chrystusa Zmartwychwstałego w zwieńczeniu; obrazy współczesne: w polu środkowym św. Antoni z Dzieciątkiem, w bogatej ramie z po-
- 111 piersem Boga Ojca (fig. 111), w zwieńczeniu św. Mikołaj.
- 56 Ambona barokowa koniec w. XVII (fig. 56), z bramką przy schodkach, malowanymi scenami z historii zakonu paulinów na parapecie oraz obrazem Matki Boskiej Opiekunki zakonu w zaplecku. Chrzcielnica barokowa koniec w. XVII.
- 78 Chór muzyczny barokowy koniec w. XVII (fig. 78), drewniany, wsparty na dwóch słupach, z prostym parapetem płycinowym, na którym malowane sceny: Adoracja Matki Boskiej przez paulinów; Nadanie reguły zakonnej; Chrystus nakazujący paulinom rozdawanie jałmużny; Działalność misyjna zakonu oraz dwie niezidentyfikowane sceny; pomiędzy płycinami rzeźby śś. bpów i pustelników. W podniebiu chóru malowana dekoracja kwiatowa. Prospekt organowy 1695 (fig. 71), z emblematem paulinów, niezidentyfikowanym herbem i datą w zwieńczeniu. Stalle w. XVII/XVIII, z fragmentami późnogotyckimi w. XV/XVI w ściankach bocznych, o dekoracji maswerkowej w prawej (fig. 74) i z przedstawieniem bazyliuszka w lewej (fig. 73). Ławy barokowe w. XVIII, z przedpiersiami intarsjowanymi, z herbami Jastrzębiec i Ferber. Konfesjonały: 1—2. barokowe koniec w. XVII (fig. 72), trójdzielne, z malowidłami ilustrującymi cytaty z ewangelii, w zwieńczeniach przedstawienia Trójcy Św. i Adoracji Ducha Św.; 3. barokowy w. XVIII, z dekoracją marmoryzowaną. Kropielnica granitowa być może średniowieczna. Komoda i szafa zakrystyjna w. XVII/XVIII. Fotel barokowy 2. poł. w. XVII. Fere-
- 84 trony: 1. regencyjny ok. 1730 (fig. 84) w obramieniu z blachy mosiężnej trybowanej w kształcie wieńca, emblematem N. P. Marii podtrzymywanym przez dwa anioły, w nim współczesne obrazy mal. na blasze: Matka Boska Częstochowska oraz śś. Józef i Petronela; 2. rokokowy 2. poł. w. XVIII, z obrazem Dzieciątka Jezus; 3. z 1. poł. w. XIX, z obrazem Trójcy Św. Obrazy: 1. Matka Boska Niepokalanie Poczęta, dawna zasłona obrazu z ołtarza głównego,

barokowy w. XVII/XVIII; 2. Odnalezienie cudownego obrazu N. P. Marii, barokowy 1734; 3. Adoracja św. Pawła Pustelnika, barokowy w. XVIII; 4. Oplakiwanie, barokowy koniec w. XVIII, owalny. Krucyfiksy: 1. barokowy koniec w. XVII (w tęczy); 2. w tradycjach barokowych w. XVIII—XIX. Cztery płyty nagrobne w posadzce prezbiterium i kruchcie zach., marmurowe i kamienne, inskrypcyjne z kartuszami herbowymi, silnie zatarte z w. XVI—XVII, z nich jedna Samuela Konarskiego chorążego pomorskiego (zm. 1608). Rzeźba głowy jelenia z naturalnymi rogami w. XVII—XVIII, być może dawna meluzyna. Monstrancja barokowa 1722 (fig. 167), z posążkiem zakonnika podtrzymującego glorię i figurkami aniołów na ramionach. Tron srebrny na monstrancję, późnobarokowy po 1747, z cechą miejską Gdańska i imienną *Jana Gotfryda Schlaubitza* (czynnego do 1766), bogato trybowany. Kielich barokowy 2. poł. w. XVII, z nowszą czarą. Krzyże ołtarzowe: 1. barokowy koniec w. XVII (fig. 181), należący do tabernakulum ołtarza głównego, na cokole relikwiarzowym, hebanowy, z korpusem Chrystusa z kości słoniowej; 2—3. cynowe w. XVIII. Lichtarz na paschał barokowy koniec w. XVII (fig. 182). Czternaście lichtarzy cynowych 1818 i 1843. Dzwon 1744 (fig. 192), odlany przez *Jana Gotfryda Anthony'ego* w Gdańsku. 167 181 182 192

Kościół otoczony starym murem ceglany, tynkowanym, z wnękami zamkniętymi półkoliście od wewnątrz i daszkiem krytym dachówką. Na plebanii rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego z św. Marią Magdaleną, barokowa koniec w. XVII.

W dalszym otoczeniu oraz przy dworze z końca w. XIX, wzniesionym na miejscu drewnianego pałacu Konarskich z pocz. w. XVII, spalonego 1890, reszty na sypów w ziemnych o charakterze obronnym i przeciwpowodziowym.

TOPOLINEK

CHAŁUPA nr 24. Zbudowana 1. poł. w. XIX. Drewniana, konstrukcji zrębowej. Dwutraktowa, obejmująca część gospodarczą. Okna z okiennicami. Dach siodłowy kryty strzechą.

WAŁDOWO

DWÓR. Zbudowany ok. poł. w. XIX. Murowany z cegły, otynkowany. Parterowy z facjatą, podpiwniczony. Prostokątny, o dwutraktowym układzie wnętrza. Siedmioosiowy,

z nieznacznym ryzalitem pośrodku, zwieńczonym trójkątnym przyczółkiem. Podziały ścian pasami boniowań w tynku, facjaty pilastrami. Okna zamknięte odcinkowo, w części środkowej półkoliście. Dach siodłowy, kryty dachówką.

WĘTFIE

CHAŁUPY. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej, przeważnie dwutraktowe, z dachami siodłowymi krytymi strzechą. — Nr 2. Kalenicowa, pięciosiowa. — Nr 4. Usytuowana szczytowo, trójosiowa. — Nr 18. Kalenicowa, o konstrukcji mieszanej, zrębowej i sumikowej. Czterosiowa. — Nr 22. Analogiczna, trójosiowa. Okna w obramieniach listwowych z okiennicami. — Nr 23. Kalenicowa. Trójosiowa. Obok stare zabudowania gospodarcze.

WIĄG

CHAŁUPY. Zbudowane 1. poł. w. XIX. — Nr 56. Konstrukcji szkieletowej, otynkowana. Kalenicowa, dwutraktowa, z sienią pośrodku. Czterosiowa o nieregularnym układzie osi. Gzymsy koronujący profilowany. Dach naczółkowy kryty dachówką. — Nr 57. Drewniana, konstrukcji zrębowej, na podmurowaniu z kamienia polnego. Usytuowana szczytowo, obejmująca obmurowaną część gospodarczą. Część mieszkalna dwutraktowa, z wejściem przy dłuższym boku. Okna w obramieniach listwowych z okiennicami. Gzymsy koronujący profilowany. Dach siodłowy kryty strzechą.

ZAJĄCZKOWO WIELKIE

DOMY. W typie budownictwa holenderskiego na Żuławach. Drewniane, konstrukcji zrębowej na podmurowaniach kamiennych. Łączące dwutraktową część mieszkalną z częścią gospodarczą. Na rzutach wydłużonych prostokątów, z dachami siodłowymi. — Nr 8 (fig. 33). Zbudowany zapewne ok. 1800. Parterowy, z pięterkiem nad gankiem. Część gospodarcza obmurowana. Układ wewnątrz dwutraktowy, z sienią przy dłuższym boku. Od dziedzińca wysunięte pięterko, wsparte na pięciu słupach. W wejściu drzwi płycinowe. Słupy podcienia połączone balustradą z ozdobnie wyrzynanych desek. Okna w obramieniach listwowych. Na-

roża pobite deskami, imitującymi boniowanie. W zwieńczeniach szczytów nad domem i gankiem deski wycięte fałście. Dach nad częścią mieszkalną kryty dachówką, nad gospodarczą strzechą. — Nr 26. Zbudowany 2. poł. w. XVIII. Z piwnicą w wysokiej podmurówce kamienno-ceglanej. Sień przy dłuższym boku. Okna w ozdobnych obramieniach listwowych, z okiennicami. Dach kryty dachówką, nad szczytem chorągiewka z literami F K i datą 17(...). — Nr 37. Analogiczny, z wyburzoną częścią gospodarczą. — Nr 39. Analogiczny jak nr 26.

ZALESIE KRÓLEWSKIE

CHAŁUPY. Nr 17 i bez nru. Zbudowane ok. poł. w. XIX. Drewniane, konstrukcji zrębowej, na podmurówce. Usytuowane szczytowo. Dwutraktowe, czteroosiowe, z dachami siodłowymi krytymi strzechą.

LITERATURA PRZEDMIOTU. Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, Warszawa 1843 [Nowe, Sartowice, Swiecie]. — Bär M., *Westpreussen unter Friedrich dem Grossen*, Leipzig 1909. — Tenże, *Der Adel und der adlige Grundbesitz in Polnisch-Preussen zur Zeit der preussischen Besitzergreifung* (Mitteilungen der K. — Preussischen Archivverwaltung, 19, Leipzig 1911). — Biskup M., *Rozmieszczenie własności ziemskiej województwa chełmińskiego i malborskiego w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1957. — Tenże, *Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI w.*, Warszawa 1961. — Biskup M., Tomczak A., *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI wieku* (Roczniki TNT 58, 1953). — Brandstaeter F., *Die Weichsel*, Marienwerder 1855 [Nowe, Swiecie]. — Chmarzyński G., *Sztuka pomorska* (Słownik geograficzny Państwa Polskiego, Warszawa 1937). — Chrzanowski T., Kornecki M., *Nieznane rzeźby gotyckie kręgu pomorskiego* (Roczniki Historii Sztuki, 8, 1970) [Sartowice]. — Chyczewski J., *Prace konserwatorskie na terenie woj. pomorskiego 1937—8* (Zapiski TNT, XIV) [Jasiniec, Nowe, Swiecie]. — Clasen K. H., *Die mittelalterliche Kunst im Gebiete des Deutschordensstaates Preussen. Die Burgbauten*, Königsberg 1927 [Nowe, Nowy Jasiniec, Swiecie]. — Tenże, *Die mittelalterliche Bildhauerkunst im Deutschordensland Preussen*, Berlin 1939 [Nowe, Swiecie]. — Czaplowski P., *Seratorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich 1454—1772*, Toruń 1921. — Tenże, *Rewindykacja fary w Nowem* (Zapiski Towarzystwa Naukowego Poznańskiego, Poznań 1935). — Dehio G., Gall E., *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Deutschordensland Preussen*, München — Berlin 1952. — *Die Denkmälpflege in der Provinz Westpreussen. Berichte*, Danzig 1904—20. — *Diecezja Chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928. — Ebhardt B., *Der Wehrbau Europas im Mittelalter II*, Berlin 1959 [Swiecie]. — Fankidejski J., *Utraczone kościoły i kaplice*

w dzisiejszej diecezji chełmińskiej, Pelplin 1880. — Tenże, *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1880 [Topólno, Świecie]. — Frazik J. T., *Zagadnienia sklepień o przestach trójpodporowych w architekturze średnio-wiecznej* (Folia Historiae Artium IV, 1967) [Nowe]. — Frycz J., *Architektura zamków Pomorza Północnego* (Biuletyn Informacyjny PKZ 8, 1968) [Świecie]. — Frydrychowicz R., *Dzwony kościelne w diecezji chełmińskiej*, Toruń 1926. — Gall E., *Danzig und das Land an der Weichsel*, München 1953 [Nowe, Świecie]. — Gosieniecka A., *Malarstwo gdańskie XVI i XVII wieku. Katalog wystawy*, Gdańsk 1957 [Świecie]. — Harnoch A., *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen West- und Ostpreussen*, Neidenburg 1890 [Nowe, Serock, Świecie]. — Heise J., *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen. Pommerellen*, Danzig 1884—7. — *Historia Pomorza*, I, Poznań 1969. — Iwanoyko E., *Bartłomiej Strobel*, Poznań 1957 [Jeżewo]. — Kalinowska K., *Zamek w Świeciu*, mps dokumentacja PKZ Toruń 1966. — Kantak K., *Bernardyni w Polsce*, Lwów 1933 [Świecie]. — Kiedrowski L., *Cudowny obraz Matki Boskiej w Topólnie*, Toruń 1904. — Kieszkowski W., *Zachwatowicz J., Sprawozdanie z objazdu województwa pomorskiego* (Biuletyn HSK II, 1933) [Nowe, Świecie]. — *Die Kirchen des Dekanats Schwetz* (Katholisches Wochenblatt, Graudenz 1859). — Kościński K., *Kilka słów o Komorsku*, Grudziądz 1896. — Tenże, *Franciszkanie i bernardyni w Nowem nad Wisłą*, Poznań 1906. — Tenże, *Kościół i kaplice w Nowem*, Gdańsk 1896. — Kozanecki J., *Prace konserwatorskie, województwo bydgoskie* (Ochrona Zabytków VIII, 1955). — Kötz G., *Die Verlegung der Stadt Schwetz aus der Weichselniederung* (Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder, 46, 1908). — Krollmann C., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Ordenlandes Preussen in den Schadenbüchern 1411—19*, Berlin 1919. — Kujot, S., *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej?* (Roczniki TNT 9—12, 1902—3). — Librowski S., *Wizytacje diecezji włocławskiej* (Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 8, 10, 1964 i 1965). — Lietz K., *Nowe i okolice*, Nowe 1938. — Ludkiewicz Z., *Osady holenderskie na nizinie Sartowicko-Nowskiej*, Toruń 1934. — Lęga W., *Okolice Świecia*, Gdańsk 1960. — Maercker H., *Eine polnische Starostei und ein preussischer Landrathkreis. Geschichte des Schwetzer Kreises 1456—1873* (Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins XVII, 1886). — Makowski B., *Sztuka na Pomorzu*, Toruń 1932. — *Miasta Polskie w Tysiącleciu*, I, Warszawa 1965 [Nowe, Świecie]. — Mężyński K., *O Mennonitach w Polsce* (Rocznik Gdański XIX/XX 1960—61). — Milewski J., *Mykaj A., Nowe nad Wisłą 1266—1966*, Gdańsk 1966. — Mross H., *Parafia św. Mateusza w Nowem*, mps 1962, Urząd Par. w Nowem. — Nawrocki Z., *Zamek w Jasińcu Nowym* (Prace Komisji Sztuki II, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 1967). — Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po województwie pomorskim*, Lwów — Warszawa 1924. — Tenże, *Ilustrowany przewodnik po Chełmnie i Świeciu*, Lwów—Warszawa 1924. — Tenże, *Dwory polskie w województwie pomorskim* (Ziemia 1924). — *Ost- und Westpreussen (Handbuch der historischen Städte)*, Stuttgart 1966 [Nowe, Świecie]. — Pasierb J. S., *Problemy ideowe i formalne pomorskich i wielkopolskich przedstawień Koronacji Madonny w XVIII w.* (Studia Theologica Varsoviensia II 1963, [Jeżewo]. — Tenże, *Nieznane dzieło Bartłomieja Strobla. Obraz N. M. P. Łaskowej w Plochocinie i dzieje jego kultu* (Collectanea Theologica XXXVI, 1966, fasc. 1—4). — Przy mus iński L., *Rozwój szczytów w architekturze gotyckiej 1250—1450 na Ziemi Cheł-*

mińskiej i Pomorzu Gdańskim (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu 62, Historia Sztuki 4, 1966) [Nowe, Swiecie]. — Rejmanowski M., *Prace konserwatorskie, województwo bydgoskie* (Ochrona Zabytków XI, 1958). — Rozenkranz E., *Początki i ustrój miast Pomorza Gdańskiego do schyłku XIV stulecia*, Gdańsk 1962 [Nowe, Swiecie]. — Römer E., *Das Schloss Schwetz* (Zeitschrift für Bauwesen XVI, 1866). — Schmid B., *Denkmalpflege in Westpreussen 1804—1910*, Danzig 1910. — Tenże, *Bau- und Kunstdenkmäler der Ordenszeit in Preussen, Marienburg 1939*. — Tenże, *Die Burgen des deutschen Ritterordens in Preussen*, Berlin 1938/43 [Swiecie]. — Tenże, *Die Burgen des deutschen Ordens in Preussen* (Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1942 [Nowe, Nowy Jasiniec, Swiecie]. — Skrudlik M., *Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny w nauczanie Kościoła i sztuce*, Gostyń 1936 [Jeżewo]. — Sławska A., *Malarstwo Wielkopolskie 1520—1550. Katalog wystawy*, Poznań 1952 [Jeżewo]. — *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, I—XVI, Warszawa 1880—1902. — Steinbrecht C., *Preussen zur Zeit der Landmeister*, Berlin 1880. — Tenże, *Die Ordensburgen der Hochmeisterzeit in Preussen*, Berlin 1920 [Swiecie]. — Tomkiewicz W., *Aktualizm i aktualizacja w malarstwie polskim XVII wieku*, II (Biuletyn H. S. XIII, 1951, nr 2—3) [Jeżewo]. — Töppen M., *Zur Baugeschichte der Ordens- und Bischofsschlösser in Preussen* (Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 1882). — Tuulse A., *Die Burgen des Abendlandes*, Wien 1958 [Swiecie]. — Wegner R., *Ein pommersches Herzogtum und eine deutsche Komthurei. Kulturgeschichte des Schwetzer-Kreises*, I—II, Posen 1872. — Wermke E., *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen*, Königsberg 1933. — *Der Wiederaufbau der evangelischen Kirche in Neuenburg Westpreussen* (Denkmalpflege V 1903 nr 12). — *Województwo bydgoskie. Krajobraz, dzieje, kultura, gospodarka*, Poznań 1967. — *Województwo bydgoskie. Przewoźnik*, Warszawa 1967. — Zielonka B., *Zarys dziejów polskich badań archeologicznych na ziemiach województwa bydgoskiego* (Rocznik Muzeum w Toruniu I, z. 3, 1963). — Zoboiewicz B., *Gotycka architektura kościoła farnego p. w. św. Stanisława w Świeciu* (Komunikaty na Sesję naukową poświęconą dziełom sztuki Pomorza, Toruń 1966).

Planiki w tekście wykreślono na podstawie pomiarów w zbiorach: INSTYTUTU SZTUKI PAN (Nowe — kościół par., Nowy Jasiniec — zameczek, Swiecie — kościół i klasztor pobernardynski), PRACOWNI KONSERWACJI ZABYTKÓW (Nowe — plan miasta, Swiecie — zamek), ZAKŁADU ARCHITEKTURY POLSKIEJ POLITECHNIKI WARSZAWSKIEJ (Nowe — krypta kościoła po-franciszkańskiego, Swiecie — kościół starofarny).

Inwentaryzację pow. świeckiego przeprowadzono w r. 1966, objazd i prace redakcyjne w latach 1967—8.

INDEKS OSÓB

(Nie obejmuje ikonografii religijnej. Nazwiska artystów i rzeźmieślników oznaczono kursywą)

- v. *Altenburg* wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego 51
Anthony Jan Gotfryd ludwisarz gdański 59
Baecker architekt berliński 18
Bakowsy 39
Behnke Franciszek budowniczy 15
Benningk Jerzy ludwisarz gdański 37
Bloek Józef ludwisarz 39
van den Blocke Willem rzeźbiarz gdański VII, 34
Böhme Franciszek budowniczy 15
v. *Bruningsheim Konrad* komtur Zakonu Krzyżackiego 51
Czapscy 39
Czapski Aleksander podkomorzy malborski 34
Dabsy 32
Dibbrener majster ciesielski 19
Dietrich Jan Karol złotnik gdański zob. *ICDCW*
Dietrich Wawrzyniec złotnik gdański VII, 9
Debrau Jan 14
Dürer Albrecht, malarz, grafik V
Fryderyk II król pruski 23
Gerward bp kujawsko-pomorski 29
Gniewosz Mikołaj Wojciech bp kujawski 9
z *Gruczna Michał* wikary katedry fromborskiej 5
Grzycińska Marianna 38
Grzyciński Szymon 38
GS cecha imienna złotnika toruńskiego (być może *Gotfryda Schmida* lub *Gotfryda Schuberta*) 13
Haase Jan Jakub złotnik gdański 57
Han Herman malarz VI, 7
Heintze ludwisarz 39
Heise Johann historyk sztuki II
HI lub *HT* cecha imienna złotnika gdańskiego 34
HT lub *HI* cecha imienna złotnika gdańskiego 34
ICDCW cecha imienna złotników gdańskich (być może *Jana Karola Dietricha* i *Christiana Warmbiera*) 2
Jasiński Franciszek 35
Jeziński Gabriel malarz 7
Kalicki Józef proboszcz parafii Świecie 50
Kapel Jerzy burmistrz świecki 46, 50
Kazimierz Jagiellończyk król polski 18, 30
Kehler Jakub mistrz ciesielski 14
Kerber Stanisław 15
Konarscy 59
Konarska z Konopackich Helena chorążyna pomorska 56
Konarski Adam proboszcz fromborski, kanonik płocki, sekretarz królewski 56
Konarski Samuel chorąży pomorski 56, 59
Konitzer malarz-konserwator 46
Konojadzki Mikołaj sędzia ziemski tczewski, dworzani królewski 23
Konopacki Jerzy kasztelan chełmiński 24, 25
Konopacki Jerzy starosta świecki 43
Konopacki Jerzy starosta świecki i wojewoda pomorski 45, 51
Konopacki Maciej wojewoda pomorski 45
z *Konopackich Konarska Helena* zob. *Konarska*
Kościelec 30
Kościelecki Jan wojewoda inowrocławski 30
Krzyżanowski Lech historyk sztuki VII
Letyński Jan złotnik toruński VII, 23, 37, 46
Lewicki Stefan malarz pelpliński 7
Link malarz zakonny, bernardyn 59
LL cecha imienna złotnika toruńskiego 5
Luchterhand architekt ze Świecia 17

- Lützenberger Krzysztof* złotnik toruński VII, 35
- Łoś Józef Aleksander opat klasztoru cystersów w Pelplinie VI, 13
- Meyer Jan* ludwisarz gdański 18
MG cecha imienna złotnika toruńskiego 17
- Mikołaj* ludwisarz 7
- Mistrz Pięknych Madonn VI*
- Mortęska Magdalena* księni benedyktynek chełmińskich 4
- Möller Antoni* malarz gdański VI, 46
- Mszczuj II* książę pomorski 18, 24
- z Nowego Piotr 29
- Olescy 33
- Olesia z Konopackich Zofia kasztelanowa chełmińska VII, 33/34
- Oleski Jan podkomorzy pomorski i koronny 32, 34
- Oleski Jerzy kasztelan chełmiński VII, 33/34
- Oleski Zygmunt Samuel 34
- Opaliński Kazimierz Jan bp chełmiński 34
- Paschalis* malarz, zakonnik bernardyński V, 49
- Pawłowski Krzysztof 34
- Pawłowski Michał proboszcz parafii Komorsk Wielki 8
- Piotrowicz Jan* stolarz 35
- Podlaszewski Wojciech* malarz toruński 7
- Potoccy 39
- Prądzyński Józef 40
- PT cecha imienna złotnika gdańskiego 4
- Rezmerowa 22
- Robakowski Andrzej Ksawery proboszcz parafii Komorsk Wielki, kanonik kruszwicki, dziekan nowski 9, 13
- Rohde II Piotr* złotnik gdański VII, 37
- Rosner stolarz 22
- Rozrażewski Hieronim bp kujawsko-pomorski 32, 34
- Sadeler J.* grafik 46
- Sägert* budowniczy 31
- Scheidler Jerzy 10/11
- Schlaubit* Jan *Gotfryd* złotnik gdański VII, VIII, 4, 59
- Schlawonowski Grzegorz 40
- Schmidt Gotfryd* złotnik toruński zob. GS
- Schubert Gotfryd* złotnik toruński zob. GS
- de Schwanenfeld Ernest Sartorius 39
- Schwartz Krzysztof* malarz 46
- Sil Piotr 7
- Skrobiwiórek Jan 22
- Strobel Bartłomiej* malarz VI, 34, 38
- Szczukowie 39
- Szołginia Lesław* malarz 34, 38, 50, 51, 57
- Święca Piotr zarządca Pomorza Gdańskiego 18
- Święcowie 18
- Świętopełk II książę pomorski 18, 38, 39, 42
- Tucholka Jan starosta jasieniecki 40, 41
- Tucholkowie 30
- Tusemer Henryk wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego 18
- Wacław II król czeski i polski 18
- Walewski Adam podkomorzy sochaczewski i starosta osiecki 30
- Warmbier Chrystian* złotnik gdański zob. ICDCW
- Weintraub Jakob* złotnik toruński VII, 7
- Wiechert Kornel 15
- Wierzbowsy 39
- Wreden H.* ludwisarz toruński 55

ILUSTRACJE

Fotografie wykonali:

T. CHRZANOWSKI (fig. 3, 6, 8, 11, 13, 17, 19, 23, 25, 29, 30, 34, 37, 41, 43—4, 49—56, 58, 62—3, 65, 67, 69, 73—4, 76—7, 79, 83, 85—7, 90, 93, 97, 100—1, 108, 110—2, 114, 117—22, 124, 131, 134, 137—9, 141, 144—58, 164, 166—7, 170, 172—9, 181, 184, 186—90, 195—7, 199—201, 203), K. JABŁOŃSKI (fig. 7, 18, 26), M. KORNECKI (fig. 2, 5, 9, 10, 12, 14—6, 20—2, 24, 27—8, 31—3, 35—6, 38—40, 45—8, 57, 59—61, 64, 66, 68, 70—2, 75, 78, 80—2, 84, 88—9, 91, 94—6, 99, 102—3, 106, 109, 113, 115—6, 123, 125—7, 130, 133, 135—6, 140, 142—3, 159—63, 165, 168—9, 171, 180, 182—3, 185, 191—4, 198, 202), H. PODDEBSKI (fig. 1), A. PODLEWSKI (fig. 104), L. SZANDOMIRSKI (fig. 132), L. SZOLGINIA (fig. 105, 107), ARCHIWALNE (fig. 4, 42, 92, 98, 128—9).

Fig. 1. Nowe, widok ogólny miasta od pn. (s. 18).

Fig. 2. Nowe, kościół par. Wieża ok. poł. w. XIV (s. 21).

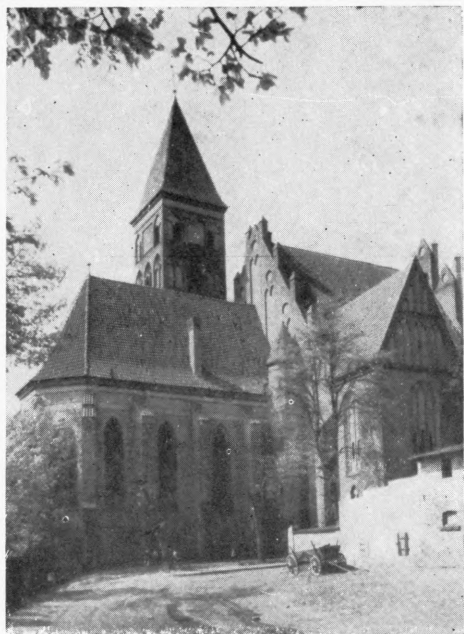

Fig. 3. Nowe, kościół pofranciszkański I. poł. w. XIV i 1902-3. Widok od pn. (s. 24).

Fig. 4. Nowe, kościół pofranciszkański. Wnętrze krypty 1311 (?) (s. 25).

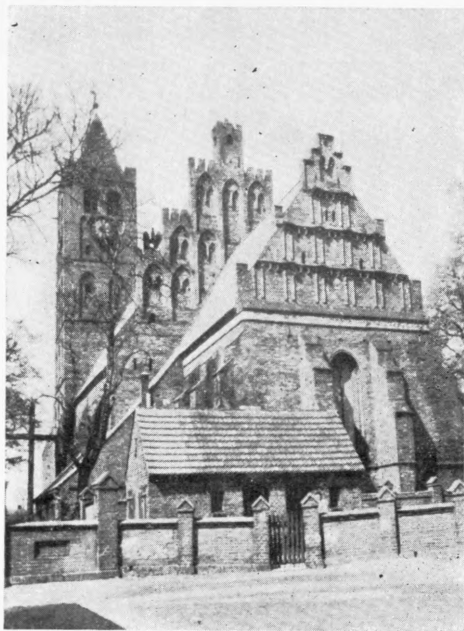

Fig. 5. Nowe, kościół par. ok. poł. w. XIV, szczyty w. XV i 1910—12. Widok od wsch. (s. 13).

Fig. 6. Nowe, kościół par. ok. poł. w. XIV, w. XIV/XV i 1910—12. Wnętrze (s. 20).

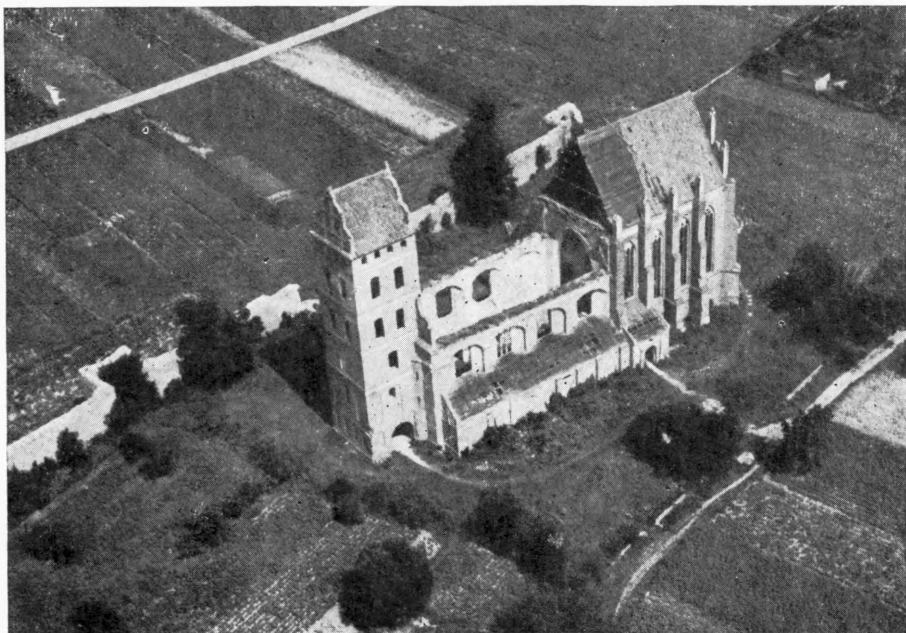

Fig. 7. Swiecie, ruina kościoła starofarnego koniec w. XIV, 2. poł. w. XVI i po 1656.
Widok z lotu ptaka (s. 43).

Fig. 8. Świecie, ruina kościoła starofarnego koniec w. XIV, 2. poł. w. XVI i po 1656. Widok od pn.-wsch. (s. 43).

Fig. 9. Świecie, ruina kościoła starofarnego koniec w. XIV, 2. poł. w. XVI i po 1656. Wnętrze (s. 43).

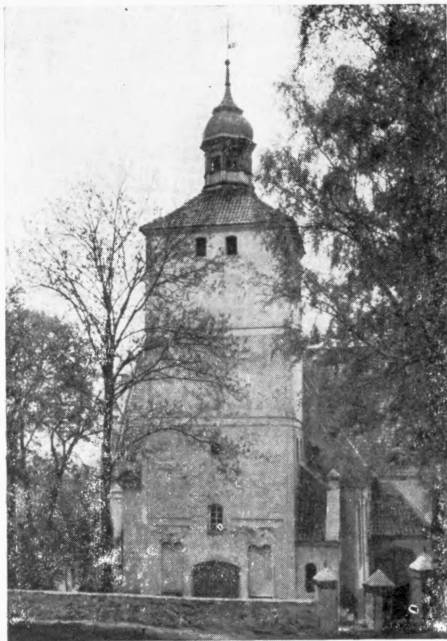

Fig. 10. Komórsk Wielki, kościół par. w. XIV/XV, 1787—92 i 1896. Widok od zach. (s. 8).

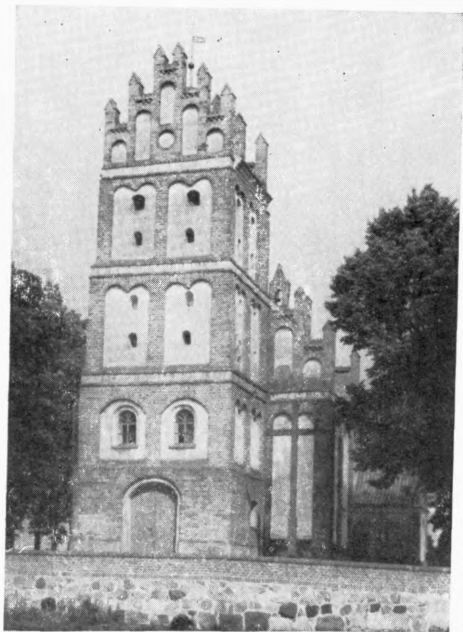

Fig. 11. Pieniążkowo, kościół par. 1590—3. Widok od zach. (s. 32).

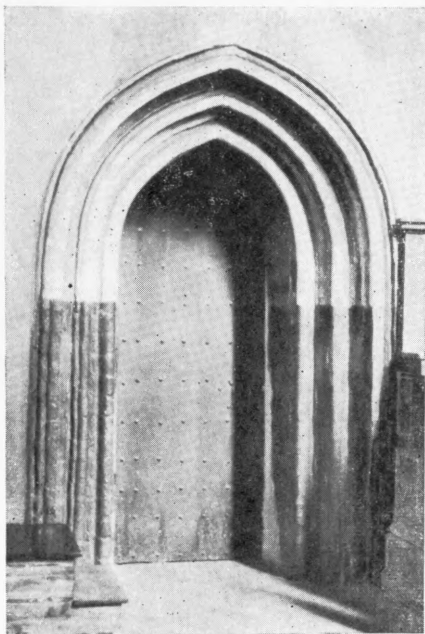

Fig. 12. Nowe, kościół par. Portal do dawnej zakrystii ok. poł. w. XIV (s. 21).

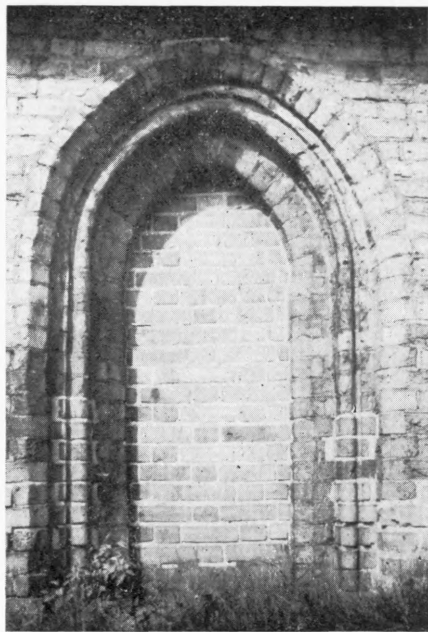

Fig. 13. Nowe, kaplica cmen.arna. Portal pd. ok. poł. w. XIV (s. 25).

Fig. 14. Nowe, kaplica cmentarna ok. poł. w. XIV i pocz. w. XIX.
Widok od nd.-zach. (s. 25).

Fig. 15. Swiecie, ruina kościoła starofarnego. Blendy na wsch.
ścianie prezbiterium koniec w. XIV i krucyfiks w. XIX (s. 44).

Fig. 16. Topólno, kościół par. 1681—3. Widok od pd.-zach. (s. 56).

Fig. 17. Topólno, kościół par. 1681—3. Wnętrze (s. 56).

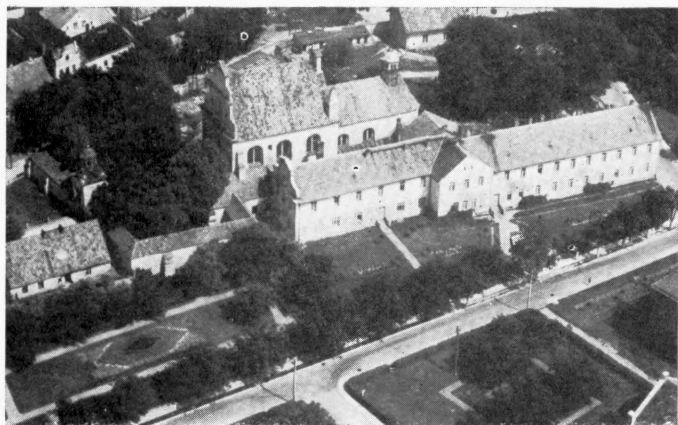

Fig. 18. Świecie, kościół i klasztor pobernardyński 1692—1720, dziedziniec odpustowy 1741. Widok z lotu ptaka (s. 46).

Fig. 19. Świecie, kościół i klasztor pobernardyński 1692—1720, krużganek i wieża bramna 1741. Widok od zach. (s. 46).

Fig. 20. Swiecie, dziedziniec odpustowy klasztoru pobornardynskiego 1741 (s. 50).

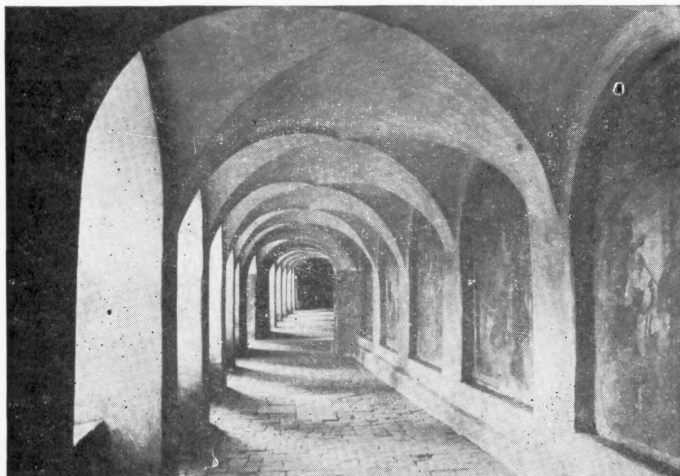

Fig. 21. Swiecie, krużganek dziedzińca odpustowego klasztoru pobornardynskiego 1741 (s. 50).

Fig. 22. Świecie, kościół pobernardyński
1692—1720. Fasada zach. (s. 47).

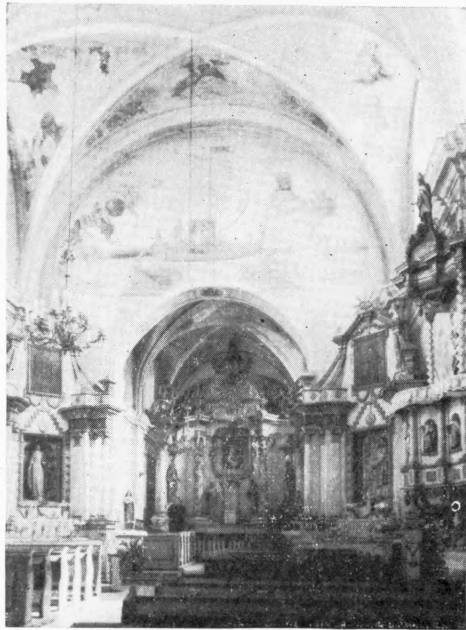

Fig. 23. Świecie, kościół pobernardyński
1692—1720. Wnętrze (s. 47).

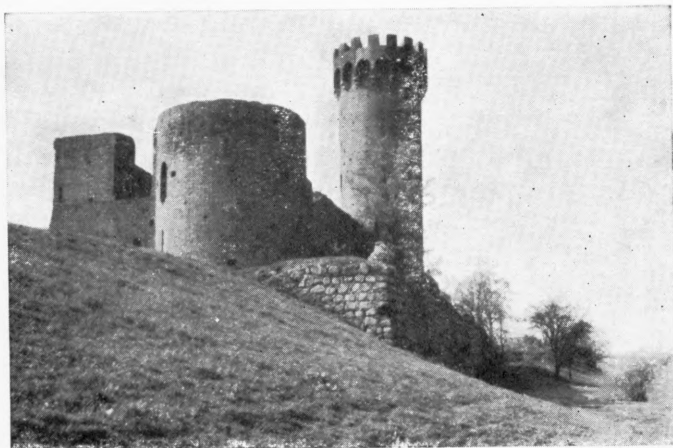

Fig. 24. Swiecie, ruiny zamku 2. ćw. w. XIV i 2. poł. w. XV.
Widok od pn.-wsch. (s. 51).

Fig. 25. Swiecie, ruiny zamku 2. ćw. w. XIV i 2. poł. w. XV.
Widok skrzydła pn. od dziedzińca (s. 53).

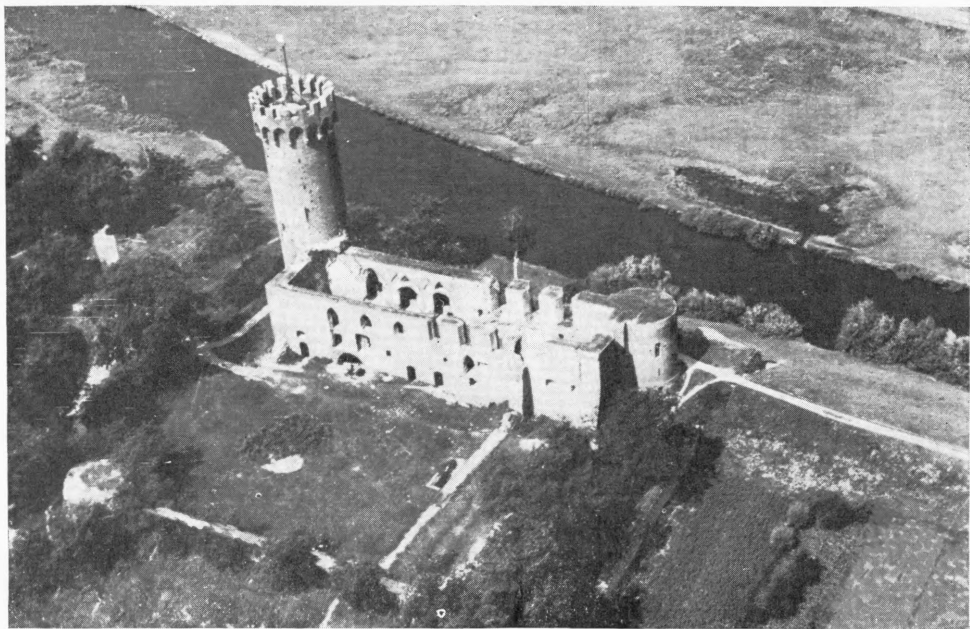

Fig. 26. Swiecie, ruiny zamku 2. ćw. w. XIV i 2. poł. w. XV. Widok z lotu ptaka (s. 51).

Fig. 27. Nowe, dawny zamek ok. poł. w. XIV i po 1787. Widok od pd.-wsch. (s. 26).

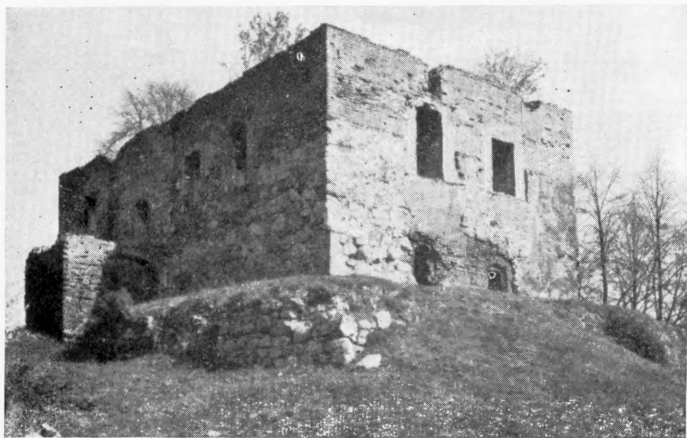

Fig. 28. Nowy Jasiniec, ruina zameczku po 1349, 1377-92 i 1449. Widok od pd.-zach. (s. 29).

Fig. 29. Nowe, fragment murów miejskich w zach. części miasta, po 1350 (s. 27).

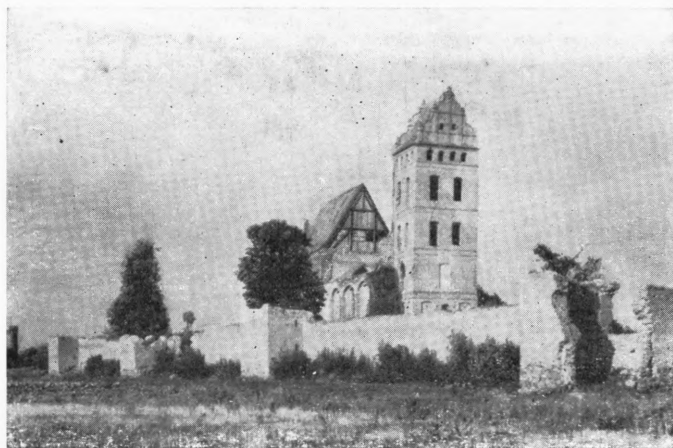

Fig. 30. Swiecie, mury miejskie w pn.-zach. narożu miasta przy kościele starofarnym, 1375–92 i po 1410 (s. 54).

Fig. 31. Chrystkowo, chalupa nr 21 w. XVIII (s. 3).

Fig. 32. Lubień Wielki, dom nr 7, ok. poł. w. XVIII (s. 13).

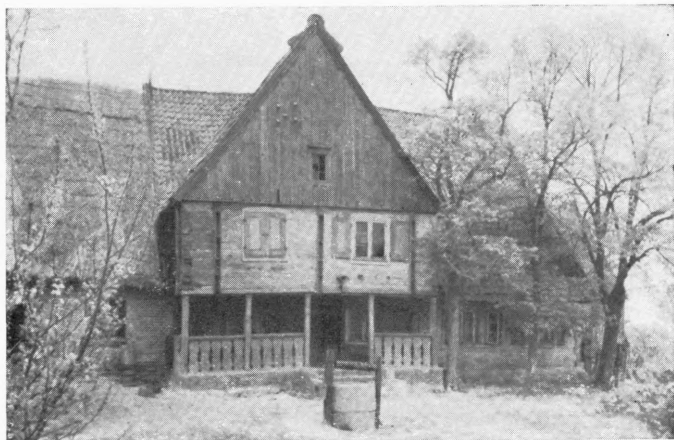

Fig. 33. Zajączkowo Wielkie, dom nr 8, ok. 1800 (s. 60).

Fig. 34. Mątawy, dom nr 17, 1837 bud. *F. Bohme* (s. 15).

Fig. 35. Maławy, dom nr 20, 1835 bud. *F. Behnke* (s. 15).

Fig. 36. Swiecie, dawny spichlerz ul. Wodna nr 29, pocz. w. XIX (s. 55).

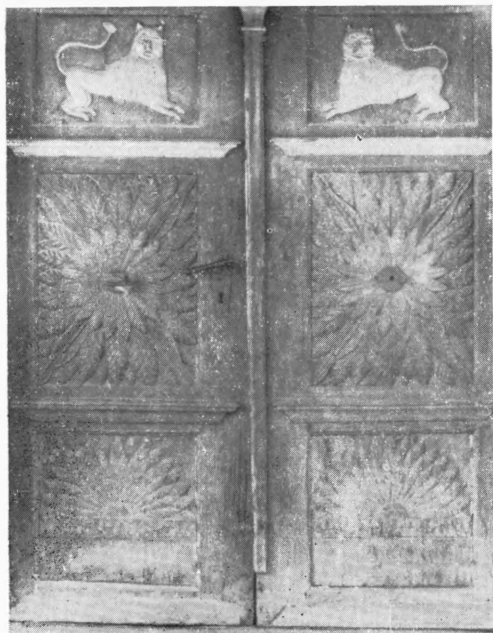

Fig. 37. Kosowo, dom nr 19, 1839. Drzwi (s. 11).

Fig. 38. Nowe, dom ul. Marchlewskiego nr 10, 1. poł. w. XIX. Drzwi (s. 28).

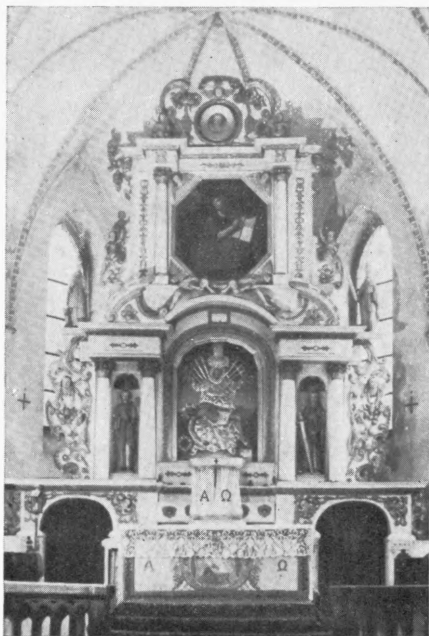

Fig. 39. Gruczno, kościół par. Ołtarz główny ok. poł. w. XVII (s. 5).

Fig. 40. Niewieścín, kościół par. Ołtarz boczny 3. ćw. w. XVII (s. 17).

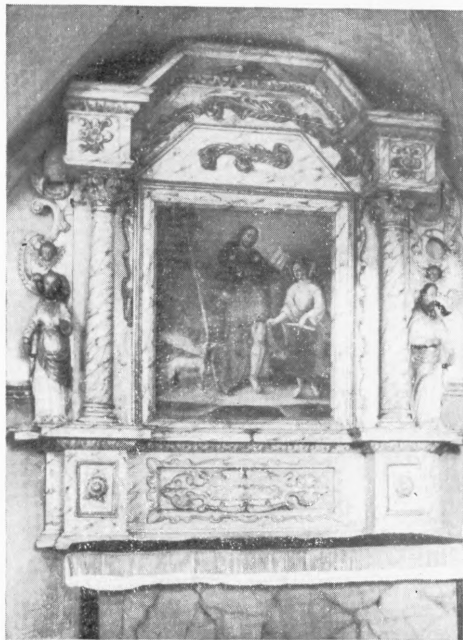

Fig. 41. Świecie, kościół pobernardyński.
Ołtarz w krużganku 3. ćw. w. XVII (s. 49).

Fig. 42. Niewieścín, kościół par. Ołtarz
główny ok. 1700 (s. 17).

Fig. 43. Topólno, kościół par. Ołtarz główny
po 1681 (s. 57).

Fig. 44. Jezewo, kościół par. Ołtarz główny
pocz. w. XVIII (s. 6).

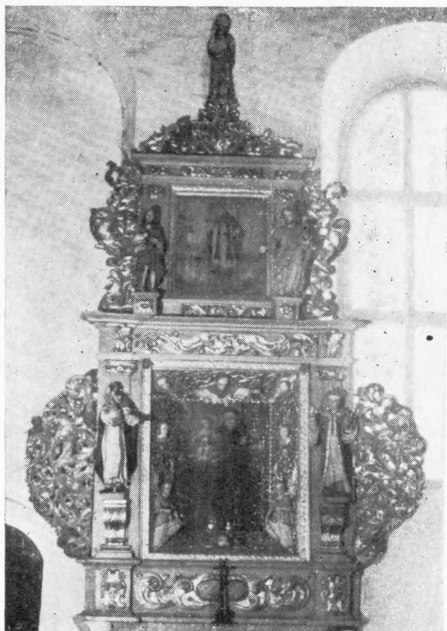

Fig. 45. Topólno, kościół par. Ołtarz boczny koniec w. XVII (s. 58).

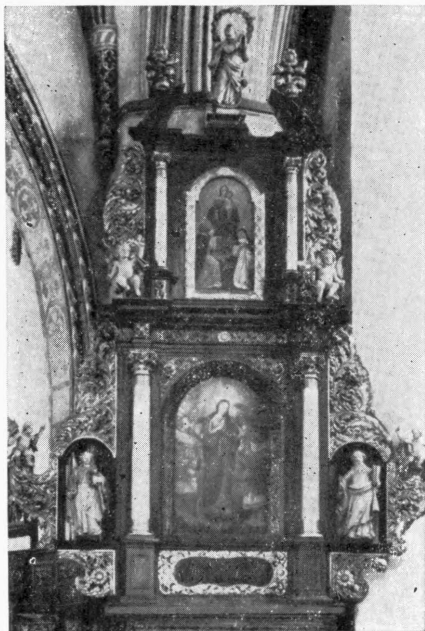

Fig. 46. Nowe, kościół par. Ołtarz boczny 1707 (s. 22).

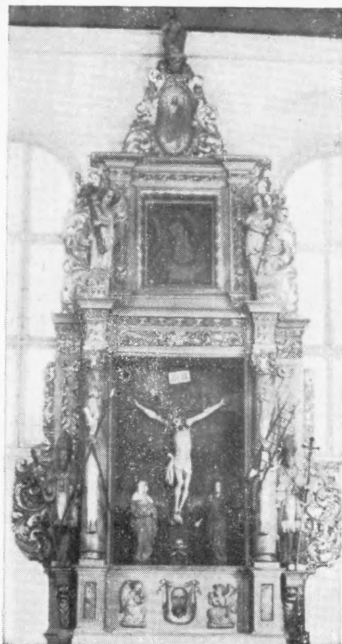

Fig. 47. Topólno, kościół par.
Ołtarz boczny koniec w. XVII
(s. 47).

Fig. 48. Nowe, kościół par. Ołtarz
boczny 1720 (s. 22).

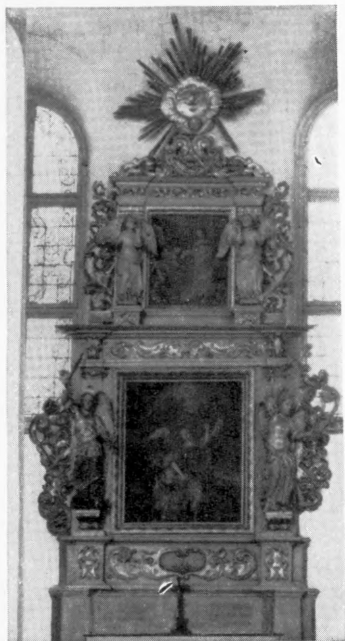

Fig. 49. Topólno, kościół par.
Ołtarz boczny koniec w. XVII
(s. 57).

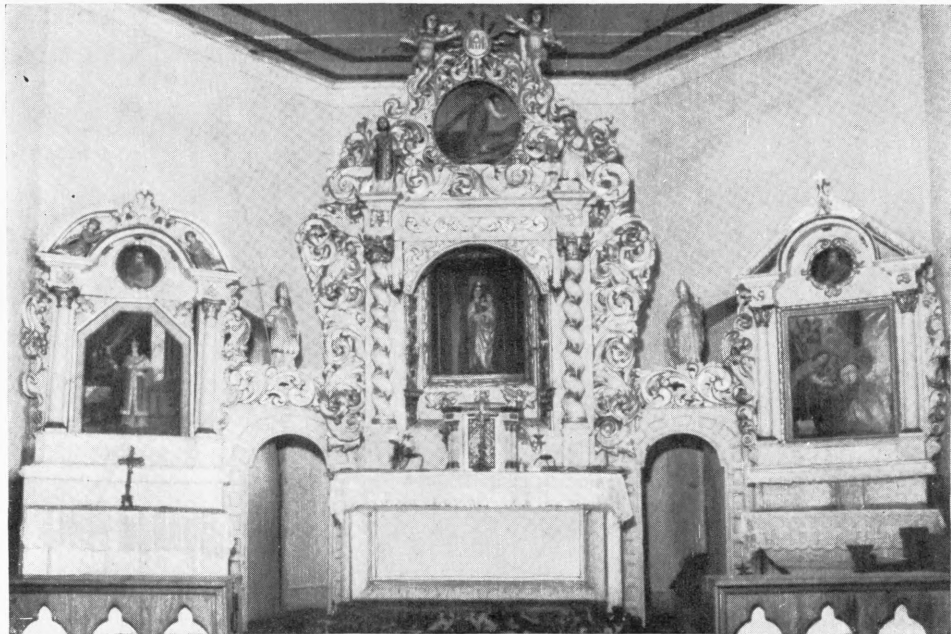

Fig. 50. Przysiersk, kościół par. Oltarz główny i dwa boczne 1. ćw. w. XVIII (s. 36).

Fig. 51. Świecie, kościół pobernardyński.
Ołtarz główny 1767 (s. 49).

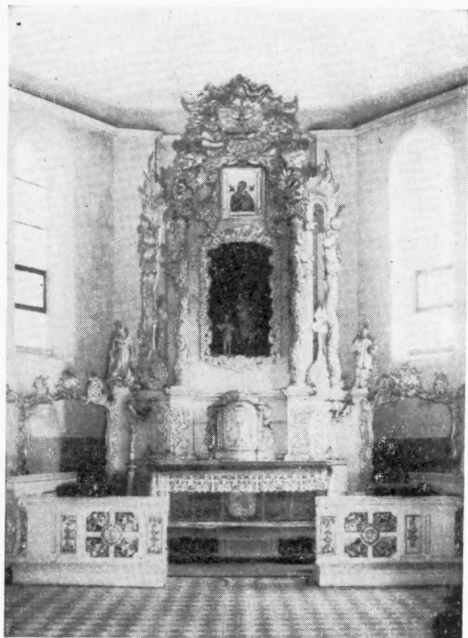

Fig. 52. Pieniążkowo, kościół par. Ołtarz
główny 4. ćw. w. XVIII (s. 33).

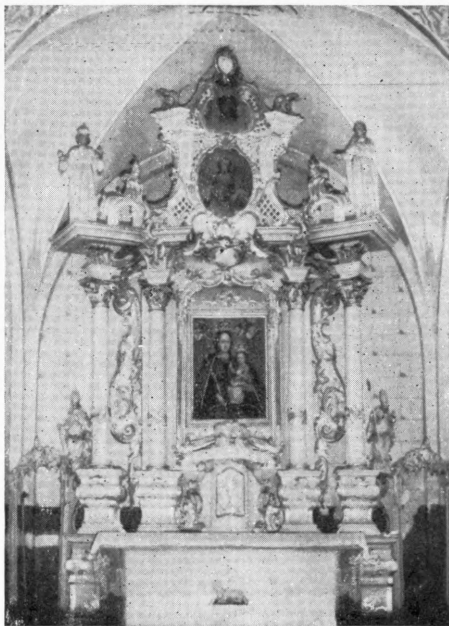

Fig. 53. Plochocin, kościół par. Ołtarz
główny 2. poł. w. XVIII (s. 34).

Fig. 54. Lipinki, kościół par. Ołtarz głów-
ny 2. poł. w. XVIII (s. 12).

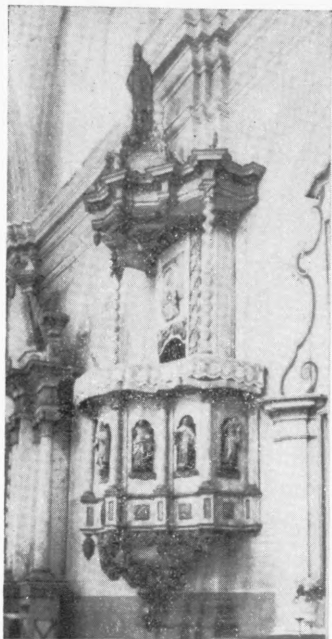

Fig. 55. Swiecie, kościół po-
bernardyński. Ambona w.
XVII/XVIII (s. 49).

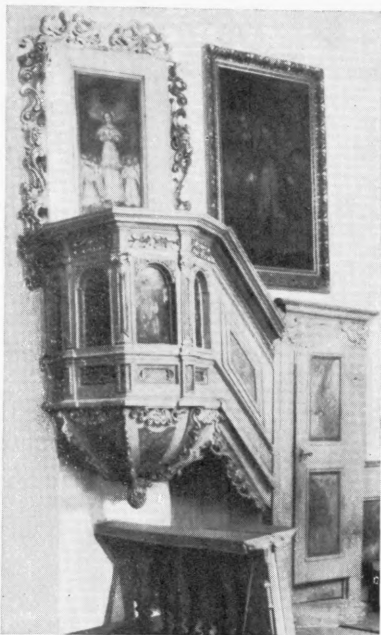

Fig. 56. Topólno, kościół par. Ambo-
na koniec w. XVII (s. 58).

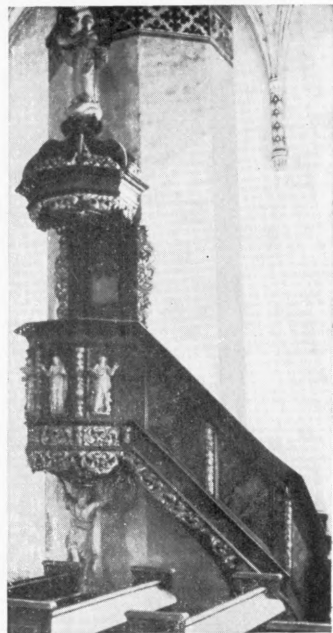

Fig. 57. Nowe, kościół par.
Ambona 1715 (s. 22).

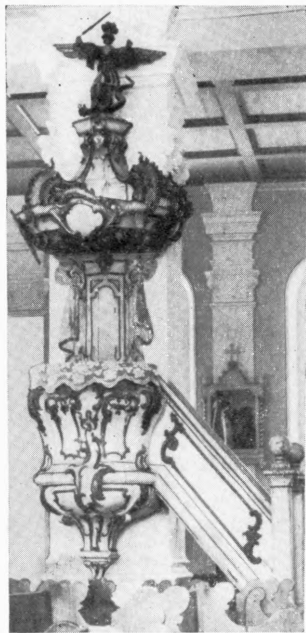

Fig. 58. Komorsk Wielki, kościół par. Ambona 4. ćw. w. XVIII (s. 9).

Fig. 59. Jeżewo, kościół par. Ambona pocz. w. XVIII (s. 7).

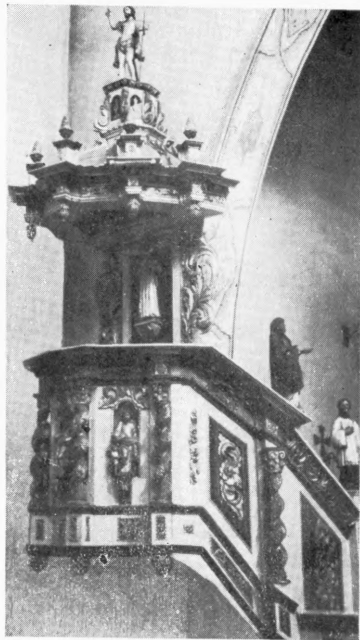

Fig. 60. Bzowo, kościół par. Ambona po 1768 (s. 2).

Fig. 61. Komorsk Wielki, kościół par. Krocielnica w. XIV—XV (s. 9).

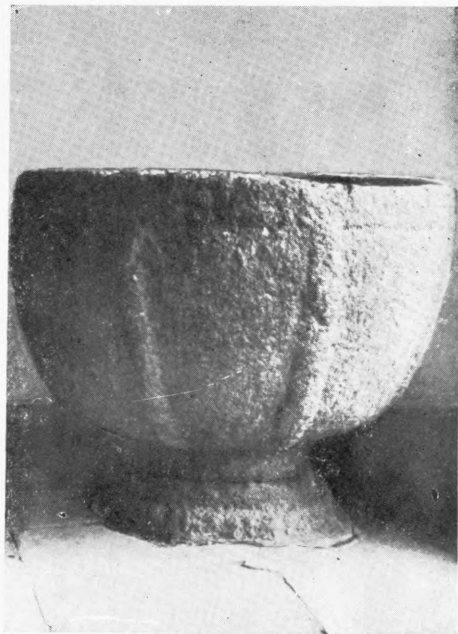

Fig. 62. Świecie, ruina kościoła starofarnego. Krocielnica w. XIV—XV (s. 45).

Fig. 63. Nowe, kościół par. Chrztelnica w.
XIV (?) (s. 23).

Fig. 64. Nowe, kościół par. Kropielnica w.
XIV (?) (s. 23).

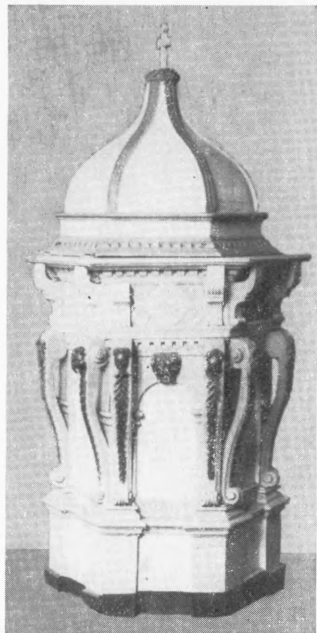

Fig. 65. Pruszcz, kościół par.
Chrzcielnica 1. poł. w. XVII
(s. 36).

Fig. 66. Pieniążkowo, kościół
par. Chrzcielnica ok. poł. w.
XVII (s. 33).

Fig. 67. Serock, kościół
par. Chrzcielnica koniec w.
XVIII (s. 40).

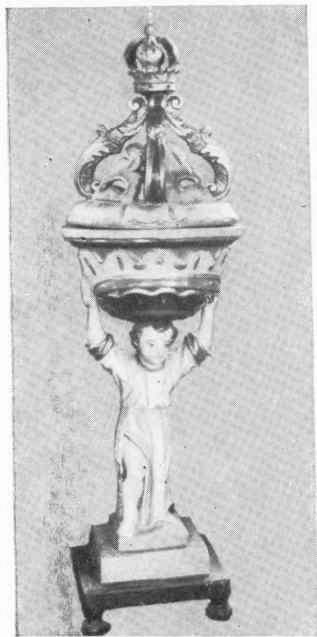

Fig. 68. Sartowice, kościół par.
Chrzcielnica 2. poł. w. XVIII
(s. 38).

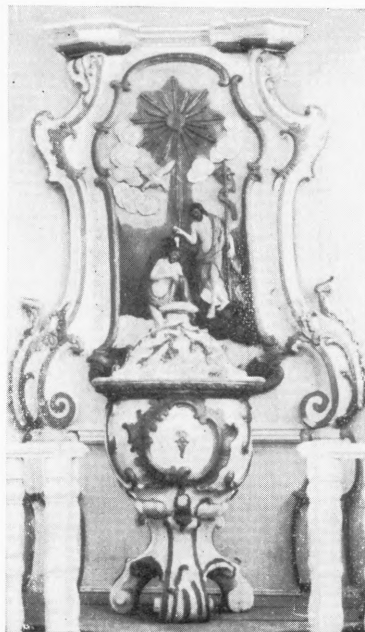

Fig. 69. Komorsk Wielki, kościół
par. Chrzcielnica 4. ćw. w. XVII
(s. 9).

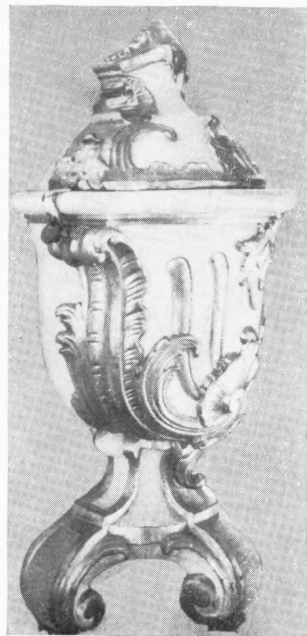

Fig. 70. Bzowo, kościół par.
Chrzcielnica po 1768 (s. 2).

Fig. 71. Topólno, kościół par. Prospekt organowy 1695 (s. 58).

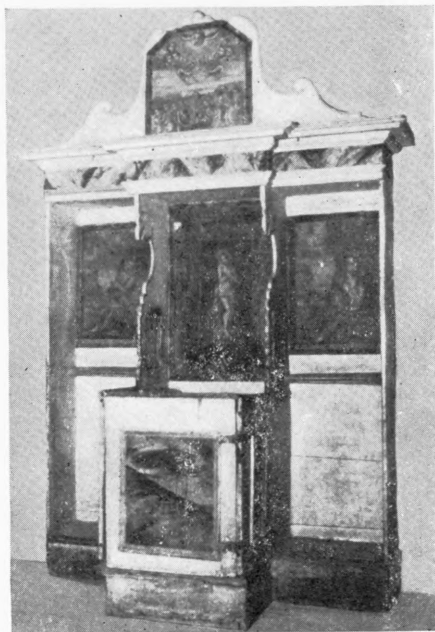

Fig. 72. Topólno, kościół par. Konfesjonał koniec w. XVII (s. 58).

Fig. 73. Topólno, kościół par.
Fragment stall w. XV/XVI
(s. 58).

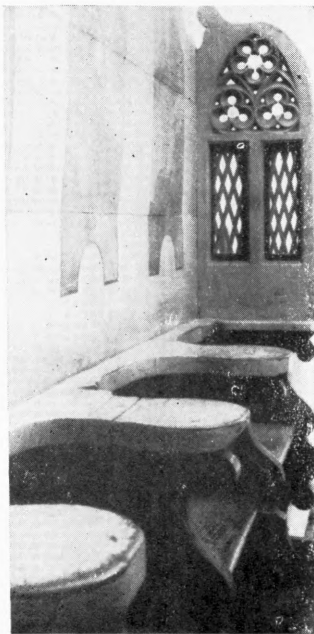

Fig. 74. Topólno. kościół par.
Stalle w. XVII/XVIII, przeźro-
cze boczne w. XV/XVI (s. 58).

Fig. 75. Gruczno, kościół par.
Fragment bramki ołtarza
głównego ok. poł. w. XVII
(s. 5).

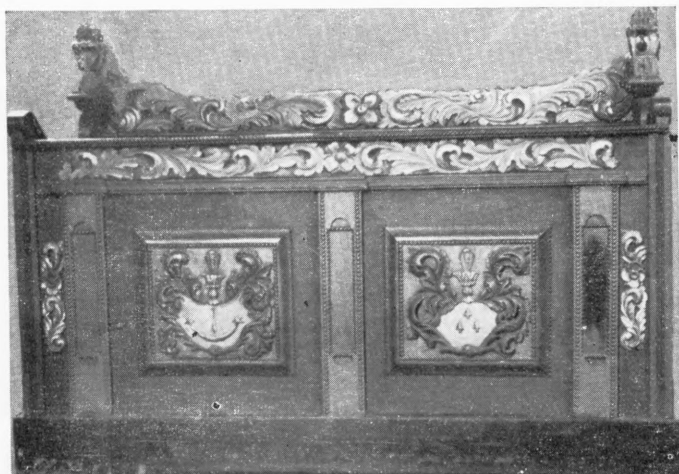

Fig. 76. Jeżewo, kościół par. Ława kolatorska pocz. w. XVIII (s. 7).

Fig. 77. Świecie, kościół pobernardyński. Komoda zakrystyjna ok. poł. w. XVIII (s. 50).

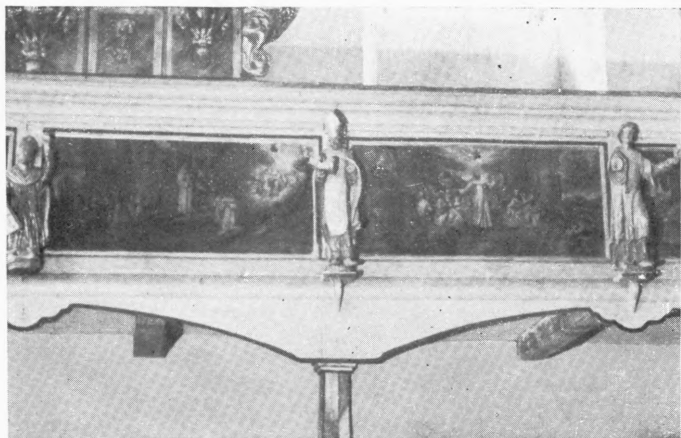

Fig. 78. Topólno, kościół par. Fragment parapetu chóru muzycznego koniec w. XVII (s. 58).

Fig. 79. Nowe, kościół par. Ławy 2. poł. w. XVIII (s. 23).

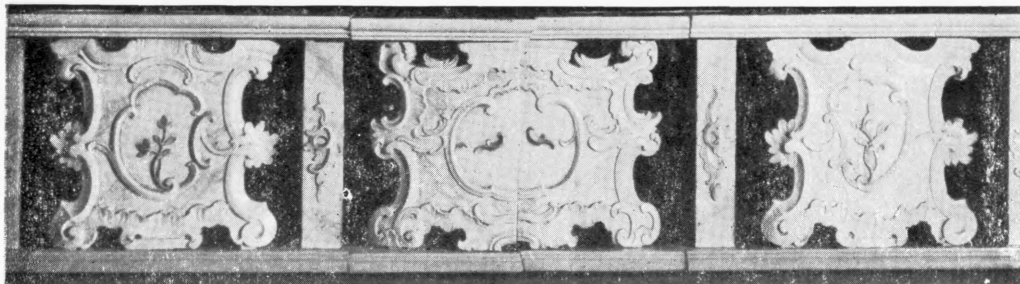

Fig. 80. Komorsk Wielki, kościół par. Balustrada przed oltarzem głównym 2. poł. w. XVIII (s. 9).

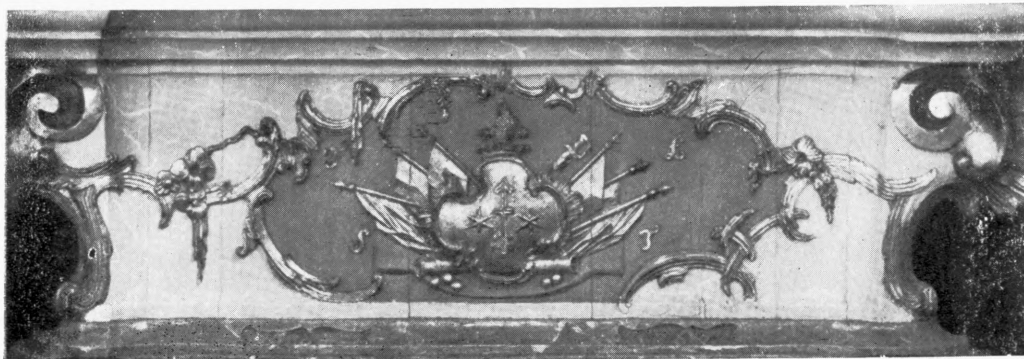

Fig. 81. Swiecie, kościół pobernardyński. Antependium oltarza głównego 1767 (s. 49).

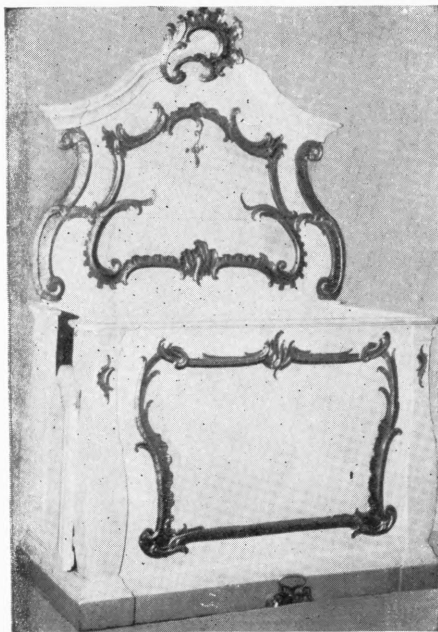

Fig. 82. Komorsk, kościół par. Ława kolatorska 4. ćw. w. XVIII (s. 9).

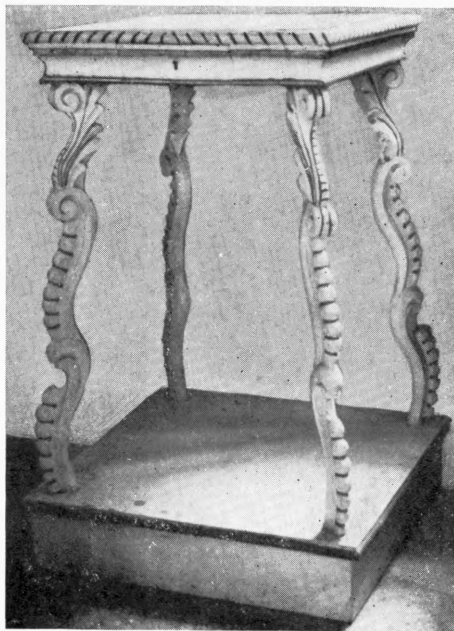

Fig. 83. Przysiersk, kościół par. Stolik-skarbona pocz. w. XIX (s. 37).

Fig. 84. Topólno, kościół par. Feretron
ok. 1730 (s. 58).

Fig. 85. Nowe, kościół par. Feretron 1694 (s. 23).

Fig. 86. Świecie, kościół par. Feretron
pocz. w. XVIII (s. 46).

Fig. 87. Jeżewo, kościół par. Feretron w.
XVIII (s. 7).

Fig. 88. Przysiersk, kościół par. Feretron
w. XVIII (s. 37).

Fig. 89. Przysiersk, kościół par. Feretron
1. poł. w. XIX (s. 37).

Fig. 90. Swiecie, kościół par. Feretron
2. poł. w. XVIII (s. 46).

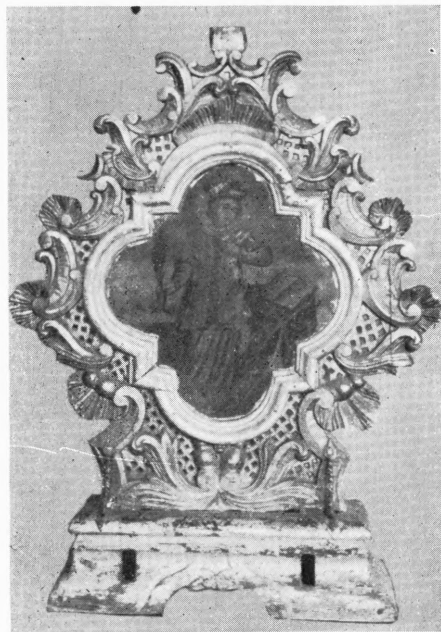

Fig. 91. Niewieścin, kościół par. Feretron
2. poł. w. XVIII (s. 17).

Fig. 92. Nowe, kościół par. Trójca Sw., polichromia w nawie pd. w. XIV/XV (s. 22).

Fig. 93. Nowe, kościół par. Biczowanie, polichromia w nawie pd. w. XIV/XV (s. 22).

Fig. 94. Nowe, kościół par. Naigrwanie oraz
śś. Helena i Walenty, polichromia na filarze
pd. 2. poł. w. XV (?) (s. 22).

Fig. 95. Nowe, kościół par. Trójca Sw.,
śś. Brygida (lub Klara) i Elżbieta, poli-
chromia na filarze pn. 2 poł. w. XV (?)
(s. 22).

Fig. 96. Nowe, kościół par. Św. Florian, polichromia na filarze pn. 2. poł. w. XV (?) (s. 22).

Fig. 97. Nowe, kościół par. Ukrzyżowany z Volto Santo, polichromia w prezbiterium w. XIV—XV (s. 22).

Fig. 98. Nowe, kaplica cmentarna. Witrażyk pocz. w. XVI (s. 26).

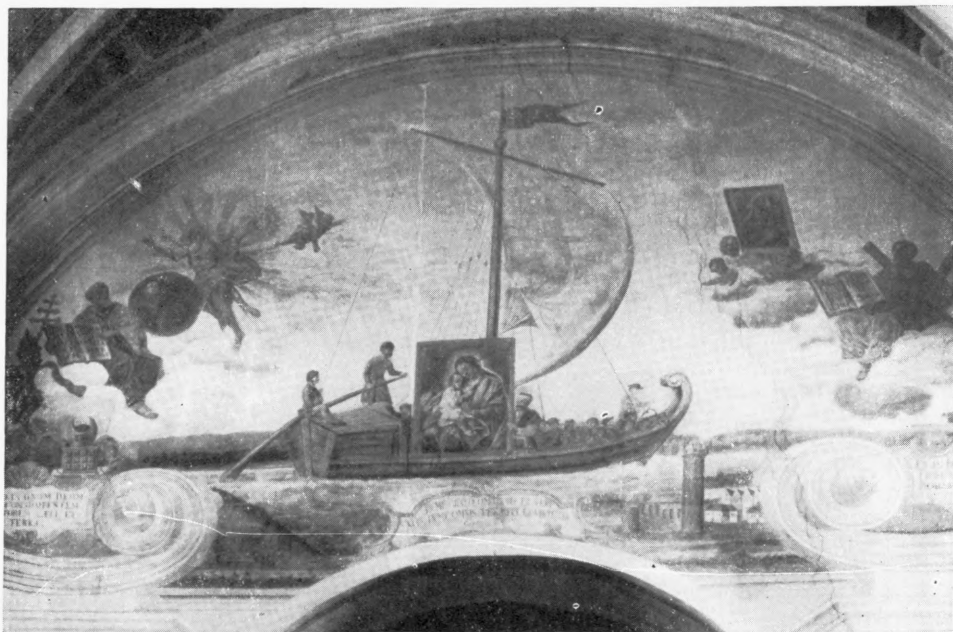

Fig. 99. Świecie, kościół pobernardyński. Przywiezienie cudownego obrazu do Świecia, fragment polichromii mal. brat *Paschalis* 1800 (s. 49).

Fig. 100. Świecie, kościół pobernardyński.
Fragment polichromii w zakrystii mal. brat
Paschalis 1800 (s. 49).

Fig. 101. Świecie, kościół pobernardyński.
Fragment polichromii w nawie mal. brat
Paschalis 1800 (s. 49).

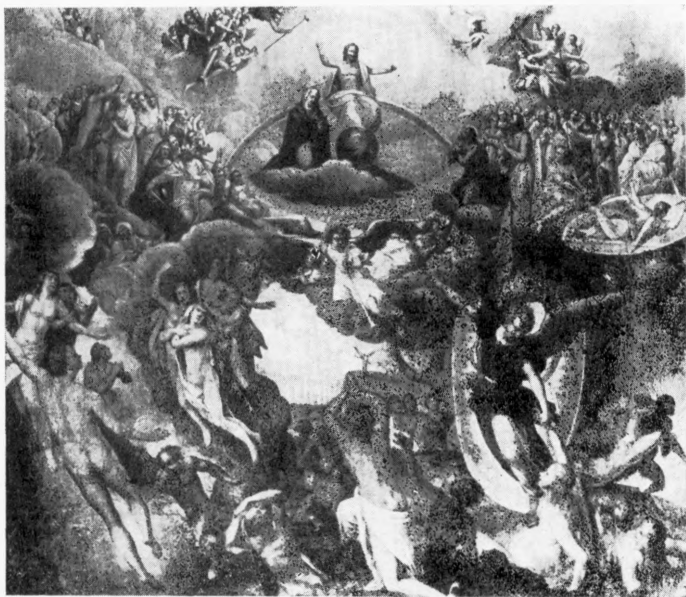

Fig. 102. Świecie, kościół par. Obraz Sądu Ostatecznego, warsztat
gdański, w. XVI/XVII (s. 46).

Fig. 103. Jeżewo, kościół par. Obraz Koronacji N. P. Marii, krąg
H. Hana ok. 1625—30 (s. 7).

Fig. 104. Rykowisko-Bładzim, kościół par. Obraz Koronacji N. P. Marii mł. B. Strobel ok. 1640 (s. 38).

Fig. 105. Lubień Wielki, kościół par. Obraz Komunii
św. Stanisława Kostki ok. poł. w. XVII (s. 13).

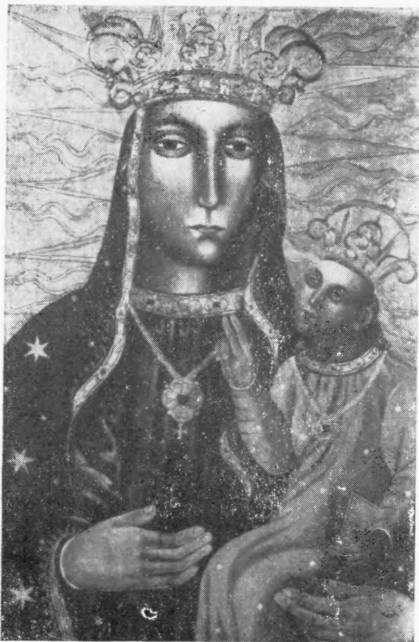

Fig. 106. Topólno, kościół par. Obraz
Matki Boskiej z Dzieciątkiem, wg tra-
dycji przed 1583 (s. 57).

Fig. 107. Płochocin, kościół par. Obraz Matki
Boskiej z Dzieciątkiem 164[.] mal.
B. Strobel (?) (s. 34).

Fig. 108. Nowe, kościół par. Obraz N. P. Marii Niepokalanie Poczętej 1707 (?)
(s. 22).

Fig. 109. Jeżewo, kościół par. Obraz N. P. Marii
2. poł. w. XVII (s. 6).

Fig. 110. Przysiersk, kościół par. Obraz Komunii św. Stanisława Kostki ok. poł. w. XVII (s. 36).

Fig. 111. Topólno, kościół par. Obraz św. Antoniego z Dzieciątkiem koniec w. XVII (s. 58).

Fig. 112. Świecie, kościół pobernardyński. Obraz św. Franciszka Serafickiego 1. poł. w. XVIII (s. 49).

Fig. 113. Gruczno, kościół par. Obraz św. Jana Ewangelisty ok. poł. w. XVII (s. 5).

Fig. 114. Gruczno, kościół par. Obraz Pietà w typie Matki Boskiej Chełmińskiej 2. poł. w. XVIII (s. 5).

Fig. 115. Komorsk Wielki, kościół par. Obraz św. Józefa z Dzieciątkiem 4. ćw. w. XVIII (s. 8).

Fig. 116. Sartowice, kościół par. Obraz N. P. Marii Niepokalanie Poczętej 1773 (s. 38).

Fig. 117. Gruczno, kościół par. Obraz Ecce Homo w. XVIII (s. 5).

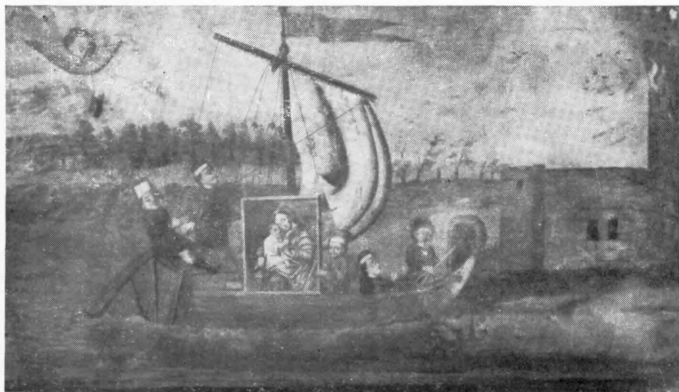

Fig. 118. Świecie, kościół par. Obraz przywiezienia cudownego obrazu do Świecia w. XVIII/XIX (s. 46).

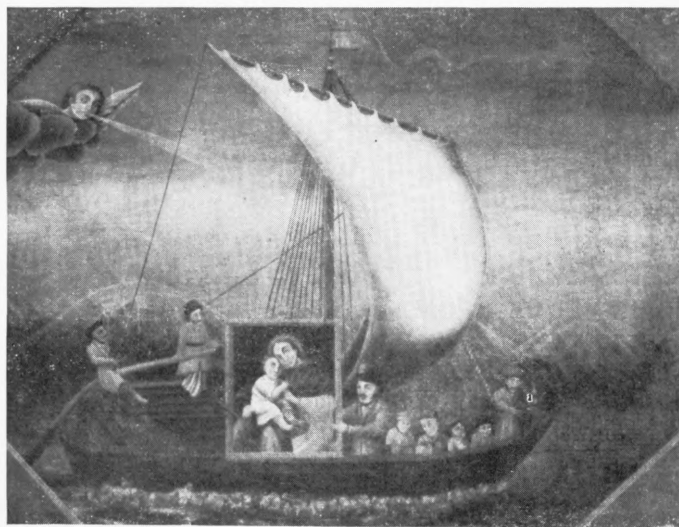

Fig. 119. Nowe, kaplica cmentarna. Obraz przywiezienia cudownego obrazu do Świecia w. XVIII/XIX (s. 26).

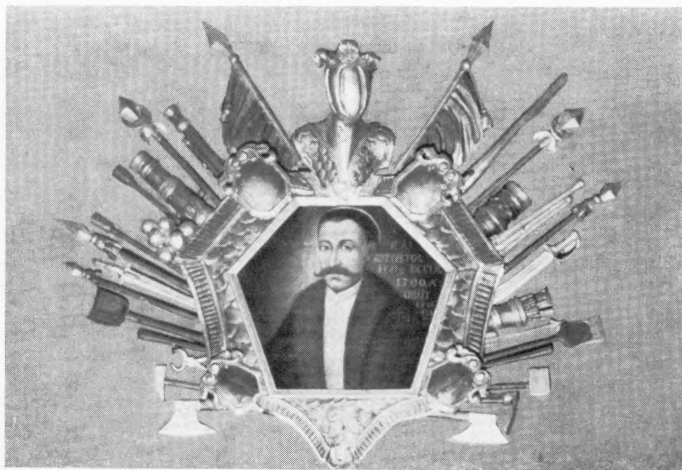

Fig. 122. Płochocin, kościół par. Epitafium Franciszka Jasińskiego (zm. 1731) (s. 35).

Fig. 122. Płochocin, kościół par. Epitafium Franciszka Jasińskiego Pawłowskiego (zm. 1677) (s. 34).

Fig. 124. Nowe, kościół par. Epitafium Mikolaj^o Konojadzkiego (zm. 1697) (s. 23).

Fig. 125. Pieniążkowo, kościół par. Epitafium Zygmunta Samuela Oleskiego (zm. 1677) (s. 34).

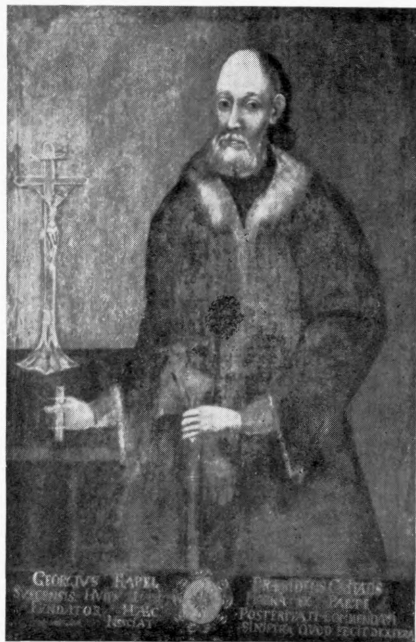

Fig. 126. Świecie, kościół pobernardyński. Portret Jerzego Kapela I. poł. w. XVII (s. 50).

Fig. 127. Nowe, kościół par. Rzeźba
św. Jana Ewangelisty w. XIV/XV
(s. 23).

Fig. 128. Nowe, kościół par.
Rzeźba Matki Boskiej Bolesnej
w. XIV/XV (s. 23).

Fig. 129. Swiecie, wieża bramna klasztoru pobernardyńskiego.
Rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem 1. poł. w. XV (s. 50).

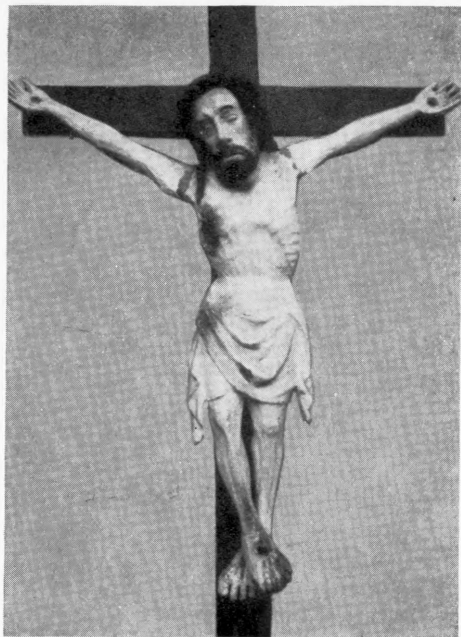

Fig. 130. Sartowice, kościół par. Krucyfiks
koniec w. XIV (s. 39).

Fig. 131. Nowe, kościół par. Rzeźba Pietà
1. poł. w. XV (s. 23).

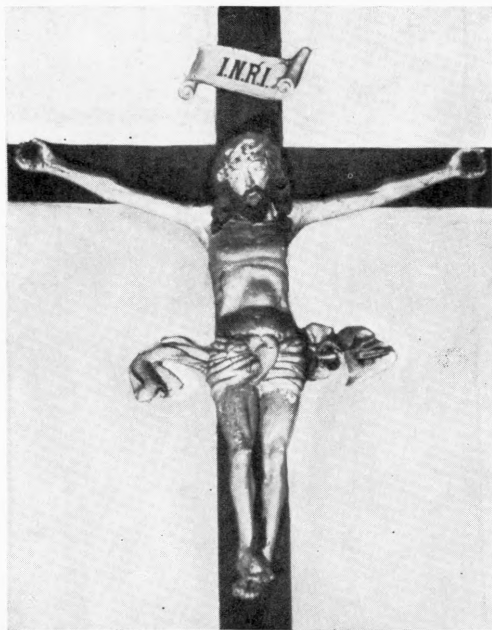

Fig. 132. Nowe, kościół par. Krucyfiks pocz.
w. XVI (s. 23).

Fig. 133. Nowe, kościół par. Rzeźba Pietà
pocz. w. XVI (s. 23).

Fig. 134. Nowe, kapliczka
na cmentarzu. Rzeźba św.
Jana Ewangelisty zapewne
w. XVII (s. 2).

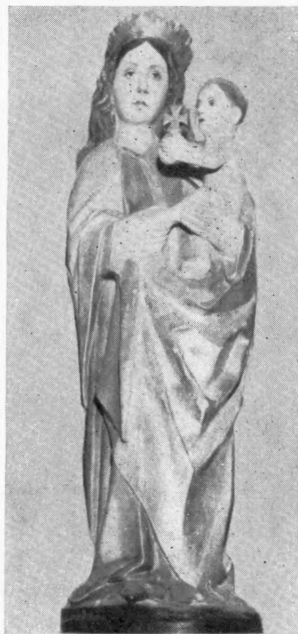

Fig. 135. Przysiersk, kościół par.
Rzeźba Matki
Boskiej z Dzieciątkiem l.
ćw. w. XVI (s. 36).

Fig. 136. Nowe, kościół par.
Płaskorzeźba Boga Ojca
w. XVI/XVII (s. 23).

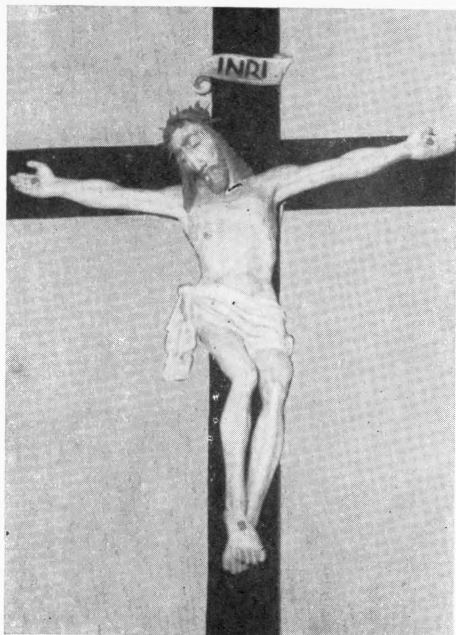

Fig. 137. Pieniążkowo, kościół par. Krucyfiks w. XVII (s. 3).

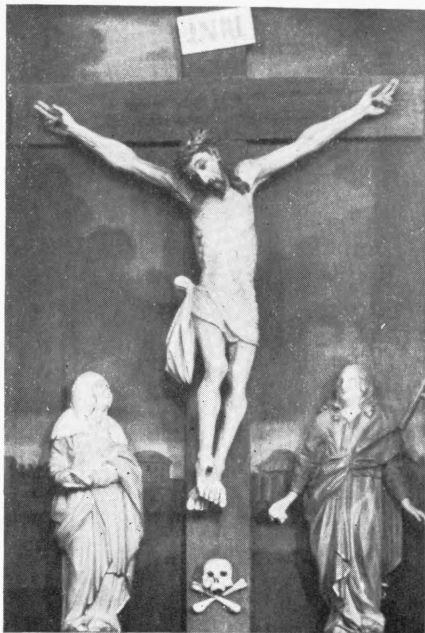

Fig. 138. Topólno, kościół par. Krucyfiks koniec w. XVII i rzeźby Matki Boskiej Bolesnej i św. Jana Ewangelisty w. XVIII (s. 57).

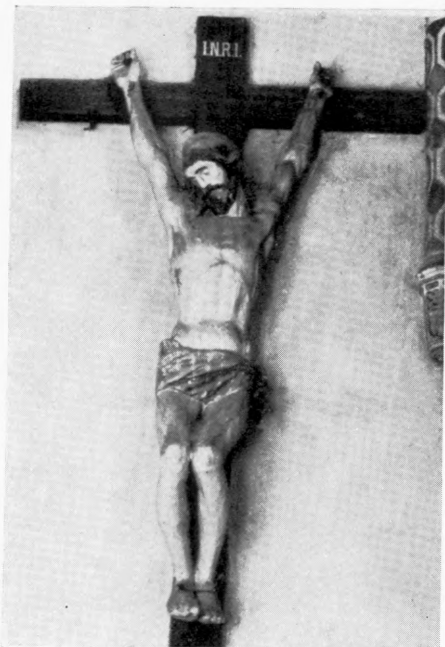

Fig. 139. Nowe, kościół par. Krucyfiks
1. poł. w. XVII (s. 23).

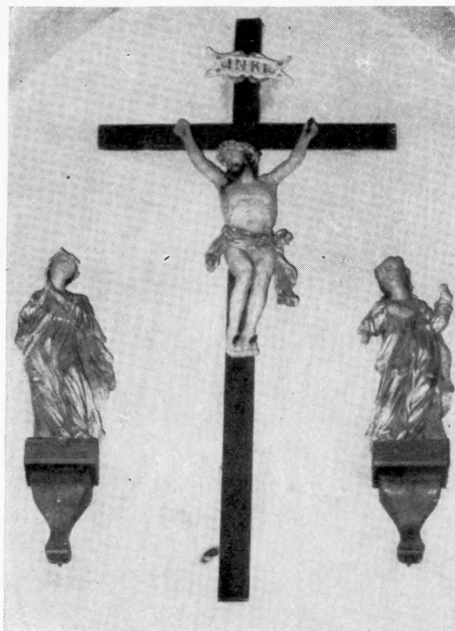

Fig. 140. Gruczno, kościół par. Rzeźbiona
grupa Ukrzyżowania w. XVII/XVIII (s. 5).

Fig. 141. Topólno, kościół par. Rzeźby śś. Pawła Pustelnika i nierozpoznanego, po 1681 (s. 57).

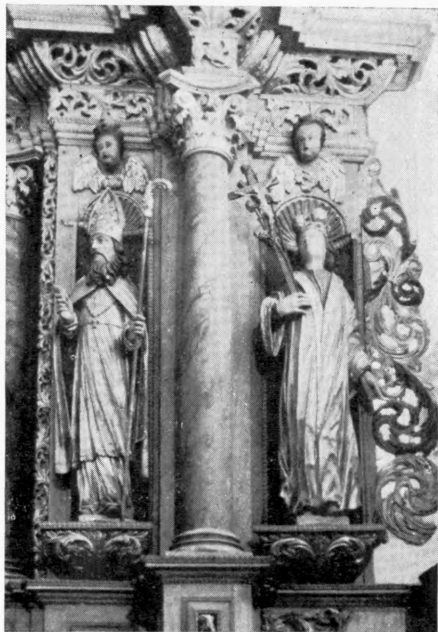

Fig. 142. Topólno, kościół par. Rzeźby śś. Augustyna i Kazimierza Królewicza, po 1681 (s. 57).

Fig. 143. Nowe, kościół par. Rzeźba św. Barbary w ołtarzu bocznym 1707 (s. 22).

Fig. 144. Nowe, kościół par. Rzeźba św. Bartłomieja w ołtarzu bocznym 1707 (s. 22).

Fig. 145. Topólno, kościół par.
Rzeźba św. Wojciecha koniec
w. XVII (s. 57).

Fig. 146. Topólno, kościół
par. Rzeźba św. Archanio-
ła koniec w. XVII (s. 57).

Fig. 147. Topólno, kościół par.
Rzeźba św. zakonnika pauliń-
skiego koniec w. XVII (s. 57).

Fig. 148. Świecie, kościół po-
bernardyński. Rzeźba
Sybilli (?) 1767 (s. 49).

Fig. 149. Lipinki, kościół par.
Rzeźba św. Pawła 2. poł. w.
XVIII (s. 12).

Fig. 150. Świecie, kościół po-
bernardyński. Rzeźba Aarona
1767 (s. 43).

Fig. 151. Niewieścín, kościół par. Rzeźba św. Jana Nepomucena 1. poł. w. XVIII (s. 17).

Fig. 152. Pieniążkowo, kościół par. Rzeźba św. Ignacego Loyoli 4. ćw. w. XVIII (s. 33).

Fig. 153. Niewieścín, kościół par. Rzeźba św. Grzegorza 1. poł. w. XVIII (s. 17).

Fig. 154. Komorsk Wielki,
kościół par. Krucyfiks w.
XVIII (s. 9).

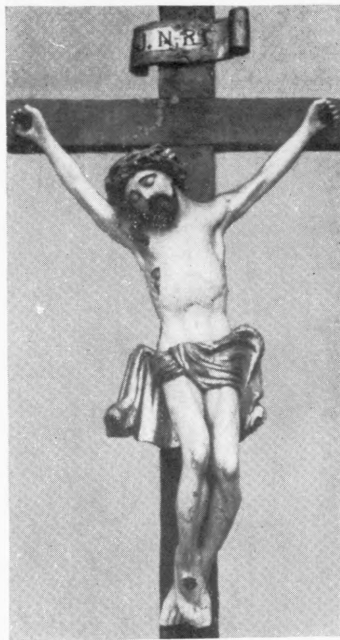

Fig. 155. Jezewo, kościół par.
Krucyfiks w. XVIII (s. 7).

Fig. 156. Jezewo, kościół
par. Rzeźba św. Cecylii
koniec w. XVIII (s. 7).

Fig. 157. Serock, stary kościół. Rzeźba Chrystusa Frasobliwego 1. poł. w. XIX (s. 41).

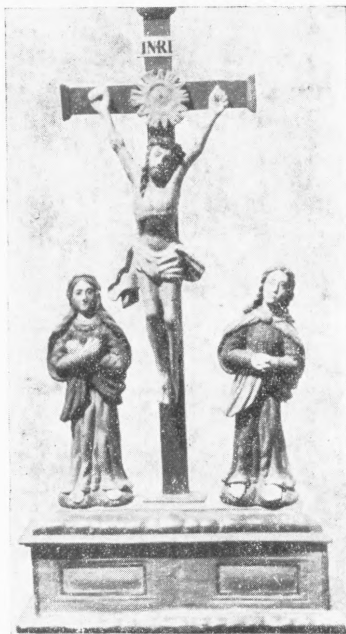

Fig. 158. Przysiersk, kościół par. Pasyjka 1. poł. w. XIX (s. 37).

Fig. 159. Serock, kościół par. Rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego w. XVIII—XIX (s. 40).

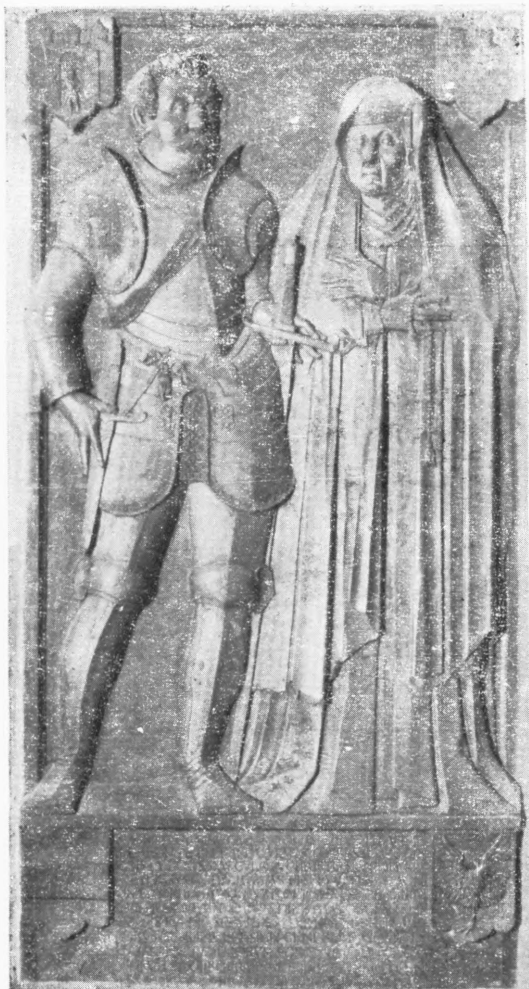

Fig. 160. Pieniążkowo, kościół par. Plyta nagrobna Jerzego i Zofii Oleskich 1598, warztałt *Willema van den Blocke* (s. 34).

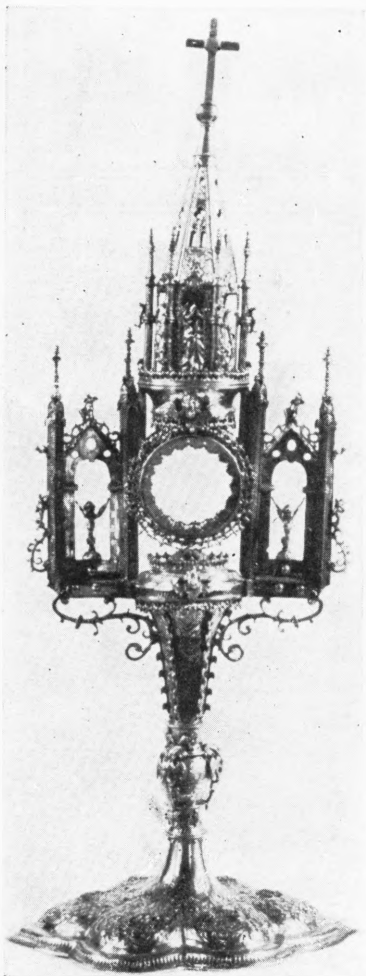

Fig. 161. Gruczno, kościół par.
Monstrancja 1606 (s. 5).

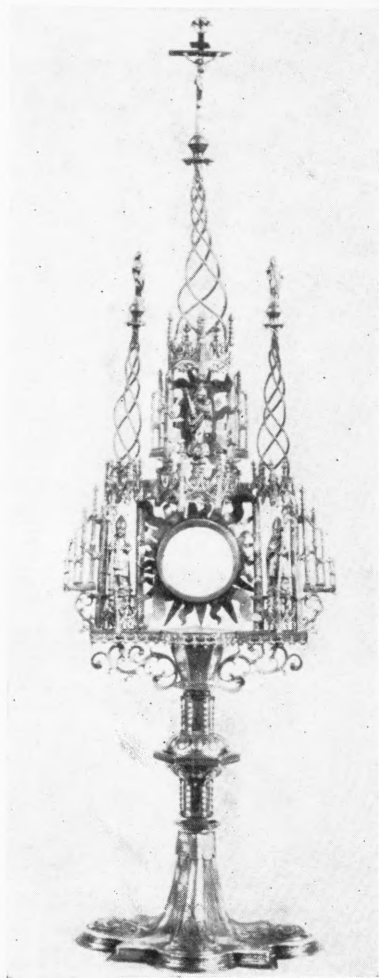

Fig. 162. Niewieścín, kościół par.
Monstrancja ok. 1600 (s. 17).

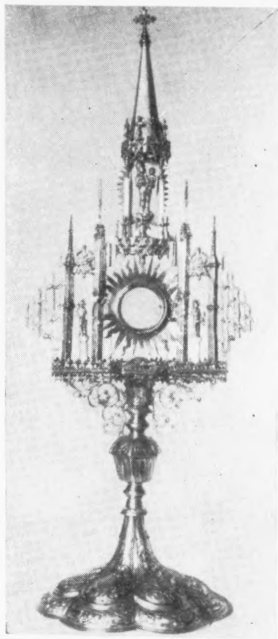

Fig. 163. Serock, kościół par. Monstrancja ok. poł. w. XVII (s. 40).

Fig. 164. Jezewo, kościół par. Monstrancja w. XVII/XVIII, złotnik J. Weintraub (s. 7).

Fig. 165. Płochocin, kościół par. Monstrancja ok. poł. w. XVII, złotnik K. Iützenberger (s. 35).

Fig. 166. Lubień Wielki,
kościół par. Monstrancja
2. poł. w. XVII, Złotnik
G S (s. 13).

Fig. 167. Topólno, kościół
par. Monstrancja 1722
(s. 59).

Fig. 168. Sartowice, kościół
par. Monstrancja
1749 (s. 39).

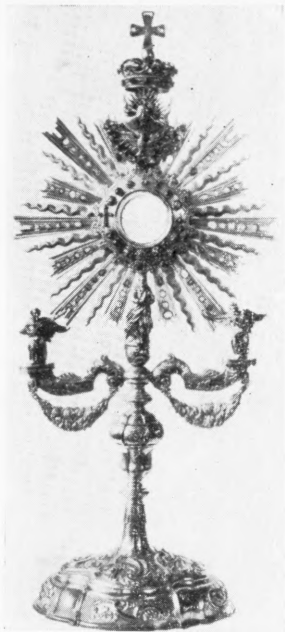

Fig. 169. Świece, kościół par. Monstrancja 1750, złotnik *J. Letyński* (s. 46).

Fik. 170. Przysiersk, kościół par. Monstrancja 1751, złotnik *J. Letyński* (s. 37).

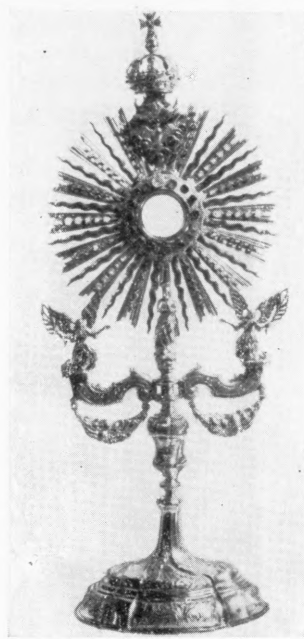

Fig. 171. Nowe, kościół par. Monstrancja ok. 1750, złotnik *J. Letyński* (s. 23).

Fig. 172. Komórk Wielki
kościół par. Monstrancja
1744 (s. 9).

Fig. 173. Drzycim, kościół
par. Monstrancja, stopa ok.
1690, złotnik P T, gloria
ok. poł. w. XVIII, złotnik
J. G. Schlaubitz (s. 4).

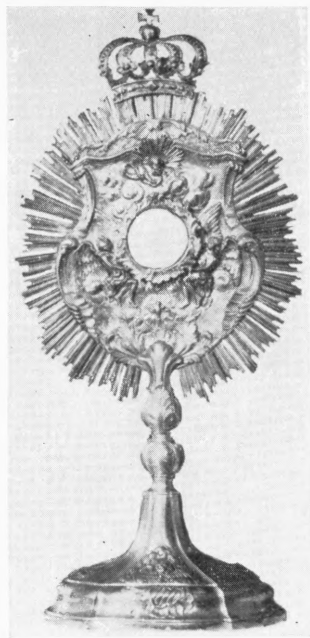

Fig. 174. Bzowo, kościół
par. Monstrancja ok. poł.
w. XVIII, złotnicy
I C D C W (s. 2).

Fig. 175. Gruczno, kościół par.
Kielich koniec w. XVII,
złotnik L L (s. 5).

Fig. 176. Nowe, kościół par.
Kielich ok. 1760 (s. 24).

Fig. 177. Przysiersk, kościół
par. Kielich 2. poł. w. XVII,
złotnik P. Rohde II (s. 37).

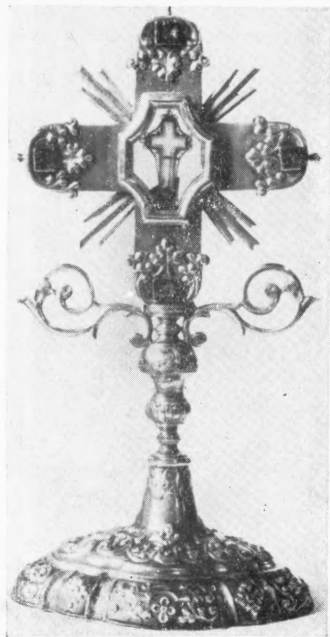

Fig. 178. Świecie, kościół par.
Relikwiarz ok. 1730 (s. 46).

Fig. 179. Płochocin, kościół
par. Krzyż oltarzowy 2. poł.
w. XVIII (s. 35).

Fig. 180. Bzowo, kościół par.
krzyż oltarzowy 2. poł. w.
XVIII (s. 2).

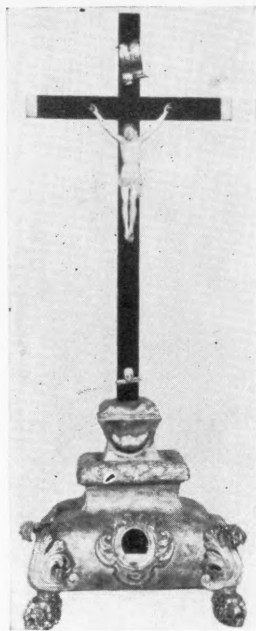

Fig. 181. Topólno, kościół par. Krzyż ołtarzowy koniec w. XVII (s. 59).

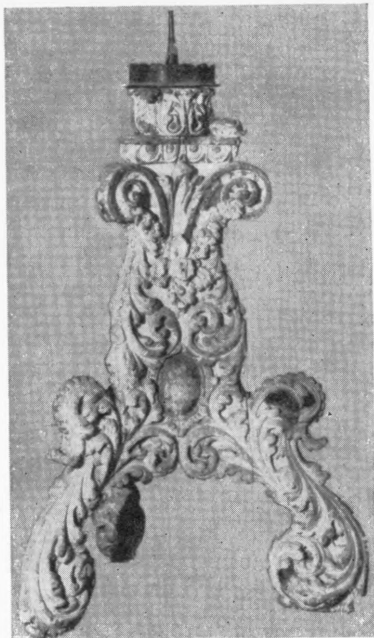

Fig. 182. Topólno, kościół par. Lich-tarz na paschał koniec w. XVII (s. 59).

Fig. 183. Jeżewo, kościół par. Pasyjka w. XVIII (s. 7).

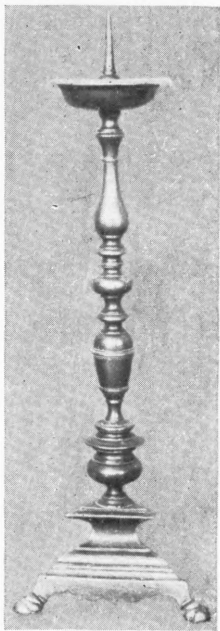

Fig. 184. Jeżewo,
kościół par. Lich-
tarz w. XVIII (s. 7).

Fig. 185. Jeżewo, kościół par. Lich-
tarz w. XVIII (s. 7).

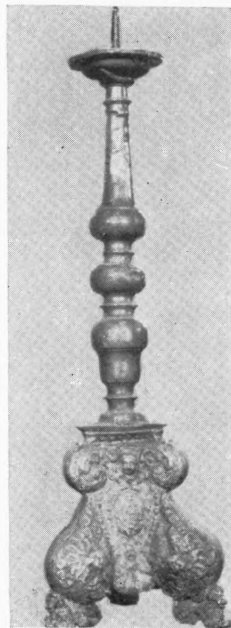

Fig. 186. Sartowice,
kościół par. Lich-
tarz w. XVII/XVIII
(s. 39).

Fig. 137. Topólno, kościół par. Sukienka obrazu 1. poł. w. XVIII (s. 57).

Fig. 138. Topólno, kościół par. Plakietka wotywna w. XVIII (s. 57).

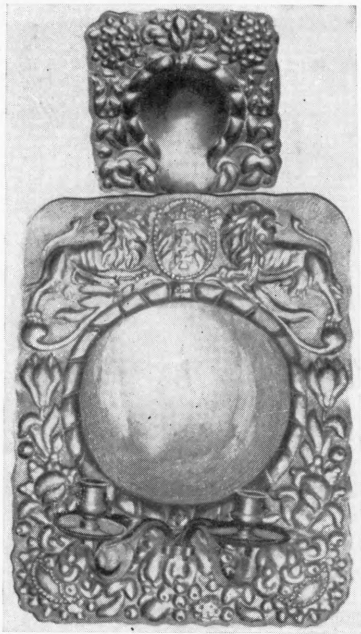

Fig. 189. Gruczno, kościół par.
Reflektor w. XVII/XVIII (s. 5).

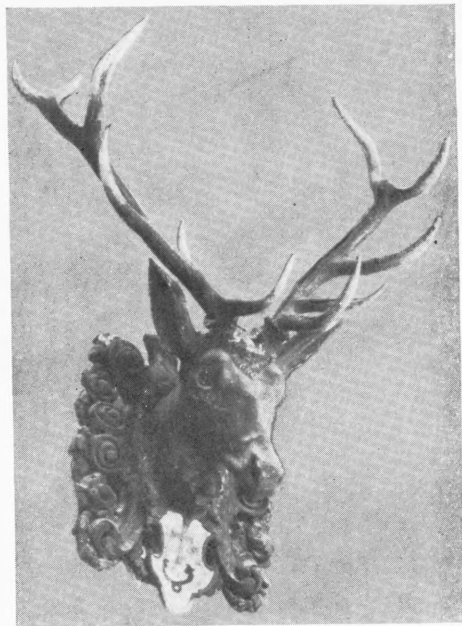

Fig. 190. Swiecie, kościół pobernardyński,
Dawna meluzyna 1730 (s. 50).

Fig. 191. Świecie, wieża bramna przy klasztorze pobernardyńskim. Dzwon 1549 lub 1579 (s. 51).

Fig. 192. Topólno, kościół par. Dzwon 1744, ludwisarz J. G. Anthony (s. 59).

Fig. 193. Niewieścín, dzwonnica. Dzwon
1640 (s. 18).

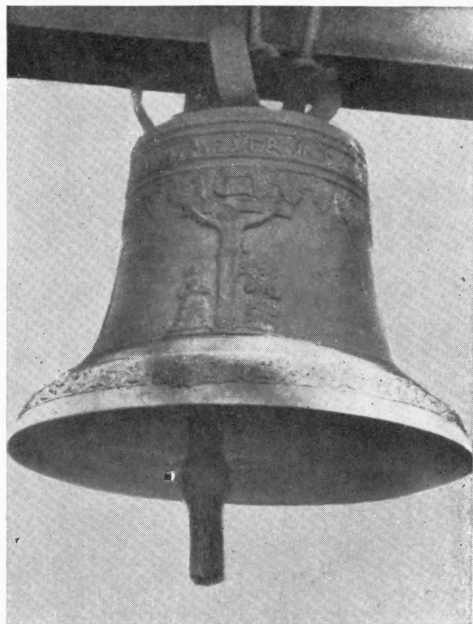

Fig. 194. Niewieścín, dzwonnica. Dzwon
1822, ludwisarz *J. Meyer* (s. 18).

Fig. 195. Swiecie, kościół par. Ornat
1728 (s. 40).

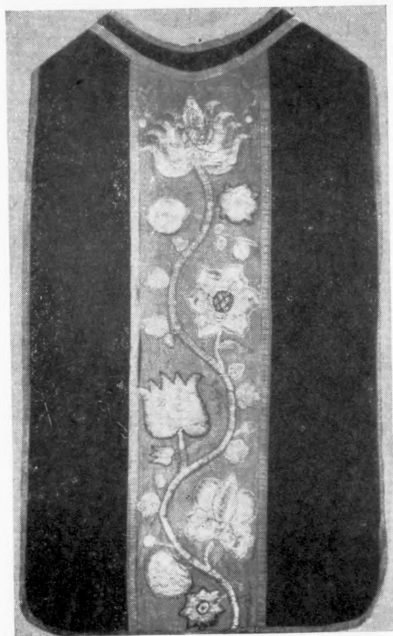

Fig. 196. Niewieścín, kościół par.
Ornat z kolumną w. XVII/XVIII
(s. 17).

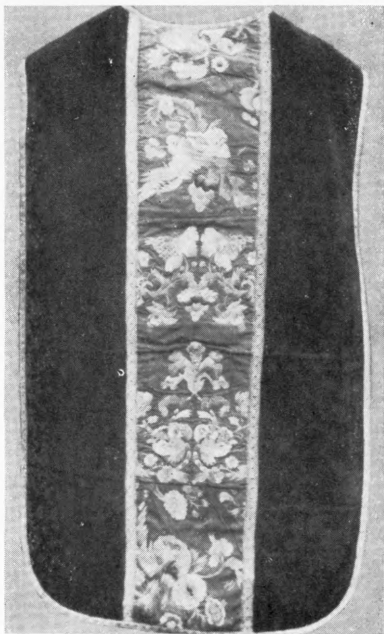

Fig. 197. Płochocin, kościół par.
Ornat w. XVIII (s. 35).

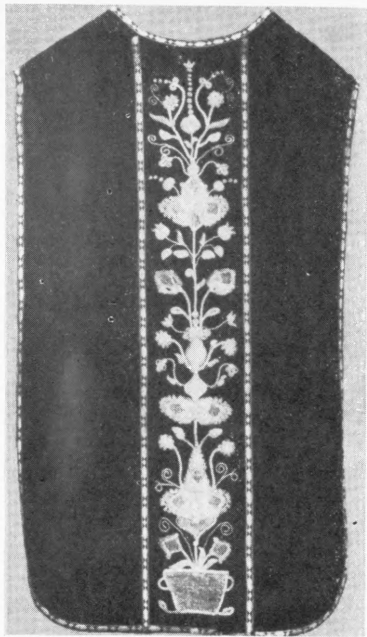

Fig. 198. Niewieścín, kościół par.
Ornat 1. poł. w. XVIII (s. 17).

Fig. 199. Komorsk Wielki, kościół par. Ornat z haftem w. XVIII, uzupełnionym 2. poł. w. XIX (s. 9).

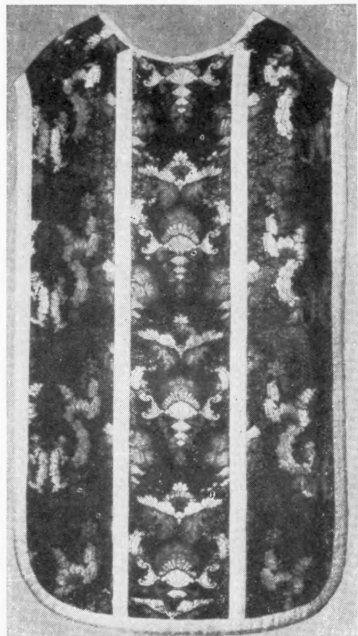

Fig. 200. Nowe, kościół par. Ornat 2. poł. w. XVIII (s. 24).

Fig. 201. Świecie, figura św. Jana Nepomucena ok. poł. w. XVIII (s. 46).

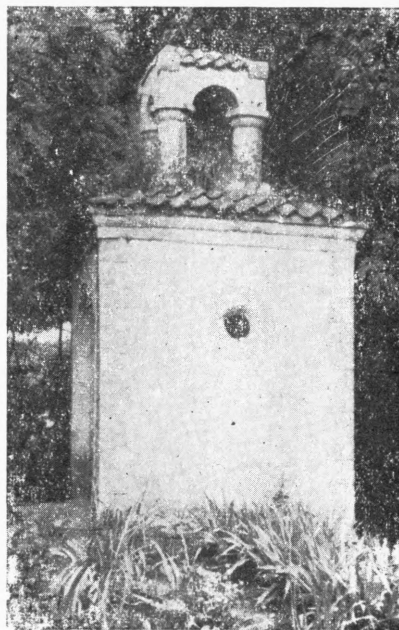

Fig. 202. Grabówko, kapliczka 1516 (?) (s. 4).